

ילקוט ווהלן

68 שנה למדינת ישראל

מס' 65

אב תשע"ו - אוגוסט 2016

ילקוט וזהלן

68 שנה למדינת ישראל

מס' 65

אב תשע"ו - אוגוסט 2016

בהוצאת: האיגוד העולמי של יוצאי ווהלין, המרכז בישראל
היכל יהדות ווהלין, רח' כורזין 10, גבעתיים 53583
טלפון: 03-5717621, פקס: 03-7321605

העורך הראשון: יהודה מרין ז"ל
וחברי המערכת: בוריס בריק ז"ל
אברהם ביבר ז"ל

המערכת: יוסף גליצקי
ציפי קרליץ

עריכה: ציפי קרליץ

עריכה לשונית: טובה פרידלנד

מאמרים, כתבות, שירים, דברי זכרון, רשמי מסע ותמונות
יתקבלו בברכה.

ניתן להעביר אל מזכירת המערכת גב' זהבה ויסברג:
wohlinorg@bezeqint.net

עיצוב: רויטל אביב
הדפסה: דפוס שלמה לוי בע"מ 052-5471060

תוכן עניינים

- דבר יו"ר האיגוד 4
 ערב יום הזיכרון לשואה ולגבורה תשע"ו / ד"ר רותי לוסטיג 6
 דבר נציג השורדים / משה טרוסמן 8
 עלים נשרו / אריה גורן (לבית גרייבר) 11
 עיריית גבעתיים, יום הזיכרון לשואה ולגבורה / מר רן קוניק, ראש עיריית גבעתיים 12

- חוצפה גרמנית / נח קליגר 14
 בתי ספר בז'יטומיר / רבקה זילבררץ 17

עולמות שחרבו

- העיירה שלי / יהודה פרידלנדר 20
 לזכר משפחתי / שמואל גולדמן 23
 האנדרטה לזכר יהודי רטנה, הסרת הלוט באתר הזיכרון בפרוכוד 24
 לזכור את העבר, לחיות את ההווה, להאמין בעתיד / ראובן ברנהולץ (חלק ב') 27
 סיפור חייהם של ברוריה ואברהם אגבר / שמואל אגבר 43
 בית הכנסת הגדול בקובל שהפך לשער הגיהנום / מאת בנימין גבירצמן 48
 השטיבל הריזינאי בקובל / צבי רז 51
 בית המדרש של הרבי מטריסק בעיר הישנה בקובל / צבי רז 53

פרטיזנים ולוחמים יהודים

- צבי הירש אולשנסקי 56
 הגרמנים חשבו שמדובר בגדוד שלם - אלכסנדר קוץ / אורי דרומי 57

מסעות לווהלין - אוקראינה

- סיור שורשים חטוף בווהלין / ענת פרלמוטר-שבו (חלק ב') 59

ספרים חדשים

- ילדה שחורת שפתיים / מלכה נתנזון 68
 ילדה קטנה הולכת לבד ביער / ד"ר יואב שומר (שיר) 69
 אני דמעה של אושר ותוגה / מאשה וולפסטל 70
 תחנות חיי, מסארני ליפו / שולמית בייגל זכאי 71

דבר יו"ר פאאקאד יאזי אפא

אחי, בני ווהלין היקרים,

ימים לא קלים עוברים על עמנו ועל ארצנו. טרור הבודדים, כפי שמכנים זאת, סכינאים ומחבלים צמאי דם יהודי מחפשים חדשות לבקרים לפגוע בנו. אנו, שבני משפחותינו נרצחו במשרפות, בבורות ביער והומתו במיתות שונות ומשונות על ידי מרצחים בני עוולה, איננו יכולים לעבור לסדר היום כאשר פוגעים בנו כאן בארצנו.

האנטישמיות באירופה מרימה ראש, ושונאינו פוגעים בבתי כנסת, בבתי ספר ובמרכולים. מכחישי השואה, שונאי יהודים, שליטי מדינות כמו אירן וגרורותיה מאיימים להשמיד את העם היהודי ואת מדינת ישראל. אנו עם שוחר שלום, הרוצה לחיות בארצו בשלווה ולגדל בבטחה דורות שימשיכו את קיום העם היהודי ויוסיפו ויתרמו לעולם בתחומי המדע, הטכנולוגיה, החקלאות התרבות וההגות, נאלצים להמשיך ולהתמודד עם שכול, יגון וכאב.

לפני שבועות אחדים פגעה יד הזדים

בד"ר מיכאל פיגה הי"ד,

בעלה של חברתנו היקרה נורית פיגה, בת למשפחת ספקטור מווהלין, שעבודתה החינוכית ב"יד ושם", בשלוחת בית הספר להוראת השואה, מוקדשת להנחלת זיכרון השואה.

בשם כל חברי האיגוד אני מביע את השתתפותנו באבלה הכבד.

חרתנו על דגלנו ונדרנו להנציח את זכר הקדושים שנרצחו בשואה ולשמר את

המורשת המפוארת של קהילות ווהלין. אנו ממשיכים להעלות לאתר האינטרנט של האיגוד <http://www.wolyn.org.il> ולמערכת המולטימדיה בהיכל יהדות ווהלין תיעוד של הקהילות, הכולל מידע ותמונות מהימים שלפני החורבן.

הנהלת האיגוד החליטה להעניק מלגות לנוער ולסטודנטים, בני יוצאי ווהלין, שיגישו עבודות על קהילות ווהלין החרבות. את העבודות המצטיינות אפשר יהיה למצוא במערכת לצד המפות, התמונות ודפי ההנצחה, אותם אנו מוסיפים למערכת.

לצערי הרב, הולך ופוחת מספרם של בני דור הניצולים, אותם אודים מוצלים מאש. בעומדי מדי שנה על הבמה בטכס יום הזיכרון לשואה ולגבורה מתכווץ הלב לראות את המספר הקטן של דור הניצולים הנוכח באולם, הדור שהנחיל ומנחיל לנו את מורשת עמנו, ושזכותם אנו זוכרים.

חובה קדושה היא לנו לזכור ולא לשכוח! לנצור את זכר הקורבנות הקדושים ולהנחיל את ערך הזיכרון ומורשת שואת עמנו לדורות הבאים. לפיכך אני פונה ומבקש שוב ושוב אנא, תעדו את הסיפורים! נסו

עדיין ויש לו את מי לשאול, תעדו, הנציחו,
נצלו כל רגע עם היקרים לכם.
לזכר כל אלו שלא הצליחו להימלט בזמן,
לזכרם של הקדושים שנרצחו, נמשיך לעמוד
איתן על המשמרת, להנציח ולהעלות את
זכרם, לזכור ולא לשכוח, לזכור ולא לסלוח!
נשמור וננצור את זכרם לעד.
מאחל לכם בריאות, אריכות ימים ובשורות
טובות.
שלכם
יאיר אפל - יו"ר

להציל כל פיסת מידע, כי בעתיד הקרוב,
הקרוב מאד לצערך, לא יהיה כבר את מי
לשאול. ויכול אני להעיד על עצמי כמה
פעמים בחודש אני רוצה לרוץ ולספר דבר
מה לאבא, להתייעץ אתו ולשאוב ממנו
כיוון, ואין לי מצד אחד זכיתי והספקתי
לשמוע, ללמוד, לדעת ואפילו לתעד את
סיפורי. אך מדי פעם יש לי שאלה ואין את
מי לשאול! אמי שתיבדל לחיים ארוכים
כבר לא זוכרת, לעיתים גם לא רוצה לזכור
וזה כואב ועצוב, אז אנא מכם מי שיכול

הקהל ברחבת היכל יהדות ווהלין - מאלין

זוכה יום פיציון לאזאכ וואגורע מלך"ו

חאת: רותי לוסיטיג

בין "חבריהם לנשק" היו כאלה שהתנכלו להם וזממו להשמדם. לא רק מבית ארבה להם הסכנה, אלא אף מהלאומנים-הפשיסטים האוקראינים "הבנדרובצים", אנשיו של סטפאן בנדרה, שעד אביב 1943 היו חלק מהכוחות הנאצים ושירתו במחלקות המיוחדות של הס"ס. עם נסיגת הנאצים מחבל ווהלין במהלך 1944 השתלבו הפרטיזנים היהודים בשורות הצבא האדום עד לתום המלחמה ב-9 במאי 1945.

מרבית הניצולים מבין יהודי ווהלין ומבין הלוחמים שעברו בשלום את הקרבות, היו היחידים ששרדו ממשפחותיהם ולעתים אף מקהילותיהם. הם היו בודדים בעולם ונאלצו לבנות מחדש את חייהם. רובם הצליחו לשקם את חייהם לאחר המלחמה, אך בעבור האחרים, תחושת האובדן,

השנה אנו מציינים 75 שנים לתחילת הרצח השיטתי להשמדת יהודי אירופה על-ידי גרמניה הנאצית, ו-74 שנים להשמדת יהדות ווהלין בקיץ-סתיו 1942. יהדות מפוארת זו, שמנתה עם פרוץ המלחמה כ-250 אלף נפש, חוסלה על-ידי הצורר הנאצי, תוך סיוע פעיל של המרצחים האוקראינים. עם תום המלחמה נותרו כ-3500 אודים מוצלים, שהיוו כ-1.5% מכלל האוכלוסייה היהודית שהייתה באזור לפני המלחמה. גם השנה, כמו בכל שנה אנחנו עומדים למרגלות האנדרטה לזכר הפרטיזנים והלוחמים בנאצים מקרב יהודי ווהלין. האנדרטה שמלמדת על השתתפות הלוחמים היהודים מחבל ווהלין במאבק נגד הצורר הנאצי.

יהודים היו בין המארגנים ומניחי היסודות של התנועה הפרטיזנית ביערות ובביצות שבצפון חבל ווהלין בשלהי קיץ 1942.

הם היוו גרעין ראשוני לחטיבות הפרטיזנים שקמו. אלפי פרטיזנים יהודים לחמו ביערות ווהלין, ביילורוסיה וליטא באויב הנאצי ובשותפיו לפשעים. הם היוו חלק מחטיבות הפרטיזנים שכללו בעיקר רוסים, פולנים ואוקראינים, ואף לחמו כיחידות יהודיות בתוך חטיבות אלה. גם בין הפרטיזנים נאלצו היהודים להישמר לנפשם.

ד"ר רותי לוסיטיג, מנחה את הטקס

אני מבקשת להודות למר יורי קריצמן, הכנר שמלווה אותנו ואת הטקס במסירות מדי שנה. למר דוד אידלמן, המצלם את הטקס בהתנדבות ולכל העושים במלאכה בהיכל יהדות ווהלן, לעיריית גבעתיים ולחניכי תנועת "בני עקיבא" שעוזרים לנו בכל שנה.

בשם השורדים אני מתכבדת להזמין את מר משה טרוסמן לשאת דברים. משה נולד ברוקיטנה בשנת 1932 בבית ציוני מסורתי. היה בן 9 עם פלישת גרמניה הנאצית לחבל ווהלן ב-22 ביוני 1941.

משה ניצל יחד עם משפחתו, אמו איטה, אחיו שוכר ואחותו מרים, בזכות תושייתם ובזכות עוז רוחו, אישיותו המיוחדת ומנהיגותו של אביו יחיאל, כמו גם בזכות אנשים שנחלצו לעזרתם וביניהם פרטיזנים שהסכימו לקבל יהודים לבין שורותיהם.

הייאוש והריקנות לא הותירו מקום לדבה. כאן אנחנו עומדים שורדות ושורדים, בנות ובנים, נכדות ונכדים, ואף דור הנינים, כדי להיות קול לנספים, כדי לשמר את הזיכרון של חיי קהילות יהדות ווהלן ולספר את הסיפור של החיים ושל ההשמדה ושל ההתנגדות על כל צורותיה.

ובכך אנו מקיימים את אשר צוינו על-ידי הנרצחים לקיים את הנדה: לזכור ולא לשכוח.

לזכור ולא לשכוח את החיים שנוצרו והתקיימו בחבל ווהלן במשך דורות, את עושר היצירה והתרבות שפרחו בו.

לזכור ולא לשכוח את קהילת יהודי ווהלן, שהשמדתה גדעה באחת את חייהם של כרבע מיליון יהודים.

לזכור ולא לשכוח את כוחות הנפש ועוצמת הרוח של הנותרים מיהדות מפוארת זו, שעמדו להם כדי להיאחז בחיים, להקים משפחות, להעניק ולקבל אהבה.

הקהל ממלא את רחבת היכל יהדות ווהלן בטקס הנחת החרים ליד האנדרטה לזכר הפרטיזנים והלוחמים היהודים בני ווהלן

דברי נציג פלאנדס

מאת: משה טרוסמן

מר משה טרוסמן, בשם השורדים

הופרדנו לנשים וגברים. לאחר מספר שעות של סבל, חוסר ידיעה וחוסר מים, צעקה אחת הנשים "שמע ישראל!". וכמו ניתן האות, כולנו התחלנו לברוח לכול הכיוונים כשמסביבנו יריות ומהומה.

במהלך ריצה נפצתי מכדור מתחת לברך וידי נשמטה מיד אבי. אבי חזר לחפש אותי ובתוך התופת והיריות מצא אותי שוכב פצוע. הרכיב אותי על כתפיו ורץ אתי לכיוון היערות.

בדרך ליער מצאנו את אחי, את חיה, אחותה של אמי, ואת בן דודי משה גולביי ואביו סנדר.

נאספנו ביער 40-50 יהודים מכל הגילאים. שרדנו מפירות היער, ומפטריות.

אבי ועוד מספר יהודים החליטו לחפש את הפרטיזנים. כעבור מספר ימים הם חזרו והודיעו לנו שמצאו גדוד פרטיזנים בשם "מדבדב", שהסכים לקבל אותנו. יצאנו לדרך. צעדנו רק בלילות ובימים התחבאנו. בגדוד אימנו את הגברים להיות לוחמים.

קהל נכבד, אני משה טרוסמן יליד 1932 בן לאבי יחיאל ולאמי איטה לבית פינצ'וק, ברוקיטנה. הורי היו סוחרים אמידים. הייתי ילד אמצעי מבין שלושה ילדים וחונכנו על ברכי הציונות. אחי שוכר (יששכר) למד בבית ספר תרבות. כל יהודי העיירה היו מסורתיים, שמרו את השבת והחגים.

עם פלישת גרמניה, ב-22 ביוני 1941 הייתי בן 9, אחי בן 14 ואחותי בת 3.

יהודים רבים ברחו לרוסיה כולל חלק ממשפחתי. במשך כשבועיים

לאחר נסיגת הרוסים היו פרעות מצד הפולנים והאוקראינים כלפי היהודים. כשהגרמנים נכנסו חל איסור על היהודים לעבוד וללמוד.

הגרמנים הקימו יודנראט, הטילו מטלות, וחייבו להביא להם את כול חיות הבית ובהמשך גם לתת להם זהב וכסף. לאחר מכן לקחו את כול בעלי המקצוע למחנה ועד היום לא ידוע מה עלה בגורלם.

אבי ואחי נלקחו לעבודה תמורת 100 גרם לחם וכך שרדנו עד אפריל 1942.

באפריל הוקם גטו, ואנחנו הועברנו אליו, לבית קטן, עם ההורים של אבי. סבלנו ממחסור באוכל. כדי לשרוד יצא אחי בלילות לקצה העיר, ניפגש עם גויים, ותמורת כסף או מצעים נתנו לו קצת תפוחי אדמה ולחם.

הגרמנים נהגו לאסוף מידי פעם את היהודים למגרש השוק כדי לספור אותם.

ב-26 באוגוסט 1942, לפני הספירה האחרונה, שנמשכה שעות ארוכות,

והרוסים כבשו חזרה את רוקיטנה. אבי חזר לעיירה וגילה את מה שקרה שם. הוא חזר ליער לקחת אותנו. הבית שלנו שהיה גדול מאוד, הפך לבית חולים לפצועים רוסיים. לכן גרנו בבית קטן שהיה בחצר בית החולים. שמענו סיפורים מגויים איך אוקראינים תפסו את סבא חיים ומכרו אותו לגרמנים תמורת קילו מלח.

הדוד ישראל, אחיה של אמי, שברח עירום מבור ההריגה בסרנה ואחי שוכר גויסו לצבא הרוסי.

אבי החל לעבוד כמנהל במפעל בו עבד לפני המלחמה. כך חיינו בעיר עד פברואר 1945. בתקופה זו הבנדרובצי, טרוריסטים אוקראינים, שרצו אוקראינה עצמאית, החלו להשתולל ולהרוג רוסים ויהודים ללא הבחנה.

ב-5 בפברואר יצאה משלחת מפרנסי העיר, ביניהם אבי, בליווי מחלקה צבאית לכפר דרך' לרשום את הצעירים לגיוס לצבא הרוסי. מאחר שלא הספיקו לרשום את כולם באותו היום, קבעו להמשיך למחרת היום. מפקד היחידה האזרחית, שהיה פרקליט העיר, אמר לראש הכפר שהם יגיעו לרשום את יתר הצעירים.

למחרת, עם הגיעם הקיפו בנדרובצי את הכפר הפרנסים עלו על העגלות לחזור לעיר. ואז הבנדרובצי החלו לירות על השיירה, היחידי שנהרג היה אבי ב-6 בפברואר 1945. זה היה כחודש לפני בר המצווה שלי. לאחר גמר המלחמה, ב-18 וב-22 במאי נתנו לכול הנתינים הפולנים לעזוב את רוסיה.

אנחנו עלינו על רכבת ונסענו לפולין. הגענו לעיר ביטום בה שהינו מספר חודשים. בביטום נפגשתי עם קבוצת יתומים בגילאי 10-16 שנאספו על ידי שליחים והפכו לקבוצת "דרור". התיידדתי איתם.

הם עזבו את ביטום. רציתי להצטרף

עד שהגענו לגדוד טופלתי בניירות לגלגול סיגריות טבולים בשתן. עם הגיענו לגדוד, הפרמדיק ביקש להחזיק אותי חזק והוריד את הניירות. מתחת לברך נחשף חור גדול. לאחר שנרגעתי טיפל בי הפרמדיק מידי יום ביומו.

לגדוד הצטרפו יהודים רבים מכל הגילאים. מפקד הגדוד החליט להקים יחידה יהודית ולהעביר אותה לרוסיה הלבנה. הוא צייד אותנו בעגלות, סוסים ומזון. את הקבוצה ליוו 3 סיירים כדי לחצות בבטחה את פסי הרכבת לכיוון רוסיה הלבנה. רבים נטשו כי לא האמינו בגדוד יהודי. נשארנו יחידה קטנה רק של בני עירו והסביבה כ-50 איש. הסיירים החליטו לחזור לגדוד "מדבדב". חצינו את פסי הרכבת והתמקמנו ביער. הגרמנים והאוקראינים גילו אותנו וירו מכל עבר. החלה בריחה למעמקי היער. תוך כדי ריצה ביער נפגשנו אני, אחי, אבי, דודי ובן דודי. כעבור 8 שבועות פגשנו את אמי ואחותי מרים ושמענו את סיפור הישרדותם לאחר הבריחה מכיכר העיר. אבי הלך לגוי מאמין באלוהים "שטונדה" וקיבל ממנו במתנה גרזן שנחשב ליקר מציאות.

ביער בנינו איגלו מעצי מחט דקים והכנו מזרנים ושמיכות מענפי מחט. היה חורף קשה מאוד, לא היה מה לאכול ומה ללבוש והקשה מכל-הפחד מהמחר.

באמצע קיץ 1943 הצטרפנו לגדוד "פלסקינוסוב" של הפרטיזנים. בגדוד היה יהודי בשם **אולשנסקי הרשל*** (צבי) (סיפורו מופיע בעמוד 56), גיבור של ממש. הוא הוריד ממסילת הברזל למעלה מ-20 רכבות גרמניות ופוצץ גשרים ותחנות משטרה.

אבי ואחי הצטרפו לפרטיזנים כלוחמים ואני טיפלתי בסוסים. אמי ודודתי היו טבחיות.

בינואר 1944 נודע לנו שהגרמנים נסוגו

בהיותי בקפריסין גילתי שאחי ואשתו לאה נמצאים במחנה קיץ. הפגישה אתו הייתה מאוד מרגשת. כעבור מספר שבועות הוא עמד לעלות לארץ. גיסי לאה תפרה שק ואני תרגלתי כיצד להיכנס לשק ולהראות כחבילה. כשהגיע התור של אחי לעלות לארץ, כשאני בתוך השק זרקו אותי למשאית. כשהמשאית התחילה לנסוע הוציאו אותי מהשק והוברחתי לאנייה. הגענו לחיפה משם נלקחנו לעתלית. מי שהיה לו רישיון נתנו לו להיכנס לארץ ומי שלא נשאר בעתלית. אותי השאירו בעתלית. אחי נשאר אתי וכעבור חודש הבריח אותי החוצה. הצטרפתי לקבוצת "דרור" בקיבוץ יגור. כשהתחילה מלחמת השחרור ויתרנו על הלימודים והתגייסנו לפלמ"ח. לאחר מכן עלינו להתיישבות לקיבוץ משאבי שדה.

אמי ואחותי הגיעו לארץ באופן חוקי. הייתי צריך לעזור לאמי. נאלצתי לעזוב את הקיבוץ והגעתי לרמת גן. הכרתי את רעייתי מטילדה ז"ל, יוצאת בולגריה. התחתנו, בנינו בית, נולדו לנו 4 ילדים, 10 נכדים ו-5 נינים. אמי זכתה להאריך ימים ומתה בשיבה טובה בגיל 92 מוקפת במשפחתה.

כל השנים, מאז נרצח אבי חודש לפני בר המצווה שלי, חלמתי על בר המצווה שלא חגגו לי. בסופו של דבר זכיתי להגשים את החלום בגיל 80 בזכות המשרד לאזרחים ותיקים ברמת גן בשיתוף פעולה עם ראש עיריית רמת-גן דאז - מר צבי בר, שיזמו חגיגת בר מצווה בכותל לשורדי השואה שלא זכו לחגוג, ולהגשים להם ולי חלום. זכות גדולה נפלה בחלקי להיות הדובר בשם השורדים בערב יום הזיכרון לשואה תשע"ו.

אני מודה להנהלת איגוד יוצאי ווהלין וליושב הראש על שבחרו בי להיות נושא דברים בערב זה.

אליהם, אך אמי לא נתנה לי. גם אנחנו עזבנו את ביטום לכיוון ברלין. היינו בברלין כחודש באחד מהבתים ההרוסים שנשארו מהמלחמה. כעבור חודש הצלחנו בעזרת "הבריחה" לעבור מהחלק הרוסי לחלק האנגלי ולאחר מכן לאמריקאי. הגענו למקום שנקרא אשוויגה - מחנה עקורים גדול. כעבור תקופה שמעתי שקבוצת "דרור" הגיעה ללנצברג בגרמניה. קיבלתי אישור מאמא ונסעתי להצטרף לקבוצה. ב-1946 הקבוצה שמנתה כ-60 ילדים קיבלה 40 סרטיפיקטים לעלות לארץ והתיישבה בקיבוץ יגור.

אני נשארתי עוד שנה בגרמניה. באפריל 1947 עליתי על אניית מעפילים - "תיאודור הרצל" שהייתה מיועדת ל-300 נוסעים ובפועל היינו כ-2400 מעפילים. כעבור שבועיים גילו אותנו האנגלים. מספר אניות אנגליות הקיפו את האנייה והתנהל קרב על האנייה. בקרב נהרגו מספר בחורים והיו כ-20 פצועים. לאחר מכן הובילו אותנו לחיפה. מחיפה הובילו אותנו לקפריסין באניית מלחמה בתוך כלובים של חיות. באחד הימים הראשונים

יום הזיכרון תשע"ו, אנה טרוסמן מספר את סיפור הישרדותה

עלים נשרו

אריה גורן (לבית גרייבר), סארני

רעש רכבות נדם

עשן התפוגג

עלים נשרו.

ערמות נעלים

ערמות של חלומות

יקום של יסורים.

אין עץ

אין אדמה

אין שמים.

רק נחל מנומנם

זורם בערנה ועצב

אל ים גדול של תקווה.

זר קהילת קולק,
יום הזיכרון לשאה תשס"ו

זר קהילות רוקיטנה-סארני והסביבה
יום הזיכרון לשאה תשס"ו

צווייט געזעטש, צוגען יום פֿרײַנטון לאַזאָר וואַגנער מל"ו

דער ראש העיר רן קוניק, בהיכל יהדות ווהלין

אין קוניק, ראש עירי גבעתיים,
אניח זיך לאנגעלעבט האנדלעך זכר
הפֿרײַנט, יום הַזִּכְרוֹן לאַזאָר מל"ו

לכאורה.

בקרוב תושבי גבעתיים, חיים עדיין לא מעט
מאלו שהיה להם המזל והכוח לשרוד את
השואה. אלה שהיו שם.

קשה להבין ולקלוט מה עברו אותם אנשים.
הם ניצלו ממוות, אך לעולם לא יוכלו להינצל
מהשואה, לעולם לא יינצלו ממה שעברו שם:
ממראות האימה והזוועה, מריח המוות
שריח באוויר כל אותן שנים, מתמונות
יקיריהם שנרצחו, מהפרידה - אותן שניות
אחרונות בהן ראו בפעם האחרונה את
יקיריהם, מהקור המקפא, הרעב הבלתי
נסבל שיכול להעביר בן אדם על דעתו
ולגרום לו לאבד צלם אנוש, מתחושת הפחד
המשתק, ובעיקר מתחושות הייאוש וחוסר

ראש המועצה הדתית הרב יעקב כרמי,
רב השכונה הרב איתאל גליקסברג,
סגני ראש העיר, המשנים לראש העיר וחברי
מועצת העיר,
מר יאיר אפל, יו"ר אירגון יוצאי ווהלין,
גב' רותי רוזנשטרום, מ"מ מנהלת שלוחת "יד
ושם" בגבעתיים
משפחות שורדי השואה, שורדי השואה,
תלמידי בתי הספר,
כמידי שנה, מציינים אנו, יחדיו כל משפחת
העיר גבעתיים, את יום הזיכרון לשואה
ולגבורה.

75 שנה חלפו מאז החלו הנאצים ובעלי בריתם
להוציא אל הפועל את תוכניתם השטנית
לחיסולו המוחלט של העם היהודי.

"הפתרון הסופי"... שם שמעורר חלחלה עד
היום, הוריד אפלה גדולה על אירופה, על העם
היהודי ועל האנושות כולה. מעשה האכזריות
הגדול והבלתי נתפס ביותר בהיסטוריה
האנושית בוצע באירופה "התרבותית" על ידי
בני ארצם של שילה, גתה ובטהובן - על-ידי עם,
אשר עד לאותה עת נחשב לאחד מהמתקדמים
והנאורים בעולם. כל שנה, אנו עומדים כאן
בטקס הזה ושואלים שוב ושוב את עצמנו:

איך זה קרה, איך זה יכול להיות ???

איך יכול להיות שרק לפני 75 שנה, לא לפני
300 שנה, לא בתקופת התנ"ך, פה באירופה,
קרוב: במקומות בהם כל אחד מאתנו כבר היה
בטיולים ובנופש: איך יכול להיות שדבר כזה
קרה. שישה מיליון יהודים נרצחו, בהשמדה
מתוכננת ומאורגנת כפי שרק הגרמנים יימח
שם וזכרם יודעים לעשות, תוך שהם נעזרים
בשונאים רבים שלנו ככוח עזר, ובזמן שחלק
מפעולות ההשמדה והרצח נעשות על ידי בוחות
עורף דווקא, שרבים מהם היו מוזיקאים,
סופרים, מורים ואנשי רוח כאלו ואחרים...

שכל עוד העם היהודי ואזרחי מדינת ישראל יהיו מאוחדים, אף אויב שבעולם לא יוכל להכניע אותנו. האויב הכי גדול שלנו היה ונשאר אנו עצמנו. אם חס וחלילה נאבד את האחדות, את ההתחשבות אחד בשני, את ההבנה של מהות והצדקת הימצאותנו כאן, את ההקרבה אחד עבור השני, למען החברה והמדינה, אם נאבד את כל זאת, אז חס וחלילה מצבנו יהיה כפי רע. על כל אחד ואחת מאתנו מוטלת החובה לזכור את מה שהיה שם ולזכור את הלקח. אנו חייבים את זה לאחינו ששת המיליונים שנרצחו, אנו חייבים זאת לאלו ששרדו, לאלו שלא ויתרו על התקווה, שחלמו לשרוד את השואה רק בכדי לספר מה היה שם, לספר לנו, בכדי שנזכור ולא נשכח לעולם.

לסיום אומר רק כי כמי שעומד בראשות העיר גבעתיים, גאוותי הגדולה היא על כי עירנו הנהדרת עושה ככל יכולתה עבורכם שורדי השואה שלנו, אנשים יקרים שהפכתם לחלק מהמשפחה הגדולה והחמה שנקראת "גבעתיים", אנו רואים אתכם כמעט מידי יום, עושים הכול בכדי שתיהנו בכל שעה ובכל דקה, מחבקים אתכם, אוהבים אתכם ומאחלים לכם ולכל בני משפחותיכם, עוד שנים רבות של בריאות, הנאה ונחת. זה מגיע לכם !!

זכר' שושנה דננברג מדיסקה נר לזכר בני משפחתה ולזכר קהילת מנייביץ'

האונים. רק מי שהיה שם יבין מהי אותה תחושת חוסר האונים. אין לאן לברוח, אין בית, אין משפחה, אין לך כלום יותר בעולם!! סיפורם של השורדים, אשר עלו לארץ-ישראל, מהווה פרק הרואי בתולדות עמנו, והוא מעלילות הגבורה והדרמות האנושיות הגדולות שידעה ההיסטוריה ומאז ומעולם. עם הגיעם לארץ, הצטרפו השורדים למאבק על הקמת המדינה. רבים מביניהם, חלקם אלמונים או עולים בודדים, נהרגו בקרבות מלחמת העצמאות, והנותרים היו שותפים להקמת המדינה וגם לבנייה ולפיתוח עירנו גבעתיים, והשתלבו בצורה מעוררת הערצה בחברה הישראלית למרות שהייתה חברה קשה שלא קיבלה כראוי את השורדים.

והיום, 75 שנים אחרי, יש לנו מדינה. מדינה חזקה, מדינת היהודים. מדינה אחת ויחידה, זו שקמה לאחר האסון הגדול שאיים להכחיד לתמיד את העם יהודי. מדינה אחת - ולא תהיה לנו הזדמנות נוספת!! על המדינה הזו אנו מצווים לשמור, לשמור מכל משמר פן חס וחלילה תתרחש שואה נוספת. ושואה כזו יכולה לקרות שוב. אם לא נהיה חכמים וחזקים היא יכולה לקרות שוב, חברים יקרים.

גם היום: גם בדור האייפונים, בו הכל דיגיטלי, טכנולוגי, מצולם ומשודר בשידור חי. היא יכולה להתרחש כי טבע האדם היה ויישאר זהה תמיד. שונאים היו לנו תמיד וישנם עדיין - לא רק זאת, היום הם רבים יותר ומסוכנים יותר.

הטכנולוגיה, הנשק המתקדם - הכול קיים וילך וישתפר עוד יותר. המוטיבציה להשמיד אותנו - קיימת גם קיימת.

ואת כוחה של ההסתה, של הלחץ החברתי, של ההצטרפות לעדה, של גניבת הדעת ובעיקר של ניצול בורותם של האנשים בכדי לשטוף את מוחם ראינו ואנו רואים מידי יום. ולכן, לא רק זיכרון השואה חשוב פה, אלא הלקח חשוב לא פחות, והלקח הוא

חוצפה גרמנית

מאת: נח קליגר

פגע בשמם הטוב של מוסדות המשפט בגרמניה "החדשה". כמי ש"כיסה" בעבר את כל המשפטים נגד מפקדי מחנות ההשמדה והריכוז, אני יכול להעיד שכולם כמעט היו פארסות. בכל הנוגע לפשע הגדול, המתוכנן והמאורגן בתולדות האנושות, המוניטין של מערכת המשפט הגרמנית מפוקפק.

כאשר נודע לאחרוני הניצולים ונציגיהם, בעקבות ידיעה שפרסם כתבנו בברלין אלדד בק ב-Ynet, הם החלו לנקוט שורה של צעדים כדי למחות על משפטו של פון-רנסה. ביוזמה של קולט אביטל, העומדת בראש "מרכז הארגונים", המאגד 58 ארגונים של שורדים ולוחמים, נפגשה משלחת עם שגריר גרמניה בישראל והגישה לו מחאה חריפה ובקשה להעביר את התנגדות הניצולים למוסדות המשפט של נורדריין-וסטפאליה (השגריר הבטיח שהדברים אמנם ייעשו). כן נעשו פניות לתקשורת במדינות רבות. אביטל גם הפיצה באינטרנט עצומה שעליה יחתמו כל הניצולים באשר הם, כדי להפעיל לחץ על בית המשפט. גם במדינות אחרות התגייסו לא רק ניצולים או צאצאיהם, אלא גם פוליטיקאים, אנשי רוח ואישים ידועי שם כדי למחות בפני מנהיגי גרמניה.

כפי שכתבתי, אלמלא זה היה כה רציני והזוי, פשוט הייתי צוחק מהחוצפה של אלה שדרשו - ואכן הצליחו - להעמיד לדין משמעתי את השופט האציל. אלא משום שאותה חוצפה אכן התגשמה, נותר לי רק לבכות על החלטותיהם של מוסדות החוק בגרמניה.

מאבקו של השופט האציל

אילו סיפרו לי על המקרה בפגישת רעים שגריתית, הייתי בטוח שמדובר ב"מתיחה". הייתי מיד מניח שמנסים "לעבוד עלי". אך זו אינה מתיחה או בדיחה אלא אמת לאמיתה. ביום חמישי השבוע יעמוד לדין שופט גרמני באזור נורדריין-וסטפאליה במערכה של גרמניה.

לא משום שלקח חלק בהשמדת יהודים בתקופת הרייך השלישי, גם לא בגלל חשד לפלילים. לא, השופט ד"ר יאן רוברט פון רנסה, בן ה-49, יעמוד לדין על "פגיעה בשמה הטוב של מערכת המשפט בגרמניה" משום שחשף את השיטות שבהן פעלו הרשויות ובתי המשפט עד לפני מספר שנים כדי לעכב במכוון או לבטל תביעות פיצויים של ניצולי השואה. למעשה, 90% מהתביעות הללו נדחו.

נשמע הזוי בהחלט. זו הפעם הראשונה מאז המלחמה שמערכת המשפט הגרמנית מעמידה לדין אדם משום שעזר לניצולים. במשך כ-60 שנים העמידו שלטונות גרמניה לדין רק עשרות בודדות מאותם רוצחים שהשמידו מיליוני יהודים. מתוך כ-1.1 מיליון אנשי אס-אס, היחידות שניהלו את אלפי מחנות הריכוז, הכפייה וההשמדה, הועמדו לדין כ-50 איש בסך הכול. וגם אלה לרוב נידונו - אם בכלל - לעונשים מגוחכים. אבל שופט בעל מצפון, שלא רצה לפעול כמו עמיתיו ונלחם על הזכויות המבוססות בחוק של ניצולים (אגב, בהצלחה, כי בסופו של דבר שילמה גרמניה את הכספים שדרשו עובדי הכפייה בגטאות), יועמד לדין משמעתי כי כביכול

זו לא בדיחה: השופט שחשף את השיטות שנקטו עמיתיו כדי לעכב או לדחות מתן פיצוי כחוק ל"עובדי הגטאות", עומד לדין כי "פגע בשמה הטוב של מערכת המשפט הגרמנית"

כתבות בנושא:

<http://www.nrg.co.il/online/1/ART2/775/202.html>

<http://www.haaretz.co.il/magazine/1.1930242>

<http://www.holocaust-s.org/Web/He/News/NewsAndEvents/2595.aspx>

זר קהילת קלסוב,
יום הזיכרון לשואה תשע"ו

זר קהילת סטפאן,
יום הזיכרון לשואה תשע"ו

זר קהילת רובנו,
יום הזיכרון לשואה תשע"ו

תכנית איגוד יוצאי ווהלין מודת אוועידת התביעות על תמיכתה בסעילות פאאקוד

ועידת התביעות CONFERENCE ON JEWISH MATERIAL CLAIMS AGAINST GERMANY, INC.

פס: 02-6712731 • טל: 02-6712711 • בית האומות, דרך הברון 101, ירושלים 93480 • Website: www.claimscon.co.il
Beit Ha'umot, 101 Derech Hebron, Jerusalem 93480 • redisrael@claimscon.org

נשיא תפקידים

יושב ראש:
ג'ורג'ס (יורדה) ברטן
יושב ראש הוועד המנהל
ראובן מרחב
גנרל
רוען קנז
סגן נשיא ראשון
נתן ברנסקי
סגן נשיא
קולט אביטל
אנדרו בייקר
אברהם בידרמן
אברהם דובינצ'י
מנחם הבקן
בן הלמנט
אלן ג'ייקובס
סלומון קרין
דיוויד שוב
יוסף ווילף

הצוות הבכיר

מנכ"ל
גרג שטיינר
ראש מטה
אריה בוכיינסקי
סמנכ"ל הפעול
מייקל אלסון
סגן נשיא לישראל
שלמה גור
עוזרת מנכ"ל
קרן דוילינג
עוזרת מנכ"ל לצמ"א /
מנהלה הקצאות פוסטדיות
מרים ויינר
נציג בישראל
אברהם פריסלר
מנהל הארגון הישראלי
רוען הלר
נציג בגרמניה
רודיגר מהל
מנכ"ל, ישראל
רוע"ד טבע'סק
יועץ בכיר, ישראל
צבי שובר
יועץ בכיר להשבת רכוש
איוון דובריג
מנהלת יחסי ציבור
הילארי קהל-גודין
סמנכ"ל כספים
ג'וזף ברבר
השכת
ארימי מייא

כ"א באדר ב' התשע"ו
31 במרץ 2016

לכב'

מר יאיר אפל

אגוד עולמי של יוצאי ווהלין, המרכז בישראל

wohlinorg@bezegint.net

שלום רב,

אנו שמחים להודיעכם כי ועידת התביעות, בשיתוף עם מרכז הארגונים, אישרה הקצבה של 25,272.00 ש"ח כסיוע מוועידת התביעות לארגונכם לשנת 2016.

בשבועות הקרובים יופקד בחשבון הבנק של ארגונכם תשלום בסך 12,636.00 ש"ח, המהווה כ- 50% מההקצבה שאושרה לארגונכם. המחצית השנייה של ההקצבה תשולם לאחר קבלת דיווחים לקראת סוף 2016. בתחילת נובמבר אנו נשלח לכם הנחיות לגבי הדיווחים שיהיה עליכם להגיש.

נבקש לקבל עותק של העלוים של ארגונכם ומידע שוטף אודות פעילויות תרבות, הזמנות לימי זיכרון ואירועים של הארגון.

לתשומת לבכם -

- מעתה ההקצבות תשולמנה לחשבונות הבנק בשקלים, ולא בדולרים כפי שהיה בעבר.
- אנו מבקשים כי תפרסמו את דבר התמיכה של וועידת התביעות, כולל הלוגו, בעלוים ובכל פרסום אשר אתם שולחים לחברי הארגון.

אנו שמחים להיות שותפים בעבודה החשובה שאתם עושים למען חברי ארגונכם נפגעי הנאצים.

בכבוד ובברכה,

בתשבע פורת

העתק: מר שלמה גור, סגן נשיא לישראל, ועידת התביעות
גב' קולט אביטל, יו"ר מרכז הארגונים

בתי ספר בז'יטומיר מאת: רבקה זילבורהץ

וקיבלו מעט יהודים.

היה בית ספר כללי מקצועי לנערים ברח' וילסקיה על יד רחוב סובורניה, בו למדו מספר תלמידים יהודיים. לימדו שם מסגרות, פחחות ונגרות. חלק מהתלמידים הנוצרים גרו בפנימייה של בית הספר, שהייתה בקרבת מקום. תכנית הלימודים הכללית הייתה ברמה של בית ספר עממי.

אחרי סיום המלחמה עם הפולנים ב 1920, כשהשלטון הסובייטי החל להתבסס בז'יטומיר, הונהגה השיטה של בתי-ספר עממיים בני שבע שנים, בשם בית ספר לעמל ("טרודוביה שקולה") דרגה ראשונה. נפתחו בז'יטומיר גם מספר בתי-ספר שההוראה בהם הייתה בידיש ואלה הם: בית ספר מס. 29 ברחוב צ'ודנובסקיה, בהנהלת המורה יווה קאופמן. בית ספר מס' 3 ברח' פודולסקיה, בהנהלת נחום רוסובסקי (בבניין הקודם של תלמוד תורה) ובית ספר בהנהלת המורה א. שפילברג.

גם בבית הספר של האחיות גרינשטיין (מול "הסובור"), ההוראה הייתה בידיש והאחיות גרינשטיין נשארו ללמד שם. על מנת להכין צוות מורים בידיש, נוסדו קורסים פדגוגיים מזורזים, מטעם משרד החינוך הממשלתי. ב-1922 נוסד בז'יטומיר טכניקום פדגוגי בידיש על מנת להכין מורים שילמדו בחבל ווהלין, הנמצא תחת שלטון הסובייטים. מבין המורים ועסקני התרבות בידיש בז'יטומיר בתקופת היבסקציה הצטיינו: לייבל לנדאן, שמיס, יווה קאופמן, נחום רוסובסקי, הלינה ברודרסון ומשה אויצקו.

תולדות מוסדות החינוך בז'יטומיר במאה הקודמת נחלקות לשלוש תקופות:

זמן הצאריזם עד פרוץ מהפכת 1917 בחודש פברואר.

משנת 1917 עד כיבוש ז'יטומיר ע"י הבולשביקים.

תקופת השלטון הסובייטי עד חיסול התרבות היהודית בברית המועצות.

בתי ספר עממיים

בתקופת הצאר היו בתי ספר עממיים כפופים לשלטון העירייה. בז'יטומיר היה בית ספר אחד לנערים יהודיים מטעם השלטונות שכלל שתי כיתות גימנסיה, עם הוראה ברוסית, בשם "קאזו נאיה יברייסקיה אוצ'ילישצ'ה". בו למדו גם מקצועות שונים.

מטרת השלטונות - הגברת הרוסיפיקציה בקרב היהודים בניגוד לחינוך יהודי לאומי. בין בתי הספר היהודיים היו: בית ספר למלאכה ברח' בזרניה, שעבר אחר כך לרחוב צ'ודנובסקיה. "תלמוד תורה" ברחוב פודולסקיה, בית ספר פרטי לבנות של האחיות גרינשטיין ובית ספר כללי מעורב, חברת עמל "אובשסטבו טרון יאשצ'יחסיה", ברחוב פטרוגרדסקה. היו גם מספר בתי ספר מקצועיים, מהם כלליים וגם יהודיים.

בשנות מלחמת העולם השנייה, היה בית ספר משותף לילדי פליטים יהודיים. המנהל היה בסקין.

כמעט בכל בתי הספר הכלליים למדו גם יהודים. בבתי הספר הכלליים, שכללו שתי כיתות גימנסיה, הייתה קיימת "הנורמה"

בתי-ספר תיכוניים

בתקופה שלפני מהפכת 1917 היו בז'יטומיר בתי-ספר תיכוניים לנערים: הגימנסיה הראשונה, ברח' ברדיצ'בסקיה בה שמרו מאד על הנורמה, ולכן למדו שם מעט יהודים.

הגימנסיה השנייה, בקרבת התיאטרון העירוני. כאן למדו יהודים במספר יותר גדול מאשר בגימנסיה הראשונה. כדאי לציין שהגימנסיה הזאת נמצאה בבניין, שבזמנו נבנה בכספי יהודים בשביל האינסטיטוט למורים יהודיים, בתקופת ההשכלה ברוסיה, במחצית השנייה של המאה הקודמת. בסמינר זה למדו הסופרים מנדלי מוכר ספרים ושלוש עליכם. כאן גם למד סופר מתקופת ההשכלה - אטינגר, שבהיותו תלמיד הסמינר כתב את המחזה הראשון ביידיש "שרקלה", וגם הציגו אותו בפני התלמידים.

היה בז'יטומיר בית-ספר למסחר, מורכב ברובו מתלמידים יהודיים. מנהלת בית הספר הייתה מזוהה, מורה לספרות. בעת מלחמת העולם הראשונה ב-1915, עם חדירת הצבא האוסטרו-גרמני

לתחומי ווהלין, עבר בית הספר לעיר אחטירקה, בחבל חרקוב. באותה תקופה התקיים, במשך זמן קצר, בית ספר של ארבע מחלקות גימנסיה, בשם "מורגובו פרומשלניה שקולה", בו למדו כמעט רק יהודים.

גם בית ספר ממשלתי למדידות היה בז'יטומיר בו למדו רק נוצרים, היות שלא נתקבלו לשם יהודים.

בעיר היה בית ספר לחובשים, אליו נתקבלו יהודים במספר זעום. הסמינר (בית ספר תיכון) שהיה בסמכותו של "הסינוד", נועד לנוצרים-פרווסלבים בלבד. כאן הכינו כמרים וגם מורים.

לנערות היו בתי ספר תיכוניים:

הגימנסיה על שם המלכה האם מריה, "מרינסקיה גימנסיה" בו נשמרה בקפדנות הנורמה בשביל תלמידות יהודיות, כגון בנות של משתתפי מלחמות שקבלו אותות הצטיינות.

גימנסיה פרטית של הגב' שצבלובסקיה, שרוב רובן של התלמידות בה היו יהודיות. המנהלת השתדלה שהשלטונות יכירו בגימנסיה ויתנו לה זכויות שוות, כמו ליתר

בית הספר לבנים בז'יטומיר, צילום: רועי נתן

אתיק: <http://www.jewishagency.org/he/blog/7606/article/17561>

לא חל כל שינוי בתחום מוסדות החינוך, וכל בתי הספר המשיכו את חייהם התקינים לפי המתכונת הקודמת. עם כיבוש אוקראינה על ידי הבולשביקים ב-1919 ניתן לתלמידים לסיים את שנת הלימודים, כפי שהתחילו. רק בסוף שנת 1919 התחלת שנת 1920 עשו ריאורגניזציה רדיקלית בשטח החינוך, והתאימו את בתי הספר לפי המתכונת שהונהגה כבר ברוסיה הסובייטית.

במקום שמונה כיתות גימנסיה כמקודם הנהיגו שבע כיתות, וקראו לזה לא גימנסיה אלא "טרודוביה שקולה" בדרגה שנייה. לכל בתי הספר העממיים קראו "טרודוביה שקולה" (בית ספר עמלני) דרגה ראשונה. התלמידים לא יכלו לבחור להם בית ספר לפי רצונם, אלא חייבים היו ללמוד באותו בית ספר שנקבע להם לפי אזור מגוריהם. נפתחו גם בתי ספר מקצועיים.

בתי ספר גבוהים

ב-1921 נפתח בז'יטומיר בית ספר גבוה למורים בשם "אינו" (אינסטיטוט נארודנובו אובראזובניה). הוא השתכן בבניין של הגימנסיה הראשונה לשעבר. במוסד זה למדו הרבה יהודים.

נוסד גם "טכניקום", בית ספר גבוה להשכלה טכנית. הלימודים התקיימו בבניין של הגימנסיה השנייה לשעבר. גם כאן למדו יהודים רבים.

בתי-הספר בהם שפת ההוראה הייתה יידיש חוסלו במחצית השנייה של שנות השלושים, עת הונף הקרדום על התרבות ועל רשת החינוך ביידיש. עוד לפני פרוץ מלחמת העולם השנייה ולפני תקופת השואה, שירדה על יהדות אוקראינה ורוסיה הלבנה, לא היה זכר לבתי-הספר ביידיש וגם לא למוסדות תרבות יהודיים בכלל.

הגימנסיות הממשלתיות, אבל הדבר לא עלה בידה. כשלא השיגה את מבוקשה, איבדה את עצמה לדעת. הדבר עשה רושם מדכא בקרב יהודי ז'יטומיר, וגם על החלק המשכיל של הנוצרים. נערכה לה לווייה המונית, בה השתתפו לא רק כל התלמידות של הגימנסיה, אלא גם חלק ניכר של האוכלוסייה היהודית ומספר לא מבוטל של נוצרים. ההלווייה נשאה אופי של הפגנה נגד ההגבלות והיחס העוין ליהודים מצד שלטונות הצאר.

בז'יטומיר היו בתי ספר לאחיות על יד בתי החולים. היה בית ספר כזה גם על יד בית החולים היהודי, שם למדו תלמידות יהודיות. בתי הספר התיכוניים בז'יטומיר משכו אליהם רבים מבין הנוער היהודי מהעיירות שבסביבה.

אחרי פרוץ מהפכת פברואר ב-1917, נוסדו גימנסיות נוספות לאלה הקיימות, בעיקר בשביל יהודים. רבים מהנוער היהודי, שלא יכלו להתקבל קודם, מצאו את דרכם לגימנסיות החדשות האלה.

נוסדה גימנסיה בשם "גימנסית גוטמן" על שם מייסדה, ברחוב "מלו פטרוגרדסקיה" ועוד אחת בשם "גימנסית סמול", על שם מנהלה המורה סמול. שתיים אלו נועדו רק ליהודים, ושפת ההוראה הייתה ברוסית. הן גם נקראו גימנסיות יהודיות, בהן, כמובן, לא למדו בשבתות ובחגים היהודיים.

נפתחה עוד גימנסיה כללית ממשלתית לנערים בשם הגימנסיה השלישית, שגם כאן למדו כמעט רק יהודים. היא נמצאה בבניין של "הויצה גוברנטור" לשעבר ברחוב וילסקיה. באותה תקופה, שנת 1917, נפתחה גימנסית ערב פרטית תחת הנהלתה של הגברת שרשבסקיה, ברחוב וילסקיה פינת פרוחורובסקיה.

בעת השלטון האוקראיני בז'יטומיר בסוף שנות 1917, 1918 וחלק של שנת 1919

העיירה שלי

מאת: יהודה פרידלנדר

(דברים במפגש יוצאי רטנה בבית אביבה גפן-שאול - נר שמיני של חנוכה תשע"ב)

חביבות עלי עיירות שלעבר, אכסניות עניות אלו של כנסת ישראל, שדור אחר דור קטרגו אותן סופרים ומליצים וחתרו תחתיהן פייטנים וחרוזנים והלעיגו בהן שוטים וחכמים ונשתעבדו בהן מלכויות ושלטונות ופרצון גדודי פורעים וליסטים, עד שסוף בטלו ועברו מן העולם.¹

ליהודים הייתה מחסום משמעותי בינם לבין האוכלוסייה שסביבם. את העסקים עם שכניהם ניהלו היהודים בשפת המדינה או האזור, שמידת שליטתם בה נבעה ממידת המגע שהיה להם עם גויים לצורכי מסחר ועסקים, וממידת הקרבה של השטעטל לערים גדולות בסביבה.

רטנה

העיירה רטנה (רטנה, Ratno), הסמוכה לאחד מיובלי נהר הפריפט, מצויה בפלך ווהלין במערב אוקראינה בקרבת הביצות הגדולות של פינסק. לא בכל אטלס תמצאו את רטנה. חובה נעימה היא לציין כי פישל הלך, סבא של דבורה נאות שלנו, כתב בעברית חוברת זיכרונות ורשימות על רטנה, שתורגמה ליידיש, ונתפרסמה בשנת 1938.

רטנה הפכה לעיר בשנת 1440. פעם מגדירים אותה עיירה ופעם עיר. ההגדרות משתנות מפעם לפעם.² לא שמעתי מרטנאים בדור של הורינו שהתייחסו אליה כעיר, וטוב שכך. באופייה היא נשארה עיירה מכל הבחינות החיוביות.

בראשית ימיה הייתה רטנה תחת שלטון ליטא, לאחר שנכבשה מידי הפולנים

מה בין עיר לעיירה? פרנסיס בקון (-1626 כתב במאמרו Of Friendship המשפט הבא: "A great city is a great desert". צורת ההקטנה עיירה או ביידיש שטעטל או שטעטלע רומזת לא רק לממדים המרחביים אלא באותה מידה ליחס הנפשי.

השטעטל הטיפוסית במזרח אירופה מנתה, בדרך כלל, כמה מאות או אלפים בודדים של תושבים, כמחציתם יהודים - בעלי מלאכה, סוחרים וחנוונים. על פי רוב התקיימו יחסי שכנות סבירים עם הגויים שמבין תושבי העיירה ומהכפרים באזור, שלא הושתתו על אהבה רבה כמו על תלות כלכלית הדדית. בשל מרחק הכפרים מהערים ובשל היעדר אמצעי תחבורה, שימשה השטעטל חוליה מקשרת ומתווכת בין הכפרים שסביבה לבין עיר המחוז.

שפת הדיבור והכתיבה בקרב יהודי השטעטל הייתה בעיקר יידיש. רוב הגברים ידעו לקרוא גם עברית - שפה שנלמדה במוסדות החינוך היהודיים הדתיים - וחלקם אף כתבו בה. הנשים לרוב לא הבינו עברית, שלטים באותיות עבריות הפכו לאחד מסימני ההיכר של השכונות היהודיות בשטעטל. השפה המיוחדת

1 חיים הזז, פתיחה ל'דורות ראשונים', מתוך ריחיים שבורים, תל-אביב תשכ"ח, עמ' 7.

2 רטנה, עמ' 14.

ואגדות לרוב. ביניהן הסיפור על ר' לייב שרה'ס (1730-1791) המסתורין, מתלמידי הבעש"ט, שלמד זמן רב בעליית הגג של בית המדרש ברטנה. החיים היהודיים התנהלו בבית הכנסת הגדול, בשני בתי מדרש (הגדול, ובית המדרש שעל הכביש הראשי), וחמישה 'שטיבלים' של חסידי סטולין-קרלין, סטפן, טריסק, ריז'ין וליבישי. העיירה הייתה חסידית ברובה הגדול, ורק הרב היה ליטאי 'מתנגד'... לא הייתה מלחמת חצר של גבאים, האדמו"רים מתחו בקורת, אך לא זרעו פרוד כבערים הגדולות...

אנקדוטה מסבא שלי: פעם נאלץ לכתוב גט, ומשלא הצליח להשכין שלום בית - בכה. פעם הרב בכה, ואילו היום הרבנים גורמים לאחרים לבכות...

יהודי רטנה התפרנסו רובם ככולם מיגיע כפיהם הן בסחר תבואה, אריגים ועורות, והן בדייג, בחייטות, בסנדלרות, בכובענות בנגרות ועוד. כבכל קהילה יהודית ראויה לשמה היו בה 'כלי קודש': רבנים, שוחטים, מלמדים וסופרי סת"ם.

עם התפשטותה של ההשכלה באירופה המזרחית חדרה ההשכלה גם לרטנה, ובתי ספר מודרניים נוסדו בה, לרבות בית הספר

בתקופת מסעי הצלב. במחצית הראשונה של המאה הארבע-עשרה (1366) נחתם חוזה שלום בין המלך הפולני קז'ימז' הגדול (1310-1370) לבין הנסיך הליטאי לוברט ורטנה סופחה לפולין. בשנים 1454-1440 ניסו הליטאים פעמים אחדות, ללא הצלחה, להחזיר את רטנה לממשלתם. האזור היה רווי מלחמות והליטאים, הפולנים והרוסים שלטו בה חליפות במשך מאות בשנים. קיימת סברה שמקור השם רטנה בדיאלקט רוסי ישן במילה שמשמעה 'מלחמה'. באחת המלחמות נחרבה העיר ותושביה נספו. הניצולים שבו ובנו אותה מחדש סמוך לאתר הקודם בתחילת המאה השמונה-עשרה. בסוף המאה, כשרטנה צורפה לשלטון הקיסרות הרוסית, היא נכללה בפלך ווהלין.

יהודים נזכרים במקורות רשמיים בשנת 1516, ויש גם ידיעות ממקורות יהודיים שיהודים אכן חיו ברטנה בראשית המאה השש-עשרה. ידיעות אמינות על התיישבות יהודים ברטנה מצויות משנת 1565. הקהילה היהודית מנתה אז לא יותר מ-12 יהודים בעלי בתים ובית כנסת. במפקד שהתקיים בשנת 1756 מנתה רטנה 210 יהודים, ובשנת 1847 מנתה הקהילה היהודית ברטנה 1065 נפשות. בשנת 1921, לאחר מלחמת העולם הראשונה מנו היהודים 1554 נפשות, קרוב לששים וחמישה אחוזים מכלל תושבי המקום. בשנת 1937 חיו ברטנה 2140 יהודים למעלה ממחצית האוכלוסייה. בשנת 1942, סמוך להשמדת יהודי רטנה חיו בה 2500 יהודים.

רטנה הייתה עיירה חסידית בעיקרה, וליהודיה הייתה מסורת חסידית ששולבו בה סיפורים

הנהלת ב"ס "חרבות". מימין לשמאל: נח קצק, גב' כץ, מ. גמתיק (נספח) וחמוכיר א. הלד (ישראל)

מתוך: רטנה: סיפורה של קהילה יהודית שהושמדה, ארזן יואל רטנה בישראל, 1983, עמ' 137

נספח

(מתוך מקור שם המשפחה רטנה בגוגל):
מקורו של שם משפחה זה הוא בסבירות גבוהה מהשטעטל רטנו שבאזור קובל או מהשטעטל רטניה שבחבל רדומיסט. חלק מהחוקרים העלו גירסה נוספת למקור השם - מהמילה "ראט" שבגרמנית וביידיש משמעותה היא "לייעץ". עם זאת, אנו סבורים שדווקא השם רטמן מגיע ממילה זו, ושמיתרגום משפות שונות משמעו "יועץ". בנוסף, בתחילת המאה ה-20, השם רטנר היה נפוץ במוגילב, וילנה, טרוקי ולידה.

מקורות:

תמיר נחמן (עורך), רטנה - סיפורה של קהילה יהודית שהושמדה, ארגון יוצאי רטנה בישראל, תל-אביב 1983.
ספקטור שמואל, שואת יהודי ווהלין, יד ושם, ירושלים תשמ"ו.
ספקטור שמואל, ראטנה, פנקס הקהילות, יד ושם, כרך חמישי: ווהלין ופולסיה, ירושלים תש"ן, עמ' 187-189.

זר קהילת רטנה והסביבה,
יום הזיכרון לשואה ותש"ו

'תרבות', שנפתח בשנת 1926 ולמדו בו 200 תלמידים. ביה"ס התקיים עד שנת 1939. לאחר הקונגרס הציוני הראשון (1897) והמהפכה הרוסית בשנת 1905 חדרו גם הציונות והסוציאליזם לעיירה. צעירים בעלי חזון לאומי וסוציאליסטי חדרו לבתייהם של רבים, ולימדו את ילדיהם עברית ורוסית והתסיסו את חיי העיירה. לאחר מלחמת העולם הראשונה הוקמו ברטנה מועדונים לצעירים שפעלו מטעם המפלגות השונות והיריבות כ"ביתר" ו"השומר הצעיר" ואפילו "פועלי ציון שמאל" וה"בונד". בהשפעת התנועות הציוניות עלו רבים מצעירי רטנה לארץ ישראל והשתלבו בעבודה בקיבוצים, במושבים, בכפרים ובערים. יהודי רטנה ידעו, אמנם, שנים של שקט ביחסים עם איכרי הסביבה, אך ידעו יותר שנים של סבל, רדיפות, שריפות ופוגרומים בעיקר משנות מלחמת העולם הראשונה ואילך. בין שתי מלחמות העולם לא השתנה מצבם הכלכלי הדחוק למדי של יהודי רטנה. פרוץ מלחמת העולם השנייה וכיבוש רטנה בידי הסובייטים בספטמבר 1939 ובידי הגרמנים ביוני 1941 שמו קץ איום לחיי העיירה התוססים. ב-6 ביולי בצעו האוקראינים בנוכחות הגרמנים פוגרום ביהודי רטנה, ובי"ג באלול תש"ב (26.8.42) התחילו הגרמנים בחיסול יהודי רטנה - אנשים, נשים, טף וזקנים הובלו בצעדת מוות לגבעות פרוכוד שליד העיירה, ונורו לתוך בורות שנחפרו שם. היו שהצליחו לברוח ונצלו, וחלקם הצטרפו לפרטיזנים ולחמו בשורותיהם. רטנה שוחררה בידי הצבא האדום ב-22 במרץ 1944, ויחידים מבין הניצולים שבו אליה ותעדו במכתביהם את הזוועה שנגלתה לעיניהם בעיירה השרופה והחרבה. כיום מוצבת אנדרטת זיכרון בקבר אחים של קדושי רטנה שנספו בשואה בגבעות פרוכוד.

לזכר משפחתי מאת: שמואל גולדמן

אבי שמאי

אמי בריינדל

אחי אהרן ואחותי שיינדל

שנרצחו ע"י הנאצים

ארצה, ודחווה לנסיבות נוחות יותר להם. היכול היה משהו להעלות על הדעת כי כה קרוב קצה של יהדות פולין, וכי האש מלחכת כבר את הקרקע עליה תהלך?... וכך הועמדנו לפתע מול פני האימה במלוא אכזריותה. גלי הטבח האיומים הציפו ושטפו גם את קהילת רטנה הקדושה. הכול נהרס, נעקר והושמד, וקדושינו בהמוניהם עונו ונרצחו לאור היום ולעין השמש הזורחת... "השמש זרחה, השיטה פרחת והשוחט שחט"...

והנשארים לפליטה - יחידים בלבד, מתלבטים ביתמותם ובשכולם, ויחד אתנו תוהים בחשכת הימים ושואלים על מה ומדוע?

אבי היקר והטוב, עדין הנפש ושאר הרוח, חריף המוח ובהיר המחשבה.

נדם קולך השקט והמרגיע, נעצם מבטך המלבב והמקרב.

כמה צר לי על כי נפרדתי ממך כה צעיר ולא שתיתי דיי ממעיינותיך הנפלאים.

ולא אראה יותר את פני אמי האצילות, חרושי תלמי יגון על ילדיה שמתו בעודם באיבם.

קומתה הזקופה והתמירה ששחה מכובד הדאגה והחרדה לאלה אשר נותרו בחיים, בתחלואיהם ובלבטי גידולם...

מה עז היה רצונך לעלות ארצה ולהיות יחד עמנו כאן. האמנם חשת כבר במאכלת המתנוודדת מעל ראשיכם?

אחי ואחותי היקרים הייתם משענת נאמנה להורינו בעת זקנתם, מסורים להם ודואגים ועל זאת ברכתיכם תמיד.

נשמות יקרות, טהורות וזכות, נפשי ורוחי צמודה אליכם לעולמים.

תל-אביב, אוקטובר 1952

אי מקום קבורתם של אבי ואמי היקרים, איזהו היום מימות ההרג האיומים בו נקפד פתיל חייהם.

אי הוצאו להורג, בגטו קרימנה או במרחב-רצח אחר, מי יגלה לעיני את המקום הנורא והקדוש הזה, נפשי ורוחי צמודים אליו, איהו? ...

אחי ואחותי נפלו חלל בעבי יערות זברודיה. הוגד לי כי ראום מהלכים ביערות אלה חגורי נשק - אחי חסון ואמיץ בן עשרים ושלוש שנים בהירצחו ואחותי בת זקונים להורי פורחת ביופייה בת שבע עשרה בהירצחה - אל נקמות הגידה, הנקמו במרצחיהם בטרם הוציאו נשמותיהם הטהורות? כיצד נפלו? מקום קבורתם ויום עליית נשמתם, הגם אלה לא אדע לעולמים?

חמישה היינו ונשארתי לבדי, יתום מאב ואם, אח ואחות, שריד ממשפחה ענפה ורבת שורשים, משפחת לומדי תורה ומקיימי מצוותיה, חסידי קרלין ומנאמני הרבי. חסידות שורשית, מאמינה ונאמנה לערכיה ולהווייתה. מזיגה נפלאה של יהודים למדנים היודעים גם הלכות עולם וסופגים לתוך תוכם את הטוב והיפה ששינויי העתים הביאו אתם והשפיעו את השפעתם. הכול נעקר ואיננו, האמנם? ...

ב-23 באוקטובר 1933 ראיתם לאחרונה. נפרדתי מעליהם בדרכי לארץ-ישראל.

קיוויתי כי נתראה בארצנו. על כך החלפנו מכתבים רבים, אך נסיבות הימים, בריאות לקויה וכו' שבשו הגשמת משאלת עלייתם

האנדרטה לזכר יהודי רטנה

הסרת הלוט באתר הזיכרון בפרוכוד

מתוך העיתון "RATNIVSCHYNA"

מאוקראינית: יצחק שטיינגרטן

אנטולי פודוסקי, איש מדע ממרכז זה מר מיכאלו טייגל, יו"ר הקהילה היהודית הפרוגרסיבית במחוז ווהלין סרגיי שוורדובסקי וכן יועץ למועצה של משרד הדתות האזורי מיקולה מאקארק.

הוועדה מגיעה למקומות שבהם רוכזו יהודים ונרצחו ופועלת להפיכת המקום לאתר זיכרון. במקומות אלו לא ניתנים אישורי בניה מכל סוג שהוא.

בברלין קיים משרד, השייך ליהדות ארה"ב, שעוסק בשימור אתרי קבורה המוניים של יהודים, ובאוקראינה הוקם סניף של המשרד שתפקידו הפיכת אתרי הזיכרון לאזורי שימור.

ועדה בינלאומית של יהודים מכל העולם הוקמה במטרה לשמר בתי קברות ואתרי השמדה של יהודים באירופה. בוועדה חברים גם מנהל המרכז האוקראיני להוראת ההיסטוריה של השואה מר

התחילו להגיע לאוקראינה משלחות של קרובי הנספים, ומשרדה החל לקבל ולאסוף אינפורמציה על התקופה. כעת הם בעצם כותבים את ההיסטוריה של האירועים.

הם שולחים משלחות נוער ומשלחות צעירים ומלמדים אותם את ההיסטוריה של השואה.

הם מעוניינים גם לשמר את התקופות בהיסטוריה שבהן אוקראינים ויהודים חיו בהרמוניה, והם מעוניינים שתקופות אלו יהיו לחלק מההיסטוריה של אירופה.

הוועדה מרכזת את כל האינפורמציה במקום אחד, על מנת שלא יהיה פיזור מידע בין אזורים ובין רשויות שונות.

הוועדה של יהדות ארה"ב תומכת בחברי הפרויקט האוקראינים כדי שהפרויקט יקבל תנופה. לאחרונה החלו ללמד את ההיסטוריה הזו כבר בגני ילדים.

דברי ראש הוועדה היהודית המחוזית:

בקרבת הכפר פרוכוד הוקם אתר זיכרון לקורבנות השואה, במקום שבו נרצחו בני קהילת רטנה. קבורים כאן כ-1,300 יהודים.

החיים בקהילה היהודית של רטנה וגורלה בתקופת השואה - מתוארים על גבי לוחות מיוחדים המוצבים באתר.

במקום סומנו שבילים המובילים לקברים שנוצקו מבטון.

במהלך טקס הסרת הלוט מעל האתר נאמר קדיש ונערכה תפילה.

משנת 2012 משתתפים תושבים מהכפר פרוכוד בפרויקט השימור, ובחודש מרס 2014 מוקמו 4 לוחות זיכרון במקומות האיסוף של היהודים לפני שנרצחו.

מנהלת המכון ליחסים בין גרמנים ליהודים בברלין, גב' דידרה ביגה, הודתה לפעילים המקומיים מפרוכוד על השתתפותם בפרויקט. תשובתה לשאלה מדוע קיבל הפרויקט תנופה רק עכשיו הייתה, שעתה

אנו מקווים שזוועות כאלו כנגד האנושות ובני אדם לעולם לא יחזרו, ולכן חשוב לטפל בזיכרון, כי אם אין קברים, אין שמות ואם אין שמות אין זיכרון. כששומרים על זיכרון, שומרים על עם. יש ללמד את הילדים את ההיסטוריה. הוא מאחל שלא נקים יותר אתרי זיכרון כאלה. זהו אתר הזיכרון השני במחוז רטנה, הראשון הוקם בשנת 1980 ליד הכפר קורטליס. הסרת הלוט מעל אתר הזיכרון אמורה לשמש לנו אזהרה שדברים כאלה לא יתרחשו שוב.

נוכחות יהודית ברטנה מוזכרת כבר בשנת 1516. עד מלחמת העולם השנייה התגוררו בעיירה כ-450 משפחות שמנו כ-3,000 נפשות. בשלושת ימי הכיבוש הראשונים רוכזו היהודים מכפרי האזור ומהעיירה, והמטרה הייתה חיסול כללי. בשנת 1945 צוין שמספר הנספים היה כ-1,600 איש. היום, לאחר 70 שנה, למרות שניסו להשכיח ולגמד את מה שקרה, אנו חולקים כבוד לנרצחים, ומפרסמים זאת על מנת שהדבר ישמש כשיעור היסטורי.

התמונה מתוך כתבה על האתר לזכר יהודי רטנה באתר האינטרנט:
<http://www.protecting-memory.org/en/memorial-sites/prokhyd-en/>

לזכור את העבר, לחיות את ההווה, להאמין בעתיד

מאת: ראובן ברנהולץ

בגיליון הקודם (63) הובא חלקו הראשון של סיפור הישרדותו של ראובן ברנהולץ מקופיצ'ב שכלל זיכרונות ילדות ונעורים, חיים תחת הכיבוש הסובייטי, הכיבוש הגרמני, הבריחה והחיים ביער, רצח אביו והשאלה הנוקבת איך ממשיכים לחיות?

חלק ב'

פליטים בלי בית, בלי עתיד

הצבא האדום הסדיר חזר לצעוד ברחוב הראשי, כמו לפני ארבע שנים, ואני עמדתי ליד אותו שער שפגשתי אותם אז, ב-1939, כשכל יהודי העיירה יצאו לקראתם. הפעם קיבלו את פני הצבא המשחרר רק כמה ניצולים, בודדים ועצובים, שלא ידעו מה מחכה להם מחוץ, ואני בתוכם. בשקט כאבתי מפני שבושש הצבא האדום לחזור. כה רבים וטובים חיכו, עכשיו נותרו רק קבריהם ההרוסים והשדודים.

כבר אז שאלתי את עצמי, למה דווקא אני זכיתי להישאר בחיים בניגוד לרבים וטובים ממני? האם נגזר עליי משמים לעבור את האסון הנורא, או שמא היה זה גורל עיור? התלבטתי מאוד איך להמשיך לחיות. אולי לנסות להישאר ולשכוח את המוצא שלי ואת יהדותי שהושמדה כמעט? אך היהדות והציונות שספגתי בבית הוריי ציוו עליי למהר לעזוב את גיא ההריגה ולהגיע לארץ, למקום שבילדותי הבטחתי לחיות בה.

העיירה שלנו הפכה עתה לחזית. הופיעו משאיות נושאות קטיושות שרוקנו את טיליהן לכיוון הגרמנים. הגרמנים ענו במטחי מרגמות, והתקבלה הוראה מהממשל לפנות את כל האוכלוסייה האזרחית. בהקלה רבה עזבנו את העיירה ויחד עם הניצולים האחרים צעדנו מזרחה.

מותו של רוצח אבי

בוקר אחד הודיעו לנו שרוצח אבי נתפס. הלכנו לכיכר העיירה. ממרתף אחד הבתים הוציאו אותו. הוא היה אותו צעיר שבזמן השלטון הסובייטי היה מרכיב אותי על כתפיו.

כפות היה בידיו וברגליו, ובראש מורכן עמד מול אמי הבוכייה ומול הצעקות שלי שדרשו לדעת אם התעללו באבי לפני מותו. אך הוא עמד דומם ולא הוציא מילה. יחף ורועד העמידו אותו לקי, ופרטיזן ירה בו. עמדתי והבטתי בקהות חושים. מותו לא הביא לי מזור ונחמה. התמזל מזלנו שיחידת הפרטיזנים הזו הייתה ידידותית כלפינו. הם לא חיכו למשפט ולפסק דין. הם תפסו רוצחים וחסלו אותם, בלי הרבה שאלות.

אחרי כניסת הצבא האדום הסדיר, אנשי נ.ק.ו.ד כבר נהגו אחרת. מי שהואשמו ברצח יהודים, נאסרו והועמדו למשפט.

בשנת 1993, כשניסיתי לסגור את המעגל הנורא הזה, פגשתי רוצחי יהודים ששחררו מהכלא אחרי עשרים שנה. בשאט נפש שמעתי מהם על רצח יקירנו, בלי שביקשו סליחה ומחילה. הם אמרו שהם כבר שילמו על מעשיהם.

ולחולים. בית החולים לא היה משופע בציוד. נראה שהכול מאולתה הכרתי שם חייל יהודי, בן אודסה, שלקח אותי תחת חסותו. עזרתי לו בעבודתו כסניטר בבית החולים. בן אדם נפלא היה, רחב אופקים ודעת. בזמן מנוחה ובערבים הייתי יושב אצלו ושומע מפיו רבות על חיי היהודים. באודסה הייתה לו משפחה ענפה, אך נודע לו שרוב בני משפחתו נרצחו בידי הגרמנים. הוא עודד אותי לקשור קשר עם קרובים בחו"ל ולנסות לעזוב את היבשת הזאת, ואולי אפילו להגיע לארץ האבות.

הצוואה על קירות בית הכנסת בקובל

בקיץ 1944, אחרי קרבות שנמשכו כחודשיים, פרץ הצבא האדום והתקדם לכיוון ורשה. בית החולים "שלי" התקפל ועזב מערבה, ואני בצער רב החלטתי להישאר עם בני משפחתי. אחרי עזיבת הצבא האדום שוב מילאה הסכנה את רחובות העיירה ולא יכולנו להישאר בין אוכלוסייה אוקראינית, שרק לפני שנתיים חיסלה את היהודים וגזלה את רכושם. יום אחד, כשאנו נושאים את מטלטלנו הדלים, עצרה לנו משאית צבאית, עלינו עליה ונסענו לכיוון קובל, העיר שבה גרה רוב משפחתנו לפני השואה. כילד הרביתי לבקר בקובל, עכשיו לא הכרתיה. קובל, שבה חיו לפני השואה כעשרים אלף יהודים והייתה ברוכה במוסדות יהודיים, דתיים וחילוניים, כמו גימנסיה עברית ובית חולים יהודי, נחרבה כמעט כולה. העיר כותרה בידי הצבא האדום והייתה מלאה בונקרים, תעלות קשר ומוקשים שהגרמנים השאירו. מהקהילה היהודית הגדולה נותר קומץ.

לאחר התלבטות החלטנו שלעיריה שלנו לא נחזור אף שהיה לנו שם בית ורכוש. העדפנו להישאר בקובל. בין הריסות של בית מצאנו פינה שכללה חדר, מטבח ומים

בעצם זאת הייתה בריחת-הצלה מפני הייאוש שהכה בנו והרס את החלום שחלמנו שם, ביער ההגליה הזאת אפשרה לנו, הניצולים, להתרחק ממקום האסון ומהתושבים הנוצרים שחזרו לעיירה וסיפרו בהנאה גלויה סיפורי זוועה על צורות המוות המשוונות של יקירינו.

אני, אחי ואימא, יחד עם זרים, צעדנו מזרחה בנחיל של מפונים עוינים. חנינו באסמים של איכרים, ולא פגשנו יהודים חיים. לא היה לאן ולמי לפנות. אנו פליטים, בלי בית ובלי מחה שם, ביער, הייתה לנו לפחות פינה משלנו ואפילו עצמאות, מדומה, אמנם. עכשיו איש לא מתחשב במה שעברנו. להפך, הפכנו מטרד. קצת אור מצאנו במפגשים עם החיילים, שהתחלקו אתנו במזונם המועט. חיילים אלה היו מוכנים לעזור לסובלים, בלי לשאול ובלי לדרוש דבר בתמורה. כאלה היו רוב חיילי הצבא האדום. בזכות אנשים פשוטים אלה התחלתי שוב לבטוח קצת בבני אדם. לבסוף, כשעברנו בעיירה קטנה, נתקלנו במשפחה יהודית שניצלה גם היא, ובביתה התארחנו כמה ימים. אספנו כוחות והתברר לנו שלא נשארנו היחידים מבני עמנו.

מעגל הקרבות התרחב, ושוב פינו אותנו מזרחה, לעיירה מלניצה, שבה חיו פעם יהודים רבים ועכשיו הייתה תפוסה בידי הצבא האדום. מצאנו לעצמנו פינה בבית יהודי עזוב. אספנו כמה מיטות זרקות, שולחן, כיסא, מזרנים ישנים ושמיכות צבאיות וקבענו שם את ביתנו הראשון, אחרי השחרור. החלטנו לנסות ולהתקיים בכוחות עצמנו.

למזלנו שכן בעיירה זו בית חולים צבאי רוסי. אימא עבדה שם בניקיון בעבור אוכל, ואנו הנערים, השתדלנו לעזור בביצוע שליחויות לחיילים הפצועים

הפולנית שחיכתה. נכנסתי לאחד הקרונות, התכסיתי בשמיכות וכך עברתי בלי תעודה את הגבול. המשכתי לכיוון גרמניה דרך מערב פולין. בקטוביץ פגשתי חייל יהודי רוסי ותחת חסותו הגעתי לגרמניה המזרחית. שם, בין פרנקפורט על האודר והעיר הגדולה ההרוסה דרזדן, פגשתי במקרה את בית החולים הצבאי "שלי", ונשארתי אתם כחודשיים. זאת הייתה תקופת הנערות הקצרה והמאושרת בחיי. עד היום אני שר את השירים, כזיכרון נעים לימים ההם.

אחרי חודשיים הגיעה הוראה מגבוה שאנו, הצעירים המסופחים ליחידות הצבא האדום, והיו רבים כמונו, חייבים לחזור "למולדת", המחכה לנו בזרועות פתוחות. ואני שבאתי משם, ידעתי שאין לי לאן לחזור. שמעתי שבעזרת פליטים יהודים שחזרו מברית המועצות נוסדו שוב בפולין כמה קהילות יהודיות וגם בתי ילדים יהודים. ברכבת מגרמניה חזרה "הביתה" הבנתי למה רבים מהחוזרים קפצו ממנה כשעברה את נהר האודר. ידעתי שברגע שעוברים את נהר הבוג, הגבול שבין פולין ל"מולדת", כולם נאסרים ומועברים לידי המשטרה ולידי ה-נ.ק.ו.ד. לחקירה. למזלי קפצתי בשלום מהרכבת כשחצתה את לובלין, העיר האחרונה שלפני הגבול, שם פגשתי את אמי ואת אחי שעזבו את קובל באופן לגאלי בדרכם לפולין.

הייתי כבן חמש עשרה כשהגעתי ללובלין. הופנית לבית ילדים ושם פגשתי לראשונה צעירים בני גילי, חלקם ניצולי מחנות ריכוז, חלקם הוחבאו במנזרים או אצל איכרים. אלה כמובן לא ידעו דבר כמעט על יהדותם. ברוב המקרים פדו אותם בכסף מהמנזרים או מידי האיכרים. היו כאלה שלא רצו להיפרד מתליון הצלב שתלוי היה על צווארם. כל אחד מהם סיפר סיפור הישרדות מופלא. שם, בבית הילדים,

זורמים, התמקמנו והתחלנו לחפש מקורות קיום. במהלך החיפושים הגעתי לבית הכנסת הגדול שקירותיו נשארו שלמים. המבנה הקדוש שנבזז נשאר סימן ההיכר היחיד של היהודים שחיו בעיר לא מזמן, והפך בידי הנאצים ועוזריהם בית-כלא ליהודים שביזו והתעללו בהם טרם מותם. על הקירות נשתמרו מאות כתובות ושמות הכתובים בדיו ובדם של ההולכים לקראת מותם. צוואה קדושה מצמררת לאלה מבני עמנו שיישארו בחיים: לזכור ולנקום ברוצחים ולעולם לא לשכוח ולא לסלוח. מבית כנסת זה הובלו כל בני משפחתי הענפה אל מותם.

שם, בין הקירות של בית הכנסת המחולל, התגבשה אצלי, ההלום והאבוד, ההחלטה להישאר יהודי, ושם מצאתי תשובה למה נשארתי בחיים: כדי לנקום בזדים שלא הצליחו להשמידנו. עליי לנקום, זאת ההחלטה שגמלה בי, עליי להנציח במידת האפשר את אותם בני עמנו שנמחקו לעד, ועליי לעזוב את הארץ הארורה בהקדם ולהגיע לארץ שלנו, שלמדתי את שפתה, שרתי משיריה וקיוויתי לחיות בה כשאגדל.

אחת הדרכים הייתה להצטרף כחניך ליחידה צבאית רוסית, לעבור יחד אתם את נהר הבוג, להגיע לפולין ומשם דרך ארצות המערב להתקרב למולדת.

מברית גבולות

יום אחד, זה היה בתחילת האביב של 1945, כשהסתובבתי כהרגלי על יד תחנת הרכבת, פגשתי קבוצה של יהודים שגויסו לצבא הפולני ונסעו מערבה לפולין, והם שכנעו אותי להצטרף אליהם. בלי להגיד שלום לאימא ולאחי, עליתי אתם על הרכבת שנסעה לפולין. בגבול הורידו את כל הנוסעים לביקורת, ובזמן שבדקו את התעודות, חמקתי לעבר הרכבת

לאימא. חזרתי לחברים שלי בקבוצה והרגשתי בטוח ומאושר.

ההעפלה מארצות אירופה אורגנה על ידי "אנשי הברירה" (אנשי המוסד לעלייה ב') שרשמו פרק מפואר בתולדות עמנו, כשהעבירו למולדת עשרות אלפי ניצולים. יום ולילה חיפשו נתיבים חדשים ודרכים בטוחות יותר. גם על קבוצה מקרב אנשינו הוטל לנסות למצוא נתיב לכיוון וינה שבאוסטריה, דרך העיר צ'שין שעל גדות נחל האולזה, על גבול פולין - צ'כיה. הניסיון הראשון נכשל. חזרנו לקבוצה שלנו בתקווה שבפעם הבא נצליח. ואכן, אחרי המתנה קצרה עלינו על הרכבת וחצינו את הגבול לצ'כיה בכיסוי של יהודים יוצאי יוון ששוחררו ממחנה הריכוז, והם נוסעים בדרכם הביתה, ליוון.

עזבנו בשמחה רבה את פולין. זאת נחשבה המדינה הכי אנטישמית באירופה ולא לחינם בחרו בה הגרמנים כארץ השמדה ראשית של עמנו. לאחר המתנה של כמה ימים בברטיסלבה, עלינו על הרכבת ונסענו, דרך פראג, לגרמניה המערבית ולאזור הכיבוש האמריקאי, הפעם במסווה של ילדים יהודים גרמנים, החוזרים הביתה. כבר ברכבת הרגשנו יחס שונה כלפינו. הנוסעים הצ'כים הפגינו ידידות והתעניינו בנו, אפילו פינו לנו מקומות ישיבה. נשים כיבדו אותנו בדברי מתיקה והזילו דמעה. הפכנו מוקד לדאגה ולהתעניינות. בפעם הראשונה אחרי השחרור שאנשים הסתכלו עליי במבט נטול שנאה.

אחרי נסיעת לילה הגענו לפראג. אחרי המתנה של שבוע בערך הוחלט שנמשיך ברכבת, דרך העיר קרלסבד, עד לפילזן שעל גבול גרמניה המערבית, שנשלטה בידי הצבא האמריקאי. מפילזן עברנו בגניבה, בשעות הלילה, את הגבול לגרמניה המערבית.

הכרתי כמה מחבריי. יחד השתתפנו במסע העפלה שחצה את ארצות אירופה ויחד שהינו במחנה ההסגר בקפריסין, עד שהגענו לחופי ישראל, בסוף 1947.

המסע שלי למולדת

בבית הילדים בלובלין התחלנו ללמוד פולנית ויידיש. הרגשתי שוב כתלמיד בית ספר, אך ברחוב הזכירו לנו הצעירים הפולנים שאנו שונים ומוקצים. הם רדפו אחרינו, גידפו אותנו וזרקו עלינו אבנים. פעמים רבות הצטערתי שעברתי לארץ המקוללת הזו. הידידים היחידים שמצאתי לעצמי גם הפעם היו חיילי הצבא האדום, ששכנו בבסיס בעיר. ביליתי בחברתם את רוב זמני הפנוי, אבל לא חשבתי לרגע להישאר בארץ הרוויה בדמנו, ויחד עם כמה חברים חיפשנו דרכים לעזוב.

בעזרת שליחים שהגיעו מארץ ישראל התחילו להתארגן קבוצות של צעירים במטרה להעפיל למולדת שהייתה נתונה במצור. באחד הימים נודע לנו שבסוסנוביץ הוקם קיבוץ ובו צעירים וצעירות בני גילנו. למרות הפצרות ההנהלה עזבנו, קבוצת נערים, את בית-הילדים בלובלין והצטרפנו לקיבוץ בסוסנוביץ. ויתרנו אמנם על לימודים ואולי גם על קידום בחיים, אבל שמנו לעצמנו מטרה חשובה, לצאת מהארץ המקוללת ולנסות להגיע לארצנו.

בקיבוץ קיבלו אותנו בשמחה גלויה. מהר מאוד מצאתי את עצמי שלם עם דרכי. חברי הקבוצה הנהדרת הזאת הזכירו לי את העברית ואת התנ"ך שלמדתי בבית הוריי. הרגשתי שהנה, המעגל שהתחיל בעיירה בגולה, עומד להיסגר. נסעתי להיפרד מאמי, שהספיקה להתחתן בשנית, ומאחי שנמצאו בלובלין. הפרידה מהם הפעם הייתה קלה הרבה יותר. שמחתי שיש לה בעל ועזרה. רציתי מאוד לקחת את אחי אתי, אך לא העזתי לעשות זאת.

רחב, שהשקיפה על נוף מקסים ומופלא של הרי האלפים. בית החולים נוהל על ידי הג'וינט, צוות הרופאים והאחיות היו גרמנים, ולא היה נעים להיות בחברתם. כשנודע לאחות בשם אלוה שאני מאזור קובל, היא זכרה את המקום וסיפרה ששירתה שם כאחות צבאית ב-1942, בדיוק בזמן החיסול הסופי של היהודים, שעליו היא כמובן לא שמעה דבר.

כאן, בפעם הראשונה, נפגשתי עם חולים שרידי השואה, ניצולי המחנות, רובם מבוגרים ממני ושבורים ברוחם. קורותיהם בשואה היו קשים משלי, כי אני לא הייתי אסירה לפחות הייתי חופשי ביער.

בבית החולים גזרו עליי מנוחה מוחלטת ואסרו עליי אפילו לרדת מהמיטה. האחיות מילאו את ההוראה בקפדנות, ואני לא עצמתי עין בלילות. חשבתי על בריחה. אחרי שבועיים הועברתי לאגף חולי ריאה, רובם בני גילי, שם רכשתי לי חבר טוב ושמו אריה סובול, שהסתתר בזמן השואה ביערות בפולין וחלה כמוני. הוא הגיע ארצה באניה "אקסודוס" המפורסמת. הוא היה אופטימי ממני ויחד ניסינו להתגבר על קשיי המחלה. התברר גם שבעזרת התרופה החדשה, הפניצילין, ובעזרת אוכל מזין, מנוחה רבה ואורך רוח, אפשר גם להבריא. ואולם השכיבה הממושכת, ללא מעש, לא הייתה קלה. הסביבה הקסומה קרצה לנו לצאת, אך החלטנו לשמוע בעצת הרופאים. התברר שחברי סובול ואני היינו החולים הכי קשים במחלקה. הביקורים התכופים של חברי הקבוצה עודדו אותנו ורוממו את מצב רוחנו.

אחרי כחודש עברה הקבוצה שלנו למחנה עקורים מרוחק יותר והתאחדה עם קבוצת ילדים שהגיעה זה עתה מפולין. יחד אתם הגיעה נערה יפה ושמה נעמי, שערותיה שטניות, עיניה חומות גדולות - אשתי לעתיד. אמנם הקבוצה שלנו עזבה, אך אנו

כל אותו לילה צעדנו ביערות ובשדות עד שהגענו לפרברי העיירה הוף, על אדמת גרמניה המערבית. מצאנו את עצמנו בעיירה שקטה וירוקה, כאילו לא הייתה מלחמה בעולם. רק כשהתקרבו לנוירנברג ראינו את ההרס שגרמו ההפצצות לעיר הידועה לשמצה. מנירנברג המופצצת המשכנו למינכן ההרוסה ונשלחנו למחנה עקורים בפרנוואלד. שם, במחנה שהיה פעם של הוואפן-ס.ס, בבתים דו-קומתיים כשדגל כחול לבן מתנוסס בראש התורן, קיבלנו מדים שעליהם כתובות מילים באותיות עבריות וסמל של מגן-דוד רקום על שרוול החולצה. הרגשנו כחיילים. השמחה והגאווה היו עצומים. התנאים והמזון היו מצוינים וציפינו ליום שנגיע לחופי הים התיכון ומשם לארץ ישראל.

Se הכניסה למחנה העקורים

פרנוואלד, גרמניה. מתוך:

<https://www.facebook.com/mah.akurim/photos>

בית החולים בבוואריה

לפתע ניחתה עליי מכה קשה. במקום לחוף הים הגעתי לבית החולים בבוואריה, לאחר שעברתי שיקוף רנטגן שגרתית התגלה אצלי חור בריאה השמאלית. נראה ששנתיים ביער, בתנאים תת-אנושיים, גרמו להתפתחות המחלה הנוראה, שתימנע ממני, ככל הנראה, להגיע לארץ ישראל.

נשלחתי לבית החולים של אונר"א, שנמצא בחבל בוואריה, בעיירה ציורית לצד אגם

את בית החולים וחזרתי לקבוצה שלי, באזור הכיבוש הצרפתי. הם קיבלו אותי בלי לשאול אם הבראתי, ואני לא סיפרתי להם. המשכתי אתם בהכנות לעלייה.

גרנו במנזר ואכלנו בחדר אוכל שעל קירותיו תלויים ציורי קדושים נוצרים. נזירות גרמניות שירתו אותנו. האוכל היה דל, כי לא קיבלנו את החבילות של צלב אדום. המשכנו ללמוד ולהתכונן לקראת העלייה.

באחד הימים קיבלתי מכתב מדודתי שבארצות הברית. היא הודיעה לי שאמי, אחי ובעלה החדש נמצאים באוסטרליה, בעיירת הקיט בד-גאסטיין, הם בדרכם לאמריקה, ובידיהם יש גם ויזה בשבילי. לא רציתי לנסוע לארצות הברית, אבל רציתי להיפרד מאמי ומאחי. פגשתי אותם במחנה העקורים במינכן. שם פגשתי לראשונה את מקס, אבי החורג. הוא היה איש די מבוגר ונחמד, שנשאר יחיד מבני משפחתו שנספתה בשואה.

אימא ניסתה לשכנע אותי להצטרף אליהם, אך אני סירבתי. אחרי יומיים נפרדתי מהם לשלום. הם יצאו לים הבלטי, ואני חזרתי לקיבוץ שלי בתקווה שניפנה בקרוב מזרחה, לעבר הים התיכון.

התור שלנו לעלות הגיע והתחלנו להתכונן. ארזנו את חפצינו האישיים בתרמילים ששקלו עשרה ק"ג לאיש, וכל התעודות והתמונות הקושרות את מוצאינו לברית המועצות נלקחו מאתנו, כדי לסתור כל טענה של האנגלים, שנשלחנו על ידי הסובייטים.

אניית המעפילים "תיאודור הרצל"

"היום הגדול" הגיע. למעשה הייתה זו שעת ערב של חודש אפריל 1947, כשעלינו על משאיות צבאיות ונסענו דחוסים במשך כל הלילה. בדרך הצטרפו לשיירה משאיות נוספות ממחנות אחרים, עד שהגענו

לא נעזבנו. חברי קיבוץ אחר (של השומר הצעיר) שנמצאו בעיירה, טיפלו בנו. הם היו מבוגרים מאתנו והיו לפנינו בתור לעלות. אחרי כחודש הרשו לאריה ולי לרדת מהמיטה ולהסתובב בחצר. התחלנו להתגנב החוצה. הטיולים בסביבה השפיעו עלינו לטובה. האגם הרחב שעל יד העיירה קסם לנו. היינו יושבים על הגדה וצופים אל הגדה שמנגד. יום אחד העזנו לקחת סירה ולחתור במי האגם, אף על פי שהרופאים אסרו עלינו. המשכנו בימים הבאים, והגענו לגדה שממול. חזרנו רעננים ומחוזקים, ומצבנו הבריאותי השתפר מאוד. בימי שישי השתתפנו בערבי עונג-שבת בקיבוץ שאימץ אותנו. נסענו אפילו ברכבת להצגות קולנוע במינכן ההרוסה. הביטחון העצמי חזר והשפיע גם על הרצון לחיות. התחלנו להרגיש בריאים, אף שצילומי רנטגן הראו שעוד לא נרפאו לגמרי. לא יחסנו לכך חשיבות יתרה.

הפגישה עם אימא

בינתיים עברה הקבוצה שלנו להתגורר במנזר בעיירה ביברך, באזור הכיבוש הצרפתי (Biberach), הקרוב לגבול עם שווייץ. שם שוב צדו עיני את נעמי, אך לא דיברתי אתה. עדיין הייתי בבית החולים ולא ידעתי בוודאות אם אוכל להמשיך במסע לארץ, אף-על-פי שרציתי מאוד להיות בחברתה ובחברת חברי הקבוצה. חזרתי לבית חולים להמשך הטיפול. רוב הצעירים שהתאשפזו כבר השתחררו, וחבריי מהקיבוץ המאמץ פנו לכיוון הים התיכון והפליגו באנייה "המעפיל האלמוני". מאוחר יותר נפגשנו במחנות המעצר בקפריסין. אריה ואני נשארנו היחידים בביתן הצעירים. באחד הימים נמאס לי לחכות עד שיודיעו לי באופן רשמי שהבראתי, נפרדתי מחברי אריה, ארזתי את חפצי ומבלי לקבל רשות עזבתי

גם הפעם, בטוחני, הם ילוו אותי נאמנה ויעזרו לי לעלות על חופי המולדת בלי להיתפס. שכבתי לי בסירת ההצלה וסיכמתי לעצמי את אותן שנתיים ימים שחלפו מהרגע שעליתי על הרכבת בעיר קובל ההרוסה. שנתיים שבהן הספקתי לראות ולחוות: עזבתי את אמי ואת אחי, נטשתי את פולין האנטישמית, חלפתי על פני צ'כיה, שאת שפתה ידעתי ואת אנשיה למדתי לחבב, הספקתי לשהות במחיצת חיילי הצבא האדום המנצח, לראות מעט ממעשי הנקם בזדים, כפי שהבטחתי לעצמי. הצלחתי לדכא מעט את רגשות הצער והחרטה על שלא זכיתי להכיר יותר את אבי ומורי, שעד היום לא הצלחתי להביא את עצמותיו לקבר ישראל. מנגד התמזל מזלי להכיר אנשים נהדרים, שהשפיעו עליי לטובה ושימשו דוגמא ומופת להיות כמותם. אחר כך התחברתי לקבוצת צעירים כמוני פגועים ולמודי סבל, חליתי במחלה די אנושה, התגברתי והבראתי כמעט, ושוב פגשתי את שארית משפחתי ולא הצטרפתי למסעם לארצות הברית, להפך, בחרתי בדרך הקשה, לחזור למולדת. זכות גדולה נפלה בחלקי לחיות בתקופה מיוחדת זו בחיי העם היהודי ולהיות בין החותרים אליה, כשהיא מצויה במצב מלחמה. ואולי בכך מצאתי תשובה לשאלה שהטרידה אותי במשך ארבע שנים: למה דווקא אני נשארתי בחיים? בהרהורים אלה שקעתי בתרדמה.

הלילה הראשון בספינה הקטנה חלף בתקווה שזה הפרק האחרון של נדודיי. חזרתי לדרגשי הקשה שבקומה העליונה ליד הפתח, ומבעד לחלון העגול הסתכלתי איך הספינה מפלסת את דרכה בין גלי הים, מלווה בפעימות הקצובות של מנועיה, ומשאירה אחריה שובל של קצף לבן. הצפיפות בבטן האנייה הייתה נוראית,

לעיר הנמל סט, הגובלת עם ספרד. היינו הראשונים שנכנסנו לנמל, דרך שער צדדי. שוטרים צרפתיים הובילו אותנו לפינה רחוקה, שם עגנו ספינות גדולות. חשבנו שאנחנו עולים על אחת הספינות האלו, להפתעתנו הופנינו לרציף צדדי, שם חנתה ספינה שנראתה גמדה בהשוואה לאניות שמסביב. עלינו בסולם קטן לקומה העליונה של הספינה, שבלטה מעל פני המים. עד לשעות אחר הצהרים נדחסו על הספינה הקטנה כאלפיים ושש מאות איש, כולל נשים, בהן גם נשים הרות, וטף. הספינה הייתה מוסווית כאניית סחר והסיפון היה ריק מלבד תאי המלחים והקברניט. על הסיפון בלטו שני מבנים קטנים שהיו בתי שימוש מוסווים. לא זכור לי גודל הספינה, אך ברור שהועמס עליה משקל יתר, מעבר לכומר נשיאתה. ברור היה שלא לכולם יהיו אמצעי הצלה בעת צרה.

בטן הספינה נחלקה לשלושה מפלסים. כל קבוצת מעפילים התמקמה במפלס אחר. אנחנו ישנו על דרגשים בני שלוש קומות, שדמו מאוד לאלו שהיו במחנות הריכוז. במרכז, בשטח הפנוי, ניצב שולחן. למזלנו, הקבוצה שלנו שהתה סמוך לפתח היציאה האחורי. זה אפשר לנו להיות הראשונים, כאשר הרשו לנו לצאת לסיפון בלילות, וגם האוויר במפלס שלנו היה נקי יותר, כי הפתחים לא נסגרו הרמטית, כדי לאפשר לאוויר נקי להגיע גם למפלסים התחתונים. בשעת ערב, אחרי ציפייה דרוכה וכשאורות הנמל האירו את הסביבה, נותקה ספינתנו מהרציף ושטה לה לכיוון היציאה מהנמל. אני התגנבתי לסירת ההצלה ושכבתי עליה עד שהאופק המואר נעלם. מסביב ים שחור ולילה אפל, מלא כוכבים. שוב אני וכוכבי המזל שלי, שליוו אותי עוד ביער מבעד לקרחות היער האירו את דרכי בחיפושיי אחר מזון. הכוכבים היו בני-לוויה נאמנים, היחידים שהאירו לי פנים במשך שנתיים.

כרתים, הופיעו מעלינו מטוסים בריטים. כל יום טס מעלינו מטוס ארבעה מנועי, וסימן לנו שהם יודעים את יעדנו, אך אנו המשכנו במשמעת הסיפון הריק בשעות היום, וקיווינו שבכל זאת נפרוץ את המצור ונרד לחוף מבטחים, כמנצחים.

בלילות התחלנו להתאמן לקראת הירידה. הספינה אמורה הייתה להיכנס אחרי חצות למים הטריטוריאליים של ארץ ישראל ולפרוץ במלוא הקיטור לכיוון החוף, ואנו אמורים להשתלשל במהירות על הכבלים שיזרקו מהאנייה לחוף, משם יבואו לאסוף ולהעביר אותנו למקומות מבטחים.

גם האפשרות שניתפס נלקחה בחשבון: אם זה יקרה, יהיה עלינו להקשות על נחתי הצי האנגלי לתפוס את חדר ההיגוי, על מנת לאפשר למפקדי הספינה הישראלים שהות להסתתר.

בשני הלילות שנותרו התחלקנו על הסיפון לקבוצות, כשכל קבוצה קיבלה עמדה ותפקיד משלה. כוחות ההתנגדות הצטיידו במקלות ובקופסאות שימורים ריקות וכן במטפחות טבולות במים נגד רימוני גז מדמיע. בלילה האחרון, בשעת האפס, עמדנו מוכנים בעמדות. אחרי חצות בערך נגלו במזרח אורות בודדים, שהלכו וקרבו. הים היה שקט, והספינה הגבירה את מהירותה. גם המתיחות גברה, והאורות שנראו קרובים הפיחו בנו תקווה שהנה אנו פורצים את המצור ומגיעים לחוף הנכסף. לפתע נדלק זרקור חזק, ואניית מלחמה בריטית חסמה את דרכנו. ברמקול נשמעה קריאה באנגלית ובעברית לעצור ולהזדהות. הספינה שלנו ניסתה להתחמק ופנתה צפונה, אך גם משם נדלק אור חזק מתוך משחתת בריטית נוספת. אחרי דקות מספר הופיעה עוד אחת מימין. כאשר כל הזרקורים הופנו כלפינו עד שהסתנוורנו. הספינה שלנו עצרה כדי לא להתנגש בכלי השיט הגבוהים שהקיפו אותה. הסיפון

ורק אמונה ומשמעת עצמית חזקה, הם שאפשרו לנו להמשיך ולתפקד. האוכל הדל והמים ניתנו במשורה, אך אלה לא הטרידו אותנו. הבעיה הקשה יותר הייתה השירותים, שהתורים אליהם בלילות היו ארוכים.

בשעות היום נותר הסיפון ריק, והאנייה הוסוותה לאניית משא. בלילה העלו אותנו על הסיפון והעמידו אותנו בשני צדי האנייה כדי שהיא לא תיטה על צדה בצורה מסוכנת.

המלחים והקברניט היו איטלקים, אך מפקדי האנייה היו אנשי ההגנה ולוחמי הפל-ים, ובראשם מוקי לימון, לימים מפקד חיל הים. הם היו בחורים צעירים ואמיצים, יודעי ימאות ועל פיהם יישק דבר.

המסע היה קשה, אך היינו צעירים, מלאי מרץ ותקווה. וכקבוצה מלוכדת העברנו את הימים בשיחות ובמשחקים. למזלנו, הים היה שקט רוב הזמן ולא חלינו במחלת ים. כולנו חיכינו לשעת ערב, כדי שנוכל לצאת לסיפון ולשאוף אוויר צח. אז היו נפתחים הפתחים, וקבוצות קבוצות עלו על הסיפון ונפרשו לשני צדדיו, לרוב לפי ארצות המוצא. הצפיפות הייתה רבה. בליל שפות נשמע, עד שלפתע הייתה פורצת שירה בעברית, וכולם היו מצטרפים. פלוני היה מוציא כינוי, אחד - חצוצרה, ואחר - אקורדיון, וכולנו הצטרפנו לנגינה. הקונצרט המופלא נמשך במשך שעות, כשגלי הים משמשים תפאורה נהדרת, עד שצינת הבוקר הבריחה אותנו לדרגשים הקשים. ככה נמשך המסע שמונה ימים.

כשהתקרבו לחופי הארץ, פסקה השירה. עברנו בשלום את הנתבי שבין קורסיקה לסרדיניה, המשכנו לכיוון קצה המגף האיטלקי, ושם נכנסנו לכוננות לקראת חציית מיצר מסינה, שבין איטליה לסיציליה. לאחר שפנינו מזרחה, לכיוון

מטה, לחדר המכונות, והסתתרו בסליק מוסווה, שהוכן מראש. כשהבריטים עזבו את האנייה, מאוחר בלילה, שחו פעילי הפל"ם לעבר החוף.

הגל הראשון של החיילים הבריטיים נדחק על ידינו לפינה. רבים מהם נפלו לים, ונאספו על ידי סירות. הגל השני הסתער כשהם יורים ומשליכים רימוני גז מדמיע. היריות הרסו את מעקה הספינה, והחיילים התקדמו לכיוון גשר הפיקוד. לימדו אותנו להפריע להם בכוח ולזרוק חזרה את רימוני הגז, לפני שהם מתפוצצים. הרמתי רימון כזה, והוא התפוצץ בזמן הזריקה. עיניי החלו לדמוע ולא ראיתי דבר. רק שמעתי צעקות ויריות. מצאתי את עצמי שוכב על הסיפון, וכשחזרה אליי ראיתי, הבחנתי שאנשי עזרה ראשונה בריטים מטפלים בנפגעים, וגשר הפיקוד של ספינתנו נמצא בשליטת אנשי הצי הבריטי.

כשהאיר השחר נספרו כמה עשרות פצועים ושלושה הרוגים. הלומים, מוכים וכואבים התאבלו על ההרוגים, שנפלו קרוב כל כך לשערי הארץ. האנגלים תירצו את הירי ואת ההרג כהגנה עצמית מההתקפות הפראיות של המעפילים.

חיילי הצי קשרו את הספינה לגוררת, והספינה שלנו נגררה כאמבטיה חזרה לעומק הים, כעונש על התנגדותנו. במשך לילה שלם היטלטלנו בים סוער ועל פני הגלים הגבוהים שהפחידו אותנו מאוד, כי כל המעקים שמסביב לסיפון נהרסו ויכולנו בקלות להישטף לים. לפנות בוקר פסקה הסערה ונגררנו שוב לכיוון חיפה. מרחוק נגלו לפנינו הר הכרמל במלוא הדרו ובתי חיפה שכה ציפינו לראותם, אך לא

הבריטים סס סיפון "תיאודור הרצל"

התמונות אתר הפל"ם וההצלה

http://www.palyam.org/Hahapala/Teur_haflagot/Moka_Limon/mainpage

וגשר הפיקוד התמלאו אנשים שפרצו בשירת התקווה. על התורן נישא דגל כחול-לבן, ולדרישת האנגלים לדבר עם רב החובל, ענינו בקריאות בוז. שתי המשחתות הבריטיות נצמדו משני צדי הספינה שלנו, כששלט גדול, ועליו השם "תיאודור הרצל" באנגלית ובעברית, נתלה על ירכתיה.

מהמשחתות הבריטיות הגבוהות השתלשלו סולמות וחבלים, ועליהם חיילי הצי, מצוידים בקסדות, במגנים ובמקלות. הם קפצו לתוך סיפון האנייה שלנו, ופניהם לכיוון חדר ההגאים, על מנת ללכוד את מפקדי הספינה הישראלים. אך אלה ירדו

במחנה המעבר בקפריסין

בזמן שהפלגנו לקפריסין נפוצה שמועה שהאנגלים ישלחו את המעפילים חזרה לנמלי היציאה שלהם כפי שעשו לאנייה "יציאת-אירופה" (אקסודוס).

לא ידענו מה יהיה גורלנו והפלגנו עצובים ודואבים. חיפה והכרמל נשארו מאחור, אך בטוחים היינו שנחזור בקרוב, למרות הכול. למחרת עם שחר התקרבה אניית הכלא שלנו, מלווה במשחתת, לעיר נמל ציורית. הבנו שנעגון בקפריסין, האי הסמוך למולדת, ורווח לנו מעט. לא הוגלינו רחוק. ושוב עברנו את אותו תהליך משפיל: קיבצו אותנו ברציף מגודר, מלא בחיילי הוד מלכותה, אחר כך העמיסו אותנו על גבי משאיות, כשחיילים חמושים רובים מכודנים שומרים עלינו כאילו היינו פושעים מסוכנים. אחר הצהרים יצאנו בשיירה מלווה שריוניות. תושבי האי הציורי כבר התרגלו למחזות מעין אלה, והם קיבלו את פנינו בחיבה רבה וביד מורמת וקמוצה. הוסבר לנו, הנדהמים, שאלה הם סימני עידוד וכבוד על הנחישות שלנו ועל אומץ ליבנו.

אחרי שעתיים של נסיעה בכבישים עקלקלים, הגענו למכלאה רחבה, מוקפת גדר תיל כפולה. בכל פינה נגלה לעינינו מגדל מאויש בחיילים חמושים ואורות זרקורים. ירדנו מהמשאיות והתחלנו להתארגן לשינה באוהלים, כל קבוצה בפינה משלה. בחצות נרדמנו מרוב עייפות. זאת הייתה הרגשה נהדרת לישון על אדמה מוצקה, בלי טלטלות וזעזועים ובלי הפעימות הקצובות של מנועי האנייה. האוויר הצח והקר היה בשבילנו מחייה נפשות. אף שנתפסנו, ולמרות הצער, ידענו שאנו בסוף המסע וקיווינו שנעבור מהר את המכשול הזמני והאחרון. "קפריסין, אנו רק אורחים, ואת השער שלנו לארץ

כשבויים. הספינה החבולה שלנו הובלה לרציף מרוחק ומגודר מאות חיילים אנגלים עלו על סיפונה והורידו אותנו בכוח. כל מעפיל נגרר בידי שני חיילים שאחזו אותו בכוח והעלו אותו על אנייה אנגלית. נרשמו אמנם ניסיונות לברוח ולקפוץ לים או להתחזות לפצועים, אך אלה סוכלו בידי הצבא האנגלי.

אחרי שהעלו אותנו על אניית הגירוש, הכניסו אותנו לכלובים מגודרים ובכל פינה שמרו עלינו חיילים. במצב רוח ירוד שכבנו על רצפת הסיפון הקר, מוכים ומושפלים. לתדהמת החיילים השומרים, פרצה לפתע שירה מאחד הכלובים. היו אלו שירים שלמדנו בזמן השיט, שירים של כאב, של כעס ושל תקווה:

"נשוטה, נשוטה, החוף מתרחק לנו,

ילדי האובד.

גלים וכוכבת, ורוח נושבת

הלילה יורד.

עוד נחזורה, שוב נחזורה,

והרוח תרעש חזקה,

ושירים יעלו מהסיפון ומתורן, עוד

נחזורה ונשיבה נקם" (חיים גורי)

*****

"נגני לי שירה מעודדת,

נגני לי שירת השחרור,

נע ונד אנוכי בלי מולדת,

נע ונד בדרכי הניכר

הבו זמר עד אין גמר,

ונשמח על אף הכול.

צחוק פורח, שיר רותח,

הבו זמר ומחול.

עוד נראה ים דגן משתרע

עוד אשמח עם שקיעת החמה

אזמר עם עלות הירח,

עוד אראה בברכת האדמה."

(פאוול דווידוביץ גרמן)

ההתפכחות מהחלום

באמצע דצמבר 1947 הגיע תורנו לעלות, זאת לאחר שאנשי המוסד לעלייה ב' שהבריחו אותנו, זייפו את תאריכי הלידה שלנו בתעודות ו"הצעירו" אותנו בשנה, כדי שלא נחשב בעיני האנגלים כעתודה לוחמת בסכסוך בארץ ישראל. בוקר אחד העלו אותנו עם חפצינו הדלים, שוב על משאיות, ותחת שמירה הגענו לנמל פמגוסטה,

שם חיכתה לנו ספינת טיולים קטנה. נפרדנו בשירה משוביני הנדהמים, ועלינו על הסיפון. לפנות ערב הרימה הספינה הקטנה עוגן ויצאנו משוחררים מזרחה, לקראת סוף גלותנו. הלילה היה אפל והשמחה בלב רבה, מלווה קצת בעצב על הנשואים, אך ידענו שבקרוב יגיעו גם הם למולדת. במצבים כאלה של שמחה והצלחה, תמיד חוזרות מחשבותיי לעירתי הקטנה, על אנשיה הישרים והמאמינים שאינם עוד. הרגשתי שהגורל הטיל עליי אחריות כבדה; נבחרתי להיות שליחם בארצנו, ויחד עם בניית ביתי, עליי לספר ולהנציח את זכרם! האם יאזינו לנו? האם יאמינו ויבינו אותנו? לא יכולנו להירדם. כל אחד רצה להיות הראשון לראות את הר הכרמל ואת חיפה. במזרח עלה השחר ואנו התקרבנו לאט לחוף הנכסף, לא כגנבים בלילה, אלא כמנצחים.

ההרגשה הייתה נהדרת כשנקשרה הספינה לרציף. עברנו רישום מהיר ועזבנו את הנמל באוטובוסים. עד מהרה נתקלנו בסימני המאבק בארצנו. המוני ערבים מוסתים קיבלו את השיירה שלנו בגידופים

קפריסין: "מחנה חורף" בפחונים.

מתוך אתר הפל"ם והעפלה:

<http://www.palyam.org/Arrests/Cyprus/mainpage>

ישראל, זאת הייתה המנגינה של שיר רוסי, שאימצנו לעצמנו כהמנון.

למרות גדרות התיל ועל אף ההשפלות שחווינו כשבויים, ידענו שלא נישאר לנצח כלואים. להיפך, המחנה שימש מקום גיבוש, והסגר חישל אותנו לקראת הבאות. בכוחות מחודשים המשכנו ללמוד ולהתאמן, ולא היה קל. האוכל היה דל, ולא יכולנו לקנות תוספות בקנטינה.

גם מזג האוויר, חום הקיץ והקור והגשמים בסתיו, הקשה עלינו, אך שמרנו על מורל גבוה. בערבים ארגנו שירה בציבור או שמענו הרצאות, לעתים בהשתתפותם של השוברים החמושים שלנו, שעמדו מחוץ לגדרות התיל מחשש כנראה שנפרוץ את המכלאות. לפעמים הוציאו אותנו, בליווי שריוניות, למפרץ צדדי כדי להתרחץ בים. פעם נוצרה תקרית עם השבויים הגרמנים, שהסתובבו באי באופן חופשי. הם לעגו והתגרו בנו, כשצעדנו תחת חיל-משמר כך נראה העולם הנאור שנתיים אחרי השואה. לא ביקשנו חמלה, אלא קצת כבוד כמו ללוחמי חירות.

ממני. אני, שעזבתי זה עתה את אותו עולם "נשגב" לכאורה, הכרתי היטב את חוסר השוויון ואת חוסר הסולידריות, חרף האמירות והמליצות הנעלות. על רקע זה התהווה אצלי משבר אישי עמוק, וגם כאן, בארץ, נתקלתי במציאות שונה מציפויותי, כשמצאתי מאבקים בין לוחמי המחותרות, ההגנה, האצ"ל והלח"י.

בקיבוץ לא יכולתי לשבת בשקט. הרגשתי מחויב להביע את דעותיי. וכשביטאתי אותן, בעברית די טובה, חשדו בי שאיש ימין אני. בסביבה חונקת זו לא יכולתי להמשיך, למרות העובדה שחיי קיבוץ קסמו לי וכבר יצרתי קשרים ראשונים עם נעמי. אחרי כמה חדשים, יחד עם עוד חמישה חברים, עזבתי את המשק והתגייסתי לצבא ההגנה לישראל. זמן קצר אחרי עזבה גם נעמי ונסעה לתל אביב. היא למדה שם להיות אחות מוסמכת.

השירות הצבאי

בהתחלה שירתנו, חמשת חברי ואני, בחטיבת רגלים. העובדה שהיינו ביחד הקלה עלינו לסבול את ההתעמרות מצד חברינו הישראלים, שכינו אותנו בכינויים נלוזים, כמו: "סבונים" ו"הלכתם כצאן לשחיטה". למרות הבדידות, ועל אף קשיי הקליטה, היינו גאים לשרת בצבא והוכחנו שאנחנו, בהרבה מובנים, אף טובים ומוכשרים מילידי הארץ. לאט ובהדרגה נפרדתי מחמשת חבריי וזכיתי לשרת במשך שנה ושמונה חדשים בשירות סדיר בחיל האוויר ושנה נוספת בשירות קבע. כל העת ניהלתי יומן בעברית טובה שלמדתי בבית, ובו תיארתי את שנותיי הראשונות במולדתי, שהיו לא קלות. ברצוני לצרף קטע אחד, הלוקח מתוך יומני האיש, ומבטא את רגשותיי כחייל. וזה הקטע ככתבו וכלשונו:

ובאבנים, ומשוריינים אנגלים ליוו אותנו עד מחנה המעצר בעתלית. בדרך לא עברנו אף ישוב יהודי. לא הופתענו, כי למדנו היטב את מפת-הארץ וידענו על מצבו הקשה של המיעוט שנערך למלחמת מגן תחת מצור בריטי.

לא חיכינו לפרחים ולא נבהלנו מהאבנים. ההגליה לקפריסין לימדה אותנו, כי גדרות תיל כובלים את האדם אך לא כובלים את רוחו ולא את חלומו.

אחרי כמה ימים השתחררנו מהמחנה בעתלית והופנינו לקיבוץ מענית של "השומר הצעיר" שנמצא באזור השרון על יד כרכור. הקיבוץ נוסד ב-1935 על ידי עולים יוצאי פולין, הונגריה וצ'כוסלובקיה, והותקף בלי הרף על ידי כנופיות של ערבים ואחר כך על ידי צבא עירק. מהר מאוד השתלבנו בהגנת המשק. החלום שלי התגשם. אני סוף סוף במולדתי! הצליפות וההפגזות לא שברו את רוחנו. בימים שקטים עבדנו בייעור הגבעות הקרובות לבתי המשק ועזרנו בחפירות. כשהתאפשר למדנו חצי יום. בלילות עסקנו בשמירה והפכנו רצים בין העמדות שהגנו על המשק. עשינו הכרה עם הרובה האיטלקי, קצר-הקנה ודל הביצועים. זה היה עיקר הנשק שעמד לרשותנו. לעומת זאת ההתערות שלנו בין חברי המשק לא הצליחה, מפני שלא תדרכו ולא הכינו אותם לקליטת נוער מתנדב, יוצא שואה. אנו לא היינו פליטים, מסכנים, שהגענו לארץ בלית ברירה. להפך. ויתרנו על האפשרות להגר לארצות שמעבר לים וללמוד שם, והגענו למולדת, בדרך-לא-דרך, מתוך בחירה. ואולם המקומיים, חברי המשק וילדי הקיבוץ, ידיעתם את השואה הייתה מועטה מאוד והקשתה על קליטתנו. גם עמדותיהם הפוליטיות, אמונתם העיוורת בעולם החדש, הקומוניסטי, וסגידתם ל"שמש העמים", כל אלה היו רחוקים

האחים המוזנחים והפרוצים, והנסיעה הפכה בשבילי סיוט אחד גדול. לא פעם, בהסתר, הזלתי דמעה. המשכנו מערבה, בלילה הגענו לקובל, עירם של בני משפחתי העניפה שרובם נרצחו ונטמנו בקבר אחים. השארנו את חפצינו בבית מלון עלוב, ובהרגשה איומה יצאנו להסתובב בעיר שהייתה פעם מלאה יהודים ועכשיו היא ריקה מהם. רוב בתי היהודים נהרסו עוד בזמן המלחמה, ובמקומם נבנו שיכונים אפורים. רצינו לפחות לבקר באותו בית הכנסת, שעל כתליו רשמו הנרצחים בדם את כתובותיהם, לפני חמישים שנה. המבנה הקדוש נאטם, והוא משמש כעת כמחסן. גוי מקומי הוביל אותנו למקום שבו עמד פעם ביתו של סבא. סימנתי לאחי בן את מקום הולדתו המשווע, כי מהבית לא נותר זכר. במועקה ובעצב חזרנו למלון. נשכבתי על מיטתי, הרוס וחרד לקראת המפגש עם העיירה שנולדתי בה. לא ישנתי כל אותו לילה. ניסיתי לדמיין לעצמי מה נמצא שם, אחרי הביקור המצמרר בקובל. התפללתי להחזיק מעמד ולא להישבר. בבוקר מצאתי את עצמי בדרך המוכרת, שבה הלכתי במשך שעות אחרי השחרור. הפעם, בנסיעה ברכב, בתוך פחות משעה נראו באופק בתי העיירה. עצרנו וחיפשנו את הקבר של סבא מנדל וסבתא שרה שנרצחו על ידי גוי רוסי, אך מצאנו שדה מוזנח. בתפילת קדיש עזבנו נסערים. במשך היומיים הבאים ביקרנו במקומות קבורה רבים של בני העיירה שנטבחו ונטמנו בצדי הדרכים.

סיפרתי על העיירה הנחמדה שנולדתי בה ועל אנשיה הפשוטים. האמינו לי, כזאת הייתה לפני השואה, וכך חלמתי עליה לפני שביקרתי בה, אך מצאתי אותה נקייה לחלוטין מבתי היהודים. גם מהבית שלנו לא נותר זכר. פסענו בסמטאות עלובות של כפר מוזנח, בלי כבישים ובלי מדרכות.

ספטמבר 1948, חופשה! קיבלנו לינה במלון וראינו את הסרט "נחת מהילדים" ביידיש. כן, גם אימא שלי בוודאי חשבה בלילות, על יד עריסתי, שיהיה לה נחת ממני ואהיה תמיד אתה. והנה הבן שלה עוזב אותה ונתפס לאידיאלים, אך אני חושב שהיא הבינה אותי וסלחה לי.

אחרי הסרט ישבנו על שפת הים. הסתכלנו בים, בגעגועים ובאכזבה, כאילו אני עוד באי הגירוש, ומחכה בכיליון עיניים לעלייה. לא תיארתי לעצמי שאחרי שנבוא לארצנו ואחרי שנהיה בצבא שלנו, נשב בודדים וגלמודים ומחפשים קצת תשומת לב, הבנה חיבה ועידוד. המציאות היא אחרת, אך זאת הלא ארצנו וכדאי לסבול ולקוות שיהיה טוב.

סגירת מעגל

בסוף ספטמבר 1993, זמן לא רב לאחר התפרקותה של ברית המועצות, הודפסה ויזה אוקראינית בדרכון שלי. כשראיתי את החותמת ואת הסמל של אוקראינה, חזרו אלי במכת הלם הזיכרונות. בחשדות ובתהיות נחתתי בעיר הבירה קייב יחד עם אשר, חתני. אחי בן שהגיע מארצות הברית, כבר חיכה לנו. העיר הייתה מלאה שוטרים. הסמל המשולש שהוטבע על כובעיהם, החזיר אותי באחת לעברי הנורא. על תחושותי וחרדותי לא סיפרתי לאיש, אפילו לא לאחי. אף שהבנתי שאני בבעיה חמורה, המשכנו לעיירה שלנו. שכרנו שתי מכוניות ונהגים יהודים, חמושים בנשק ברשות. במכונית אחת מילאנו גלוני דלק, כי לא הייתה תחנה בדרך לתדלק, וברכב האחר נסענו אנו. הדרך הייתה מלאה מחסומים, ואנחנו שיחדנו בכסף את השוטרים שירשו לנו להמשיך. הכבישים היו הרוסים, והתנועה דלילה. עברנו דרך ערים ועיירות שאת שמותיהם זכרתי ושחיו בהם בעבר יהודים רבים. ביקרנו בקברי

בצד הדרך. משם הגענו לקבר האחים שלפני השואה היו בורות שכרו בהם חול לעשיית לבנים, ועכשיו השטח הפך מישור, ואנשים חוצים אותו כדי לקצר את דרכם. שום סימן אינו מעיד על גיא ההריגה, מלבד מצבה קטנה ועליה כתוב באותיות אוקראיניות שכאלף אזרחים נהרגו כאן.

בקושי יכולתי להקשיב לדברי המלווה שלנו, שסיפר בטון מונוטוני, ואולי בשמץ של שמחה לאיד, על אודות הרצח שהגרמנים ביצעו, לדבריו. "הם, האיכרים הרחמנים והמסכנים, היו צריכים במשך כמה ימים לאחר הרצח ללבוש מסכות ולכסות בסיד את הבורות המלאים גופות."

בשלב זה לא יכולתי להבליג. הפסקתי את דבריו וצינתי שלא הגרמנים הם שרצחו, אלא האוקראינים מהסביבה. סיפרתי איך בזמן הרצח שכבתי במסתור ביער, לא רחוק מכאן, ויודע אני כמעט במדויק, מה קרה. הזכרתי כמה משמות הרוצחים, המנוולים, וסיפרתי על סופם המר של אחדים מהם אחרי השחרור. הזכרתי לו גם כמה דברים נוראים שעשו אנשי הסביבה, כמו, למשל, כשתפסו את בני משפחת כץ, גברים, נשים וילדים, ורצחו אותם במקלות ובמוטות ברזל.

המלווה שלנו השתק ועזב בחופזה את המקום. נשארנו בדומייה, יותר משעה, ליד הקבר השטוח וניהלנו שיחה עם תל העפר הקטן שהערמנו מסביב למצבה הקטנה. חיזקנו וגידרנו אותה, ובתפילת קדיש בלבד, בלי תפילת אל-מלא-רחמים, עזבנו את המקום, בידיעה שאנו השרידים האחרונים שמבקרים כאן. ביקשנו מראש הכפר שישמור על המקום הקדוש, והוא הבטיח לעשות זאת, תמורת תשלום שהשארנו לו, כמובן. בדרכנו חזרה למלון, בעיר הגדולה, ישבנו, איש-איש מכונס בעצמו. אני ידעתי שזאת פגישתי האחרונה

ביקשתי להסריט במסרטה שלי איזה זיכרון נעים מאותו מקום שפעם היה ביתי, אך ידיי רעדו והתקשיתי להתרכז. גם לא היה מה להסריט. כך עמדתי מול קומץ סקרנים שהתאסף וניסיתי לא לפרוץ בבכי. לא הוצאתי כמעט מילה מפִּי, אף שיכולתי לדבר בשפתם. רובם לא ידעו על קורות היהודים שחיו פה, אף שרבים מהמבוגרים ודאי השתתפו אז בביזה ואולי גם ברצח. הסתובבתי כמו בתוך חלום בלהות לאורך שבילים שהיו פעם רחובות ובהם חנויות של יהודים. גם המבנים של שני בתי הכנסת ובית הספר נמחקו, כאילו מעולם לא היו. אחי בן, הצעיר ממני בחמש שנים, לא זכר דבר כמעט. ואילו אשך, חותני, לא היה בשואה כלל. אני מקווה שלא חשבו שהמצאתי את סיפורי.

למרות החורבן, כל פינה בעיירה הזכירה לי את העבר היפה. תחושת חנק ליוותה אותי. התאוותי לברוח, ונשארתי. יום שלם הסתובבנו בעיירה. ניסיתי להסביר לאחי ולחתני את שאירע, לחפש סימן, שריד או עדות לחיים היהודים שהיו, אך לשווא. דבר לא נשאר זולת כמה בתים בודדים ובהם משפחות אוקראיניות, וכן בית סוהר עזוב ובניין משטרה שהזכירו לי ימים אפלים.

אחר הצהריים התארחנו אצל גוי. הוא סיפר שפעם עבד אצל אבי ובכסף שהרוויח קנה לעצמו אופניים. בעיניו אבי היה איש טוב ועזר לזולת.

פגוע והלום פניתי עם אחי וחתני לכיוון קבר האחים הנמצא במרחק כמה דקות נסיעה מזרחה. מצאתי את עצמי צועד בדרך שיקירינו צעדו בה, מוכים בין קהל צוהלים, אל בית הכנסת בעיירה קרובה. אחרי שלושה ימים של מכות ורעב הריצו אותם בחזרה לגיא ההריגה. פסעתי בראש מושפל, כפי שהלכו אלה שלא יכלו לצעוד, כמו סבתא למשל. הם נקטלו. הגויות נשאר מופקרות ובזוזות עד שקברו אותם

קברי יקירנו, של אבי, של משפחת לנגר ושל היהודי הפולני, היחיד שמת ממחלה. אחרי הרצח קברנו את גופותיהם במחפורות שלנו, בעומק של מטר וחצי, כהגנה מפני שועלים וחזירי הבר. הערמנו ערימות עפר גבוהות. בגובה של כמטר מעל הקברים, עתה הפכו הקברים בקיעים בתוך האדמה, מכוסים פרחי יער.

כדי לדעת בביטחון שזה אכן המיקום המדויק, היה עלינו לחפור לשם כך נזקקנו לאישור של השלטון המרכזי, ולא רק של השלטון המקומי. החלטנו לברר זאת למחרת, בעיר הגדולה. נשכבתי על האדמה, המכוסה פרחי יער, מנסה בידיים לעקור צמחים מהבקע. בדמע התפללתי ואמרתי 'קדיש', וביקשתי סליחה מאבי מפני שעזבנו אותו לכל כך הרבה זמן, והוספתי שהפעם ננסה לקבל רשות מהשלטונות לחפור, על מנת לזהות את עצמותיו ולהביאם לקבורה בישראל.

בשכבי על האדמה הלחה הרגשתי שהיער סוגר עליי. העצים התחילו להסתובב סביבי ולבי הלם בחוזקה. התכסיתי זיעה קרה שעטפה אותי וכיווצה את גופי. חשתי לחצים בחזה. המראות מאותו לילה שאחרי הרצח השתלטו עליי. כשאני אחוז פחד נוראי, רועד, הלום ומבויש ביקשתי מאחי ומחנתי שנמהר לעזוב את היער.

נשברתי. גם בערב, בחזרנו לעיר המחוז, לא הצלחתי להתאושש. לבקשתי עזבנו את הסביבה וחזרנו לקייב. גם שם לא הצלחתי לחזור לעצמי. אחרי ביקור קצר וכואב בקבר יהודי קייב בבאבי-יאר ולאור מצבי, החלטנו לחזור הביתה, בלי לפנות לשלטונות

עם המקום, והמעגל שרציתי לסגור, הפך כאב נוראי. התמונות שזכרתי מעיירת ילדותי אינם עוד.

*

היה מקום נוסף וחשוב אליו רצינו להגיע: יער ליטין, שבו קיוונו לגלות את קבר אבי ואת קברם של ההרוגים האחרים. תארו לכם את המצב הנפשי שלי בלילה, במלון. לא יכולתי להירדם והתפללתי שיעמדו לי כוחותיי, שאוכל אחרי זמן כה רב לנווט בתוך היער, שהשתנה במשך דור, ולהגיע למקום מנוחתם. הרגשתי סחוט, בקושי יכולתי לתפקד, בכל זאת החלטתי להמשיך. למחרת ניצבתי מול היער שהיה ביתי במשך כשלוש שנים. חדור ביטחון נכנסתי דרך הכפר הפולני, שתושביו שמרו על קשר אמיץ אתנו. הכפר נמחק מעל פני האדמה, אך האגם שלידו, שבו רחצנו לפעמים, נשאר. ככל שהעמקנו מערבה, לתוך היער, חזרתי לעצמי, והצלחתי להתמצא בין שביליו, אף שעברו ארבעים שנה. הזמן נתן את אותותיו. הדרכים והשבילים השתנו כמו גם פסי ההגנה נגד שריפות. אחרי כשעת הליכה וחיפוש בין השבילים, ובעזרת רוחות השמים, הגענו לצומת שבו הצטלבו פסי ההגנה מפני שריפות. מימיננו התגלו חלקות היער שחנינו בהם. מצאנו את מקום המחפורות ואת שלושת הקברים,

האנדרטה לזכר הטבח
בבאבי יאר (1993)

נעמי, אשתי היקרה!

בזכותך הקמתי משפחה במולדת. את היית העוגן שתמך בי בזמנים הקשים, בייחוד אחרי שירותי הצבאי. נכון, מכורתנו ליקקה את פצעיה, ואנו בני הנוער מהגולה, שנתנו את מיטב שנותינו בהגנתה, אנחנו נשכחנו ונעזבונו. רבים מחבריי הפגועים עזבו וחזרו לארצות שמהם באו, ואני נשארתי ונלחמתי בקשיים, בזכותך ולמענך. היה לי אותך והיה לי למה לחכות ולקוות. גם בני משפחתך בפתח תקווה ראויים לציון. הם קיבלו אותי באהבה, אף שלא הייתי דת, והם עזרו לנו להתחתן.

וזהי נקמתנו בזדים: הקמנו משפחה במולדת. התברכנו בשני ילדים, בת, בן ובשישה נכדים. יש לי רוב נחת מכולם, אתם היהודים שתטיילו לתומכם בארץ הארורה ותוקסמו מן הנוף ומהאנשים החנפנים, זכרו שאתם דורכים על קברים של בני עמכם. דעו לכם שפעם חיו כאן דורות של יהודים, משפחות רבות של אנשים ישרים ותמימי דרך, שהאמינו באלוהים ולא עשו רע לאיש.

ראובן ברנהולץ, באר שבע, 2013

זר קהילת פדולסונוב
יום הזיכרון לשואה תשע"ו

כדי לקבל אישורים לחפור ביער. חלמתי לסגור את המעגל הנורא הזה ולנסות להביא את עצמותיו של אבי לקבר ישראל, אך כוחי לא עמד לי. חזרתי שוב למוראות השואה, ולמרות הכאב והפגיעה אני לא מצטער שנסעתי לשם, אך את מעגל הדמים הנורא הזה התקשיתי לסגור. איבדתי את עיירתי ואת אנשיה, ואת היקר לי מכול, את קבר אבי, איבדתי לתמיד.

לנעמי, אשתי היקרה!

הכרתי אותך עוד בגולה, בארץ הזד. הצטרפת לחברה שלנו ומאז ליווית אותי בזמן העפלה ובמאבק להגיע לחופי המולדת, היית לצידי במחנה בקפריסין ובקיבוץ מענית. יחד עזבנו את המשק, ערגנו לחיים טובים יותר והגשמו כשהחלטנו לרדת למקום חדש בנגב. בתחילת 1954 נכנסנו לבית שלנו, בשכונה ג' בבאר שבע, שנראה לנו כארמון. בעבודה קשה, אני - בסולל בונה ואת כאחות בטיפת חלב, פרחנו יחד עם הנגב, שהיום הוא מקום נפלא לחיות בו.

זר קהילת קוריץ,
יום הזיכרון לשואה תשע"ו

סיפור חייהם של ברוריה ואברהם אגבר

ראיין וכתב: שמואל אגבר

מתוך כתבה שפורסמה באתר האינטרנט של ארגון יוצאי קובל:

<http://www.israeli-kovel-org.org/>

סיפורם של הצעירים, שרצו לחיות, סיפור מטלטל בעוצמתו על מסע תלאות, נדודים ורצון הישרדות ולבסוף דרמה של הצלת חיים, מאמץ מחתרתי אדיה, התארגנות לעלייה לארץ ישראל, כפי שכתב אותו אבי, הובא בספטמבר 2008, ב"ילקוט ווהלין" 58 (עמ' 22-18)

<http://www.wolyn.org.il/collection-272>

שלזיה היא חבל ארץ במרכז אירופה, המשתרע על שטח של כ-45,000 קמ"ר שכיום רובו נמצא בדרום מערב פולין. חלקו הקטן, שלזיה הצ'כית, נמצא כמובן בצ'כיה ועוד מחוז קטן (שהיה חלק משלזיה החל מ-1815) משתייך היום לגרמניה. שלזיה משתרעת משני עברי נהר האודר ולאורך המדרונות הצפוניים של הרי הסודטים והרי הבסקידים. עיר הבירה ההיסטורית של החבל הייתה העיר וורוצלב, בה ישבו גם גרמנים. לאחר מלחמת העולם השנייה הועברו התושבים הגרמניים של חבל ארץ זה, שהיוו כרבע מהאוכלוסייה הכללית, מערבה לגרמניה. באזור שלזיה הייתה נוכחות היסטורית משמעותית של יהודים. בחלק מהעירות היוותה האוכלוסייה היהודית חלק גדול מאוכלוסיית היישוב.

עפ"י אתר האינטרנט:

<http://he.sciencegraph.net/wiki/%D7%A9%D7%9C%D7%96%D7%99%D7%94>

כאן אני מביא תוספות והשלמות לסיפורם: שנת 1945, מלחמת העולם השנייה עומדת לקראת סיומה. כוחות הצבא של בעלות הברית פלשו לאירופה והחלו למגר את הכוחות הגרמניים ושותפיהם. הצבא הרוסי

ביום ראשון 13 אפריל 2008 - לפני חג הפסח, התכנסנו הורי ואני במרפסת המקורה שבחצר ביתנו, במושבה הדרומית גן יבנה ליד אשדוד והם החלו לספר. ישבתי ובלעתי את המילים. רשמתי כמעט כל מילה בסיפורם על הזוג הצעיר בשנות ה-20 לחייהם, ששרדו מכל משפחתם את תלאות מלחמת העולם השנייה. כשמזוודת עץ קטנה בידם נדדו, דומים לאלפי הפליטים הזרים והיהודים שעברו תלאות בחציית הרי האלפים המושלגים, בכיוון יעד בריחתם - איטליה.

נשאבתי לסיפור שכולו גבורה, על צעיר וצעירה, שהקימו משפחה בגולה. צעירים, שעברו וחצו מדינות, יכלו לכל הנדודים והמחלות, נישאו והקימו משפחה, והיום הם מודל לחיקוי לבנים ולכלות, נכדים ונינים.

בפעם הראשונה בשיח גלוי אתי, בנם, הורי, ברוריה ואברהם אגבר, סיפרו ותיארו את תקופת ההיכרות, החיזורים וקשרי היחסים האישיים והרומנטיים שנקמו ביניהם. הרצון שלהם כניצולים, כבני אדם בודדים, להיות ולהרגיש ביחד ולהקים משפחה.

שם מעבר להרים הגבוהים והלבנים משלג, קיוו למצוא מקלט בטוח לגופם ולנפשם, לאחר שחוו אובדן נורא. שם גם ניסו לעבור לסגנון חיים חדש של חיי שיתוף וקומונה ב"קיבוץ" באירופה השסועה והמחולקת.

הם הגיבורים הפרטיים שלי אבי - אברהם אגבר יליד קובל שבווהלין, אוקריאנה ואמי - ברוריה (דוידזון) אגבר, ילידת העיירה וישניבה, אשר בליטא שבפולין.

אחת מול עיניהם - עליה לארץ ישראל. המדריכים הצליחו להחדיר מוטיבציה גבוהה ולהפיח רוח חיים חדשה בקבוצות הצעירים, לכל אורך תקופת התארגנותם באירופה, עד לעלייתם ולקליטתם בישובים בארץ ישראל.

ה"יחד" נתן לכולם את כוחות הנפש לעמוד מול הגויים האנטישמיים, שרצו בכל מאודם ובכל דרך לחסל את שארית הפליטה של העם היהודי.

ברייכנברג התארגנו והתאחדנו קבוצת צעירים יהודיים - כולם פליטים - והכרזנו על הקמת התשתית והיסודות לקבוצה חברתית ה"קיבוץ". תנועת הנוער של "השומר הצעיר" חרתה אז על דגלה את אחד מעקרונותיה הבולטים ביותר - עליה לארץ ישראל.

הקמת הקיבוץ

כדי לנסות ולבנות בקבוצות החברתיות, ה"קיבוץ", את התחליף לבית ולמשפחה, היה חשוב מאוד להקים יסודות חדשים לחברות ולרענן מערכות יחסים אישיים. הנהגת "השומר הצעיר" דגלה בשיווין בחלוקת תפקידים ומשימות לכל החברים. חלק מחברי הקיבוץ קיבלו על עצמם משימות שכללו עבודות מחוץ למחנה.

המכבסה וחדר הכביסה הקיבוצי שימשו מקום מרכזי להיכרויות חדשות, לחיזורים ולמפגש בין החברים. אל המכבסה באו כל החברים לאחר יום העבודה הקשה והמפרך במחנה או מחוצה לו, למסור כביסה מלוכלכת או לקבל את הכבסים הנקיים שלהם.

כאן במכבסה נרקמו שותפויות, התאגדו והוקמו חברויות בין צעירים שזה עתה הכירו. כאן, פרחו ונבטו להם אהבות חדשות בין צעירים וצעירות שחיפשו שותפים לחיים חדשים.

במכבסה הכרתי את אחת הבנות היפות

הרים ראש והחל להכות גם הוא בגרמנים שהחלו לסגת. אבי, אברהם, שהיה אז כבן 20 ידע בשנות המלחמה רק עזיבות, פרידות, נטישות ורעב והתקיים כבודד וערירי. לא היה לו הפנאי ולא היכולת להתאבל על אובדנם של רבים מבני משפחתו, אשר נרצחו ונטבחו על ידי הנאצים ועוזריהם הנאמנים האוקראינים והפולנים.

לקראת סיום המלחמה הגיע אבי לעיר רייכנברג הנמצאת בפולין, בתחום מחוז שלזיה התחתונה.

מספר אבא:

הצעירים היהודים בני גילי בעלי התנסויות חיים דומות לשלי, התכנסו יחד להקמת מסגרת חברתית - שנקראה "קיבוץ". חלק מהצעירים שהתכנסו שרדו בגטאות, האחרים שרדו במחנות ההשמדה ומחנות העבודה, חלקם התחבאו ביערות והפכו עם הזמן ללוחמי מחתרת וחיו כפרטיזנים ולוחמי גרילה. אחרים ברחו ועברו את הגבול מרוסיה והגיעו כפליטים לאיטליה. כול בני החבורה שהתלכדה להיות ביחד, היו בעלי מרקם חברתי וסוציאליסטי כמוני. הרעיון המשותף שעמד לנגד עינינו היה להתארגן "ביחד". לממש חלום - לעלות כולנו באחד הימים כקבוצת הכשרה לארץ ישראל.

חבורות של צעירים התארגנו והתאגדו לקבוצות מאוחדות. ואלה עם המדריכים הקימו יחדיו את קיבוצי ההכשרה. החבורות הונחו בתבונה רבה ובפיקוח קפדני תחת עיניהן של חברי הנהגת תנועת "השומר הצעיר". כל חברי ההנהגה שנקלטו כמדריכים באירופה המשוחררת היו ילידי ארץ ישראל.

המדריכים ה"צברים" שהתקבלו להדרכה היו "מלח הארץ", כולם היו דוברי עברית רהוטה, מושרשים עמוק בתרבות ובהווי חיי הקהילה בישראל. הם הביאו עימם התלהבות חברתית ורעיונית כאשר מטרה

לאחר שהושלמה הכנתה להפלגה, עגנה הספינה מול חוף צ'וויטווקיה (Civitavecchia) שבחוף המערבי של איטליה, מצפון-מערב לרומא. היא העלתה שם על סיפונה באמצעות סירות 537 מעפילים, יוצאי הונגריה, רומניה ופולין, ובהם 34 ילדים. אני ביניהם.

מלווי הספינה היו: המפקד דוד מימון, איש המוסד לעלייה ב' שפיקד מוקדם יותר באותה שנה על ספינות המעפילים "שבתאי לוז'נסקי" ו"שיבת ציון". עמנואל ורדי ושתי אלחוטניות: שושנה כרמלי (קלירס) ושושנה קיני (בנטביץ'). צוות הספינה כלל גם שבעה ימאים איטלקיים שכירים.

הספינה יצאה לדרכה ב-24 בדצמבר, להפלגה שנמשכה שמונה ימים. בהתאם לנתוניה ועל מנת להקשות על הגילוי, הפליגה הספינה סמוך לקו החוף. היא שטה דרך מיצר מסינה שבין איטליה לסיציליה, מצפון לאי כרתים, על פני החוף הדרומי של קפריסין עד לחוף ומשם הדרימה אל חופי הארץ.

במהלך ההפלגה ננקטו אמצעי זהירות במטרה למנוע את זיהוי הספינה כנושאת מעפילים. נוסעיה הורשו לעלות על הסיפון רק בלילות. לקראת סיום ההפלגה פורק המטבח שנבנה על הסיפון והושלך לים.

בעת שהספינה התקרבה לחופי הארץ פקדו עליה אנשי המוסד לעלייה ב' שם להגיע לחוף נהריה, אך בהמשך שינו את דעתם והורו לה להגיע לחוף תל אביב מכיוון מצרים - דבר שהיה מחייב להאריך את מסעה בכ-480 קילומטר.

מפקד הספינה החליט לא לקיים את ההוראה החדשה, אלא להמשיך לחוף נהריה. הוא עשה כן משום שחשש שהארכת ההפלגה תגדיל את הסיכון לאיתור הספינה על ידי מטוסים וספינות בריטיים, וכן משום שלא רצה להחמיץ את ההזדמנות

שהצטרפה לקיבוץ שמה היה ברוריה (ברנקה) לבית דוידזון, לימים הפכה להיות חברתי לחיים. בתחילת חודש דצמבר שנת 1946 יצאנו שוב לדרך. היינו כבר זוג נשוי, בעל ואישה. דווח לנו כי פנינו מועדות לכיוון איטליה. חצינו ברגל את הרי האלפים הגבוהים והמושלגים. ברוריה הייתה בהריון.

הגענו למחנה עקורים במילאנו.

עם ההכרזה על הקמת מדינת ישראל התקיימה עצרת המונים במחנה העקורים סקואולה קדורנה (Scuola Cadorna) במילאנו. במת הנאמים הייתה מרפסת בניין במחנה, ועליה נתלו דגל ישראל ושלטים: "תחי המדינה העברית לעד" ו"עם ישראל חי". הנאם היה יעקב רובינזון, יושב ראש ועד המחנה. בשולחן הנאמים ישבו גם שליחים מארץ ישראל: אסנת שטרן וצבי אלדובי.

וכך סיפר אבא:

עלינו על הספינה שחברי ההגנה כינו אותה "האומות המאוחדות", משפחה בת שלוש נפשות. ללא רכוש. רק הבגדים שנשארו לגופנו. ההפלגה מרומא לארץ ישראל ערכה כ-8 ימים ולילות. סבלנו מאוד בהפלגה הזו. לא הורגלנו לים. כל הדרך לא היינו בקו הבריאות. ההקצבה לשתייה ולמזון הייתה דלה ביותר, חצי ליטר מים וכמה פרוסות לחם שחור קשה.

"האומות המאוחדות"

הספינה, ששמה המקורי היה Archimede, הייתה ספינת מפרשים בעלת נפח של כ-350 טון שנבנתה בראשית שנות ה-20 של המאה ה-20 באיטליה. לפי אחד המקורות הותקן בה מנוע דיזל שהעניק לה מהירות של 8 קשר. שמה הוסב ל"האומות המאוחדות" והיא שימשה כספינת מעפילים אשר הובילה עולים מחוף איטליה לחופי הארץ.

הורדת המעפילים מהספינה בחוף נהריה, אתר האונטרנט הפלי"ם וההעפלה
http://www.palyam.org/Hahapala/Teur_haflagot/hf_United_Nations

נאיביים, עם תינוק בן 6 חודשים. הגענו לבני ברק לבית הדודים של ברוריה, יהודית וחנוך אברהמסון. המשפחה, ההורים ובתם, שעמדה להינשא, גרו בשכירות בדירה קטנה בת 2 חדרים. הם קיבלנו אותנו בזרועות פתוחות. הסידור הזה, לגור כולנו ביחד, היה טוב ליום או יומיים. היינו חייבים למצוא פתרון אחר. באנו בלי כלום. באיטליה הבטיחו לנו שהמטען שלנו יגיע לאחר עלייתנו לארץ אך לא זכינו לקבלו.

אחד הפתרונות המהירים ובעלי סבירות גבוהה לשיפור תנאי המגורים ומצבנו הכלכלי היה לעבור לחיות בקיבוץ. רצינו מאוד ללכת לקיבוץ רוחמה, בדרום, היו לנו שם חברים.

התוכנית לא יצאה אל הפועל, כי ראשי הקיבוץ דרשו מאתנו, שנשאיר את הילד שלנו במרכז הארץ. לא הסכמנו לתנאי אכזרי שכזה והנושא ירד מיד מסדר יומנו. שכרנו חדר בתוך דירה בכפר אונן, שהייתה קרובה למחנה הצבאי של הצבא הבריטי "תל - לטווינסקי" (היום תל השומר).

תנאי המגורים היו קשים והיה צורך דחוף במציאת תעסוקה כדי להביא פרנסה הביתה. עבדתי בכל מיני עבודות מזדמנות. עבדתי בבני ברק בסבלות, וכן בבית

להנחית את המעפילים בחוף באחד בינואר, יום ראשית השנה החדשה, מועד שבו היה סיכוי שהבריטים בחוף יהיו פחות ערניים. מימון דיווח אחר כך שכאשר הספינה הגיעה לראש הנקרה הוא הבחין במשחתת בריטית באופק, ולכן שינה את כיוון הספינה, כדי להיצמד לחוף ככל האפשר. לדעתו המשחתת הבחינה בספינה אך לא העזה להתקרב אליה בגלל הסלעים באזור. באותה עת ממש היה הצי הבריטי עסוק בליווי שתי ספינות המעפילים הגדולות ביותר עד אז - "עצמאות" ו"קיבוץ גלויות" - לנמל בקפריסין. נחום בוגנר סבור שאפשר שבשל כך העדיפו הספינות הבריטיות להתעלם מן הספינה, אם בכלל הבחינו בה.

על פי: <https://he.wikipedia.org/wiki>

האומות_המאוחדות_(אוניית_מעפילים)

ב-31 בדצמבר 1947 חגגו הבריטים בפלסטינה את כניסת השנה האזרחית החדשה, ואנו המעפילים הגענו באישון לילה לחופי הארץ. הבריטים, כמובן, היו שתויים מכמויות הוויסקי ששתו. כך הקלו על הכניסה שלנו. חברי ההגנה ניצלו את חגיגות ראש השנה ונתנו הוראה לכל העולים לעזוב מידית את הספינה ולרדת במהירות אל החוף.

תמכתי באשתי ברוריה והחזקתי את שמואל התינוק למעלה מעל ראשי, כדי שהגלים הגבוהים לא יסחפו אותנו למעמקי הים. ב-12 בלילה בדיוק נחתנו בחוף נהריה. הצלחנו לעמוד במשימה. הגענו לחוף מבטחים. היינו מפוחדים, רטובים ועייפים, צמאים ורעבים. אך מימשנו את חלומנו והגענו לארץ ישראל.

הקליטה בארץ ישראל:

המשך סיפור חבלי הקליטה נערך בביתנו שבגן יבנה, יום רביעי ה-11 במרץ 2009, שושן פורים. היינו משפחה טרייה, צעירים וגם קצת

טובים". השירותים והמקלחת היו מחוץ לבית. השירותים (בור ספיגה) היו משותפים לכל המשפחות שחיו בחצר. בימי החורף היינו אוספים את מי הגשמים שחדרו ל"בית החדש", הטיפות זלגו וטפטפו מהגג הדולף לתוך גיגיות גדולות שפוזרו בחדר. יצאתי לעבוד בעבודות בניין.

אחר הצהרים לאחר שובי מהעבודה הייתי יוצא לפעילות מפלגתית. הייתי מכור לאידיאולוגיה ופעיל מאוד במפלגת הפועלים המאוחדת (מפ"מ) בסניף יפו. הסניף הקטן שכן אז ברחוב שדרות ירושלים והיווה מקום כינוס חברתי לכל העולים מחבר העמים ואירופה.

עוד בהיותי נער בעיר הולדתי - קובל רכשתי מיומנות בעבודות הדפוס. חיפשתי מקום עבודה הולם באחד מבתי הדפוס בעיר. באחד הימים בקשתי מחברים, שנשלחו כנציגי קיבוצי השומר הצעיר שהיו בהנהגת מפ"מ, שיעזרו לי להיקלט בעבודה בדפוס "על המשמר".

לאחר הרבה בקשות, הבטחות רבות ובזכות עקשנותי, התקבלתי והתחלתי לעבוד בעיתון במחלקת הרוטציה שהדפיסה מספר עיתונים.

ידעתי שאני מסוגל ללמוד ולהתקדם בעבודה וכך גם היה. במשך הזמן התקדמתי והתמנתי להיות אחראי על מחלקת ההדפסה של העיתון. בזכות ההתמדה והרצון ללמוד, נשלחתי להשתלמות בגרמניה ללמוד ולהכיר מכונות דפוס חדשות שאפשרו הדפסה בחמישה צבעים. אהבתי את העבודה והקמתי משפחה לתפארת.

הכתבה המלאה: <http://www.israeli-kovel-org.org/families/egber/egber-2.pdf>

חרושת לצמר גפן.

יחד עם שותף שכרנו סוס ועגלה ויצאנו לקטוף תפוזים בפרדס (היום זה פרדס כץ). עמדנו ברחוב ומכרנו שק תפוזים ב-10 גרוש. מחצית מהכסף שהרווחנו שילמנו עבור השכרת העגלה והסוס ובחצי השני של הרווח התחלקנו אני ושותפי.

אנשים טובים עזרו לי והצלחתי להיקלט בעבודה בבית חרושת לייצור מסטיקים וסוכריות בשם גורמן. השתכרתי שם כ-0.90 גרושים ליום עבודה.

יום אחד ביקשתי מבעל בית החרושת שייתן לי כמות גדולה יותר של מסטיקים לעטיפה, כדי שגם אשתי תוכל לעזור ולעבוד בבית, ובכך נוכל להרוויח עוד כמה גרושים.

בכל ערב, כשחזרתי מהעבודה, הבאתי הביתה חומר גלם לעטיפה. ישבנו יחד שנינו עד מאוחר בלילה ועטפנו ועטפנו. עבור כל 200 יחידות של מסטיקים עטופים וארוזים בחבילות קיבלנו עוד 10 גרושים.

אותם הימים היו ימי הצנע בהם חולקו תלושים לרכישת מוצרי מזון בסיסיים, כמו לחם, סוכר, חלב. ההקצבה לכל משפחה הייתה חצי כיכר לחם ולפעמים בזכות הילד, קיבלנו קצת יותר. אצל החלבן היינו קונים אונקיית חלב רק בשביל הילד.

בסוף שנת 1948 בני משפחתה של ברוריה, אשתי, הגיעו לארץ מאיטליה. האב זאב דוידזון ואשתו החדשה, שרה, האחות בלה עם בעלה אברהם פסטרנק ובנם מרדכי (מוטי) והאח הצעיר יוסקה שלא היה נשוי. המשפחה "המורחבת" שוכנה ביפו בליבה של השכונה הערבית, שכונת התמרים ("סחנה דרוויש"). היו בה בתים מצ'וקמקים, ח'ירבות. גם אנחנו קיבלנו חדר.

הכניסה ל"בית החדש" ביפו הייתה מעבר חד. עברנו מתנאי מגורים "טובים" ל"פחות

עם סגירת הגיליון התקבלה ההודעה המעציבה על פטירתו של אברהם אגבר, ממייסדי היכל יהדות ווהלין, מתנדב פעיל בארגון יוצאי ווהלין ומעמודי התווך של קהילת קובל. יהי זכרו ברוך!

בית הכנסת הגדול בקובל שהפך לשער הגיהנום

מאת: בנימין גבירצמן

מאות מיהודי קובל, שרוכזו כאן לפני שנרצחו על ידי הנאצים, חרתו על קירותיו את מילותיהם האחרונות

מתוך כתבה שפורסמה באתר האינטרנט של ארגון יוצאי קובל:

<http://www.israeli-kovel-org.org/>

והושיבה בו חיל מצב גדול. בניית תחנת הרכבת המפוארת והקמת הקסרקטינים לאכסון החיילים, ואחרי כן אספקת המצרכים הדרושים להם, הזרימו לעיר כספים רבים שאפשרו ליהודי העיר להקים בית כנסת מפואר, כיאה לקהילה עשירה. אולם התוכניות הגדולות התעכבו לאחר ששניים מהאישים שפיקחו על הבנייה נפטרו בזה אחר זה. בני הקהילה ראו בכך סימן רע ואיש לא הסכים לקבל על עצמו את המשך המשימה. קירות בית הכנסת שכבר הוקמו הוזנחו במשך כשלושים שנה, עד שאישיות בולטת אחרת בקהילה, ר' מיכל קאדיץ, אזור אומץ, התגבר על הפחד ויהיה אשר יהיה - שקע במשימה הכבדה של השלמת הבנייה.

חנוכת הבית נערכה בתחילת המאה ה-20 ועד מהרה יצא שמעו בכל ווהלין כבהכ"נ המפואר ביותר באזור. התקרה המאוירת, חיטובי העץ של ארון הקודש וחלונות הזכוכית הצבעוניים משכו אליהם מבקרים רבים.

"שמעתי שבית הכנסת נבנה על ידי בנאים מומחים שהובאו במיוחד מאודסה וממקומות

מבנה שניכר בו כי פעם היה מהודר מאוד, ניצב בעיר העתיקה של קובל, מאכסן כיום מפעל הלבשה אפור. מה רב המרחק בין מה שנעשה בו כיום, לבין תחילת המאה העשרים, כאשר היה זה בית הכנסת הגדול של הקהילה היהודית התוססת בקובל. יתר על כן, מראהו השלו של המבנה כיום אינו מעיד כלל שהיה זירה לכה הרבה סבל ובסופו של דבר מוות של מאות ואלפי יהודים מעונים בתקופת השואה.

אבן הפינה לבית הכנסת הונחה כבר במחצית השנייה של המאה ה-19. הייתה זו תקופת שפע לעיר ולאוכלוסייתה היהודית. הממשלה הרוסית בחרה אז במקום זה כדי להקים בו צומת חשוב של מסילות ברזל

בית הכנסת הגדול של קובל,
כפי שהוא נראה בשנת 1990 לערך

לפולין ב-1 בספטמבר 1939, נמצאה קובל באזור שהועבר על ידי הגרמנים לשליטת רוסיה, לפי הסכם ריבנטרופ-מולוטוב. כך הפכה קובל לעיר מקלט עבור אלפי יהודים שנמלטו אליה מלב פולין בגלל רדיפות הנאצים, ומספר היהודים בה גדל עד כדי 20 אלף נפש ומעלה.

אולם הצלה זו הייתה קצרת מועד ומצב האוכלוסייה היהודית השתנה באחת לרעה, כאשר הנאצים פלשו לרוסיה ב-22 ביוני 1941.

קובל, שהייתה קרובה לגבול הרוסי-פולני, נכבשה על ידי הגרמנים ב-28.6.41, ששה ימים לאחר הפלישה.

רדיפת היהודים בקובל החלה מיד עם כניסתם של החיילים הגרמנים העירה. החיילים שוטטו ברחובות וכל יהודי שפגשו נלקח על ידיהם בתואנה שהוא דרוש לעבודות עבור הצבא. במספר מקרים פרצו החיילים אפילו לבתיהם של יהודים והולילו מתוכם את כל הגברים שנמצאו בהם. (מתוך עדותה של דורה רופה-גודיס ב"ספר קובל"). כבר ביום הראשון לכיבוש נחטפו בדרך זאת בין 60 ל-80 יהודים - וכולם נרצחו.

החטיפות והרציחות על ידי החיילים הגרמנים נמשכו כחודש לפחות, ומספר היהודים שנרצחו במהלך החודש הזה הגיע לכאלף.

כמעט מיד לאחר הכיבוש הוקם בקובל מינהל אזרחי גרמני. אחד מצעדיו הראשונים היה הקמת "יודנראט" (מועצה יהודית), שנועדה לסייע לשלטונות הגרמניים לנהל את החיים היומיומיים של האוכלוסייה היהודית. אולם תפקידה העיקרי של המועצה, בעיני הגרמנים, היה לדאוג לביצוע מדוקדק של כל הוראותיהם, כגון אספקת אנשים לגדודי עבודה ובסופו של דבר לשילוח מסודר של היהודים אל מותם בגיא ההריגה שמחוץ לעיר, ביוני

אחרים ברוסיה. וארון הקודש המפואר! טרם נראה כדבר הזה בכל בתי הכנסת שמסביבנו. הוא הבהיק בלובנו ועיטורי הזהב שלו היו לפלא. במיוחד הייתה יפה הבימה שבמרכז האולם הגדול, כאשר קולותיהם של החזן ומקהלתו הצטלצלו בכל רחבי המבנה. יהודי העיר אהבו מאוד את בית הכנסת הזה. צעירים וזקנים, גברים ונשים, זרמו אליו כדי ליהנות מנעימותיו המתוקות של החזן המפורסם אהר'לה פיינטוך, שהשמיע אותן בליווי מקהלה. כך תיאר את בית הכנסת יצחק ולדמן, ב"ספר קובל".

הבניין היה אחד מהגדולים בעיר, ולכן הוא שימש גם לאירועים ציבוריים שבהם התכנס קהל גדול. כאשר הגיע לעיר נואם מפורסם או פוליטיקאי אהוד כמו זאב ז'בוטינסקי, בשנות ה-30 של המאה ה-20, התכנסו בבית הכנסת למעלה מאלף איש, כדי להקשיב לדבריו.

החיים השלווים יחסית של יהודי קובל תחת השלטון הרוסי, הסתיימו כאשר רוסיה התמוטטה במהפכה של 1917. ווהלין כולה עברה ב-1920 לשלטון פולין, שזה אך זכתה מחדש בעצמאותה. השלטון הפולני ניסה בכל כוחו להיפטר מהיהודים והטיל עליהם גזירות כלכליות קשות, על מנת לאלץ אותם להגר לארצות אחרות. בין השאר הוטלו אז מיסים כבדים על בעלי מקצוע אופייניים למגזר היהודי, כגון חייטים, נגרים, חנוונים זעירים וכדומה. מיסים אלה גרמו עד מהרה להתנוונות הכלכלה העירונית כולה, ומספר העניים בקרב היהודים גדל מאוד. כתוצאה מכך אומנם היו רבים שהיגרו למדינות אחרות, אבל הם היו רק חלק קטן מהאוכלוסייה היהודית. הרוב הגדול המשיך לנסות להתקיים על אף הגזירות הכלכליות.

ב-1939 מנתה האוכלוסייה היהודית בקובל בין 13 ל-15 אלף נפש. עם הפלישה הגרמנית

במיוחד כדי לרצוח יהודים). הרצח ההמוני הזה נמשך שלושה ימים תמימים.

כחודשיים לאחר מכן, ב-18 באוגוסט 1942 חוסלו באותה צורה כל היהודים "המועילים" מהגטו ב"חולות".

יהודים רבים היו ערים לאפשרות שהנאצים מתכננים רצח המוני של יושבי הגיטאות. השמועה על חיסולים המוניים כאלה הגיעה אליהם מכל רחבי אוקראינה והם היו בטוחים שגם אליהם תגיע הרעה. רבים תיכננו להסתתר מפני הרוצים ב"בונקרים" - מקומות מחבוא מאחורי קירות כפולים או מתחת לרצפה של בתיהם. אחרים ניסו להימלט ליערות המקיפים את קובל. אבל לאחר שהסתיימו הרציחות ההמוניות, עשו הגרמנים מאמץ מיוחד לאתר את כל המסתתרים והנמלטים. רוב המלאכה המאוסה הזאת נעשתה בידי המיליציה האוקראינית המקומית שאורגנה בידי הגרמנים והייתה בפיקוחו של רס"ר משטרה גרמני בשם פריץ מאנטא.

אנשי המיליציה האוקראינים הצליחו לחשוף רבים מהיהודים המסתתרים. כל מי שנלכד בידיהם הובל לבית הכנסת הגדול ובכל פעם שמספר הנלכדים עלה על מאה, הם הובלו כולם במשאיות אל בית הקברות היהודי ושם נורו והושלכו אל בורות שנחפרו מבעוד יום. עד לשעת מותם, הם הוחזקו בבית הכנסת בתנאים מחפירים, ללא מזון וללא מים ועונו על ידי השומרים ומפקדם הגרמני הסאדיסט. כל מי שניסה להימלט מבית הכנסת נורה. רק קומץ אנשים הצליחו לברוח וכל שאנו יודעים על מה שאירע שם בא מעדויותיהם.

את הכתבה המלאה ניתן לקרוא באתר האינטרנט של ארגון יוצאי קובל:

<http://www.israeli-kovel-org.org/gvirtzman.pdf>

ובאוגוסט 1942.

צעד נוסף של המינהל האזרחי החדש היה חיוב כל היהודים לשאת אות זיהוי מיוחד. בתחילה היה זה סרט בד לבן עם מגן דוד כחול שהוצמד לשרוול. זמן קצר לאחר מכן הוחלף הסימן בשני טלאים צהובים שהוצמדו לבגד העליון, האחד מלפנים והשני מאחור.

בסוף יולי 1941 קיבל היודנראט הוראה לאסוף את כל ספרי התורה בעיר ולשרוף אותם. הגרמנים גם החרימו חפצי ערך, הטיילו על הקהילה כולה תשלום "כופר" בסך מאה אלף רובל וגייסו יהודים לעבודות כפייה.

בסוף מאי 1942, חוייבו כל 20 אלף היהודים בקובל להתרכז בשני גיטאות. אחד בעיר הישנה והאחר בפרבר "החולות", מצידו האחר של נהר טוריה, המחלק את העיר לשניים.

הגרמנים החליטו לשכן בגיטו של "החולות" רק אנשים "מועילים", כגון בעלי מלאכה שייצרו מוצרים שונים עבור הצבא הגרמני, בעוד ששאר היהודים, שהוגדרו כ"בלתי מועילים", רוכזו בגטו שבעיר הישנה. מלכתחילה התכוונו הגרמנים לחסל את כל היהודים "הבלתי מועילים" הללו בשלב הראשון של חיסול יהודי קובל.

הרצח ההמוני של יושבי הגטו בעיר הישנה החל ב-2 ביוני 1942. השלטונות הגרמניים הורו ליודנראט לשלוח את המשטרה היהודית אל תוך הגטו, ולגרש משם את כל התושבים לכיכר העיר. משם הם הולכו אל תחנת הרכבת, הועלו על קרונות משא והוסעו אל הכפר ביכאבה, מרחק כשבעה קילומטרים מצפון לעיר. כאן הורדו היהודים מהקרונות, הובלו אל שטח חולי בפאתי הכפר ושם נורו בזה אחר זה על ידי חוליית מוות גרמנית (יחידה שהוקמה

השטיבל הריזינאי בקובל

איסוף מידע: צבי רז (2015)

מתוך כתבה שפורסמה באתר האינטרנט של ארגון יוצאי קובל:

<http://www.israeli-kovel-org.org>

השטיבל - האכנה העליון. מאחוריו - בית הכנסת הגדול בקובל, קיר האכנה של
פרט מתוך תמונה מארכיוו של מינה אורון (היינוק מהבית). 1937 לערך.

זכרונות קובלאיים: עצי ליבנה בשטיבל הריזינאי

מאת: אליהו מנדל תרגום: בני גבירצמן

לתפארת. עם כתר לראשו - שני לוחות
הברית ושני אריות "חיים", פיתוחי עץ של
האמן העממי הקובלאי ר' זוסיק קאנטאר
ע"ה (אביו של הצייר הישראלי שלמה קנטור
מקיבוץ יגור).

מאחורי השטיבל, השתרעו מזרחה שדות
רחבים, אחו ונחל, שלעיתים רבות, בשעות
בין הערביים הקיציות, דימינו אותו, אנחנו
הילדים, כסמבטיון, עם עשרת השבטים
מעברו השני.....

בשטיבל הייתה תמיד המולה: היה בו
נוער טוב, תוסס, שהיה מאוד לא מרוצה
מ"הזקנים המעטים", שמטבעם נטו למשול.
נוער זה חיפש לו הזדמנויות לפעולה.
הזדמנות כזו, שכאילו נפלה להם ממש
משמיים, היו עשרה אילנות ליבנה.

סימטה קטנה, בלתי מרוצפת, עם גשרוני
עץ, מאחורי בית הכנסת הגדול. כאן נמצא
השטיבל הריזינאי (בית הכנסת של חסידי
הרבי מריזשין). ממש כאילו רצה להתכרבל
לצדו של המבנה הגדול יותר, האדום, של
בית הכנסת הגדול בקובל. הגם שה"זקן"
ביניהם היה דווקא השטיבל. זאת יכול היה
לראות אפילו אורח לרגע: רעפי הגג, קירות
העץ, כל מבנה השטיבל היה מכוסה טחב,
כל כולו. זה לגבי החלק החיצוני.

בפנים היה הכול נאה: הבימה היפה עם
עמודי העץ המקושטים בפיתוחים, עם
כיפה שהתנשאה עד לתקרה; ארון הקודש
האמנותי, שאבי עליו השלום, שהיה שנים
ארוכות גבאי השטיבל, רכש אצל נגר זקן
בניסכיו, שעבד עליו זמן רב. ארון קודש

של הצעירים ה"רבולוציונריים" רעיון נוסף: בערב שבועות הם קישטו את העצים בענפים ירוקים, פיזרו על השביל חלוקי אבן מהנחל הקרוב, הציבו בחדר סמוך את ארון הקודש הישן והקימו מניין חדש משלהם, בו התפללו רק הם, הנוער.

כשנודע הדבר בקרב הנוער בעיר, החלו הצעירים לנהור לתפילה במניין "שלהם". נוער מכל אירגוני הנוער, החל מצעירי המזרחי עד לשומר הצעיר, אפילו מהבונד ותלמידי תיכון. והייתה ליהודים שמחה גדולה ("ליהודים הייתה אורה ושמחה" ממגילת אסתר, הפך למושג של "שמחה גדולה", ובהשאלה - מהומה). והתפילה הייתה בהתלהבות...

בני הנוער הדתי חיו והתפללו ולמדו יחדיו שיעור (בתלמוד) וחלמו על חיים של נשמה יתירה... אבל רק בארץ ישראל. חיים שיהיו תערובת של חסידות, אהבת ישראל ויושר - עם עבודת כפיים.

מה צר שרובם נעקרו יחד עם עשרת עצי הליבנה שהם שתלו, יחד עם השטיבל הרוזשיני, שהפך לגל אפר.

ומעשה שהיה, כך היה: הכניסה לשטיבל הייתה דרך מעין סימטה ארוכה. הגבאי, שהייתה לו מעט חיבה לטבע, נטע בשיתוף עם הנוער, בערב שבועות, עשרה עצי ליבנה צעירים. חמישה מכל צד של השביל. העצים ניתנו במתנה על ידי חסיד עשיר ובנוסף לכך "מודרני" - ר' פאליק פידל.

בשבת שלפני שבועות היה כל השטיבל על גלגלים. מתנגדי הגבאי ובראשם ר' שרוליע לאנדאן, יהודי פאנאטי, עם חבריו, עשו "ויצעקו": מה זאת אומרת? הייתכן? הגבאי רוצה להפוך את השטיבל, להבדיל, למעין כנסייה, ועוד עם עצים? איפה נשמע כדבר הזה במקום קדוש יהודי!

באותה שבת, לאחר הצהרים, הפסיקו הם את הלימוד והחליטו כי תיכף לאחר ההבדלה, אם ירצה השם, יעקרו את העצים מן השורש.

כאן התערב הנוער מיד לאחר תפילת מעריב הם התייצבו בשתי שורות - שורה לצד כל שורת עצים, ואדרבא, בואו נראה מי ינסה לעקור את העצים! בד בבד עלה במוחם

צילום בתוך השטיבל. 1938 (Sk Se א'י מנדל) מתפללי בית המדרש הריזשני. מסיבה לרגל עליית הגבאי Sk מנדל ארצה. מאחור בצד ימין אפשר להבחין בארון הקודש (קיר המדרש Se השטיבל)

הכתבה המלאה:

<http://www.israeli-kovel-org.org/education/shtibel-rizshin.pdf>

בית המדרש של הרבי מטריסק בעיר הישנה בקובל

שיחה עם אליהו (אלי) מנדל (2006)

ריכז את החומר: צבי רז

מתוך: אתר האינטרנט של ארגון יוצאי קובל:

<http://www.israeli-kovel-org.org>

לבית כנסת או לשטיבל. היה בבית המדרש ארון קודש בצד המזרח ובצד השני (המערבי) מדרגות לקומה השנייה בה התגורר הרב ושם למד. במערב עמדה גם כנראה עזרת נשים, שהייתה מוגבהת ומופרדת כמו בריז'ינל שטיבל (חסיד ריז'ין). במרכז של בית המדרש הייתה בימת עץ, כמעט עגולה. הרבי מטריסק היה רוקד, כלומר מקפץ סביב הבימה בימי שמחת תורה עם ספר תורה קטן.

במוצאי חג היו באים רבים מהציבור לראות את הרבי המרקד. באו גם החבר'ה מ"השומר הצעיר". להערכת אלי היו נדחקים לתוך המבנה כ- 400-500 איש. היו הרבה יהודים חסידים. הצפיפות

בקובל היו שני בתי מדרש לחסידי הרבי מטריסק. "טריסקה שטיבל" של הרב ב"חולות" (העיר החדשה), ברחוב ז'רמסקגן, ליד נובו קוליובה. בית המדרש השני היה בעיר הישנה.

בית המדרש השני, הגדול, שהיה ממוקם בעיר הישנה, אליו היו מגיעים מרחוב בריסק, מגשר העץ שעל פלג הטוריה. בבית המדרש התפללו ולמדו כל היום "הבטלנים". מצבם הכספי של החסידים היה דחוק, ונשותיהם היו יוצאות לעבודה במקום הגברים. הגברים ישבו ולמדו. בית המדרש היה בקומה הראשונה. בקומה מעל גר הרבי מטריסק, וולוולה טברסקי ומשפחתו. בית המדרש היה דומה במבנהו

צילום ייחודי משנת 1916: בית מדרש Se הרבי מטריסק- הרב וולוולה טברסקי. ארון עץ על פני יובל הטוריה האוביל מרח' בריסקה אל תוך מתחם בית הרבי מטריסק. העלייה לקומה העליונה בה ערה משפחת הרבי היא חיצונית- מדרגות בקיר המזרח. האבנים מימין הם לעצתו וביתו (כנראה) Se קרוב משפחתו Se הרבי- הרב נחום-משה טברסקי שלימים שמש כרב הרמ"י Se העיר (מטעם השטון הפולני). לפרטים נוספים ראו: דף משפחת טברסקי באתר ארגון קובל באינטרנט.

הראשונות. בהקפה השביעית לקח אתו הגבאי את כל הילדים סביב הבימה. כשהרבי רקד, מחאו כפיים כל הקרואים. עודדו אותו לרקוד עוד ועוד. כחצי שעה היה מרקד הרב, קפץ ללא סוף מסביב, בקושי נשם. לקהל לא הייתה רחמנות על הרב שלא היה צעיר. בשמחת תורה גם הבנות (מתנועות הנוער) היו נכנסות ומתקהלות בבית המדרש עצמו ולא בעזרת הנשים.

הייתה גדולה, פינו מעגל סביב הבימה עבור הרבי והרבי היה מקפץ בדבקות במהלך שבע ההקפות שבמוצאי שמחת תורה. את ההקפה השישית: "עוזר דלים הושיעה לנו, פודה ומציל הצליחה נא, צור עולמים עננו ביום קראנו" (אלי זוכר ושר זאת במבטא אשכנזי) היו נותנים לכל הקבצנים (האנשים הדלים) שהתקהלו בבית המדרש. הגבירים מבין החסידים של בית המדרש קיבלו את שלוש ההקפות

בית הרבי מטרסק
ENEN היום בית ספר עממי
(אוקראיני)
צילום משנת 2002 (צבי רז)
מאלבומם של שרי ורחל אנוק -
בנו של החלוצי יוסף אנוק (הינוק).
צולם בביקור בקובל 2007.

האבנים הסמוכים לבית המדרש,
שם כנראה חי וקיבל קהל,
רב העיר מטעם השלטון הפולני
ר' נחום-משה טברסקי.

אולם הספורט שבקומת
הקרקע, שם ניצבו בעבר
ארון הקודש והבימה -
פעם אולם תפילה,
היום אולם התעמלות

הכתבה המלאה:

<http://www.israeli-kovel-org.org/education/trisk-rabbi.pdf>

זר קהילת מנייביץ'
יום הזכרון לשואה תשע"ו

זר קהילת לובומז'
יום הזכרון לשואה תשע"ו

זר מרד גטו טורצ'ין
יום הזכרון לשואה תשע"ו

זר קהילת האסט
יום הזכרון לשואה תשע"ו

זר קהילת לודמיר
יום הזכרון לשואה תשע"ו

פרטיזנים ואומנים יהודים

צבי הירש אולשנסקי

שונים. הוא צידם במזון
ובלבוש חם ודאג לבטחונם.
על מנת שלא לעורר עליהם
רגשות אנטישמיים, התמנה,
לבקשת אולשנסקי, הרוסי
פלסקונוסוב, למפקד "הגדוד
העברי" (כך נקראו הפרטיזנים
היהודים בפי תושבי הסביבה),
אך היה זה רק מינוי רשמי.
המפקד הגוי לא הפריע

לאולשנסקי במשימתו.
בינואר 1944, נכנס אולשנסקי עם יחידתו,
בראש הצבא האדום, לרוקטינו ונתמנה
למפקד העיה. בתפקידו זה ובעזרת 45
לוחמים, עזר לחלץ 70 פצועים מאזור
הקרבות בקמיונקה-סטרמלובה.

צבי אולשנסקי זכה לעיטורים רבים
על מעשי גבורתו, ביניהם מן הגבוהים
והחשובים ביותר. הוא הומלץ לקבל
את התואר הגבוה ביותר - "גיבור
ברית-המועצות". אולם אולשנסקי לא
רצה לחכות עד שייעשו כל הסידורים
הפורמאליים לקראת קבלת תואר זה,
הוא "מחל על הכבוד" הגדול ויצא בדרכי
ה"בריה" לארץ עד עלייתו הספיק לפעול
רבות בהברחת יהודים על פני הגבולות
בארצות אירופה השונות, ולטפל בילדים
שרידי השואה במסירות ואהבת אב.
שמו של צבי אולשנסקי יתנוסס לתפארת
בפנתיאון הגיבורים של ימי מלחמת העולם
השנייה.

יהי זכרו ברוך!

<http://www.jwmww2.org/soldierPrint.aspx?ID=4691>

* צבי (הירש) אולשנסקי בן
יצחק, נולד בכפר סאטריה-
סילו בפלך פולסיה, פולין ב
01/01/1908 היה לוחם בשורות
הצבא הפולני, פרטיון ומפקד
נועז שהפיל את חיתתו על
הגרמנים והגויים למיניהם
בסביבה בה פעל ולחם -
ביערות ווהלין ופולסיה.

צבי נולד בכפר קטן בפלך
סטולין-פולסיה, קיבל חינוך דתי ונשאר
יהודי מאמין ושומר מצוות עד סוף ימיו.
בצעירותו למד אצל מורים פרטיים בכפר
ואחר-כך עבר ללמוד בסטולין, בתלמוד-
תורה. כשהתבגר החל לעסוק במלאכה
ובמסחר, שירת בצבא הפולני ובפרוץ
מלחמת גרמניה-רוסיה, גויס ונשלח לחזית.
כמפקד יחידה, בעת הנסיגה הגדולה מזרחה,
שנערכה תוך קרבות קשים ואבדות רבות,
הוטל על צבי אולשנסקי ויחידתו לחפות
על הנסיגה בקרבת העיר צ'רניגוב. היחידה
כולה כותרה על ידי כוחות האויב וחייליה
נפלו בשבי. אולשנסקי ברח מן השבי וחזר
למקום הולדתו, עד שהוכנס לגטו יחד עם
כל יהודי הסביבה. הוא הצליח לחמוק מן
הגטו והצטרף לפרטיזנים.

כשלצדו 40 לוחמים, רובם יהודים, ביצע
אולשנסקי פעולות רבות נגד האויב באזורי
רוקיטנו, טומשגורוד, אולבסק ועוד - פיצוץ
רכבות, הריסת מפעלים שעבדו בשירות
האויב, שריפת אסמי תבואה, התקפת
מפקדות וחיסול משתפי פעולה.

תשומת לב מיוחדת הקדיש אולשנסקי
לאיתור ילדים יהודים יתומים, שרידי
השואה, שהסתתרו במקומות מסתור

הגרמנים חשבו שמדובר בגדוד שלם אלכסנדר ("שורה") קוץ, פרטיזן, 1919-2005 מאת: אורי דרומי

פורסם ב"הארץ" 03.08.2005

<http://www.haaretz.co.il/misc/1.1032900>

התגלו כפושעים ואנטישמים, ושורה ואנשיו עזבו אותם (שתי הנשים שבחבורה החליטו, משום מה, להישאר). בינתיים הגיעה לאזור חטיבת הפרטיזנים בפיקודו של הגנרל סבורוב, ומה רבה היתה תדהמתו של הגנרל כשגילה כי כוח הפרטיזנים היהודי ששמו יצא לפניו מנה שמונה לוחמים. מפקדו של סבורוב, הגנרל קולפאק, מינה את שורה כקצין המודיעין של הגדוד השלישי בחטיבה

אלכסנדר קוץ

ואחר כך כמזכיר הקומסומול המחתרתי בעיירה סרניקי שליד פינסק - דבר נדיר עבור יהודי. כסגן מפקד בגדוד "וורושילוב" השתתף בפעולות קרביות בעורף הגרמנים וזכה ממפקד החטיבה, ביאגמה, ל"אות פרטיזן מלחמת המולדת דרגה 1".

ביולי 1943 התמנה שורה למפקד בפועל של גדוד בחטיבת ביאגמה, ובמבצעים נועזים - כמו פיצוץ הגשר במפגש הנהרות הורן ופריפט - חיבל בתנועת הגרמנים וסייע להתקדמות הצבא האדום בחזית ביילורוסיה. את כל הפעולות הללו ביצע בלי לאבד אפילו לוחם אחד. על כך זכה בעיטור הקרבי הגבוה "הדגל האדום" ואף הומלץ לעיטור "גיבור ברית המועצות", שבו לא זכה מכיוון שסירב לוותר על ציון זהותו היהודית. בגדוד שעליו פיקד הוא

אלכסנדר קוץ נולד בעיירה ברזנה שבאוקראינה, סיים תואר של מהנדס-אגרונום בטכניון של לבוב וקיבל את התעודה ב-22 ביוני 1941 - היום שבו פלשו הגרמנים לברית המועצות. הוא חזר ברגל לברזנה, נעצר על ידי הגרמנים, אך הצליח להימלט אל היערות שבסביבה. שליחי הצבא האדום והקומסומול הטילו עליו לארגן התנגדות לגרמנים באזור ווהלין, ואז דבק בו הכינוי "שורה".

ביולי 1942 הוא הצטרף כקצין מודיעין לגדוד פרטיזנים שפעל באזור רובנו. כשנודע על מעשי הטבח שערכו הנאצים ביהודים, בהם בני משפחתו, הוא וחבריו דרשו לאפשר להם לסייע לניצולים, ומשניסו לסלקם לאחר החליטו שורה וארבעה מחבריו להישאר ביערות ולהילחם. הם הצטרפו לחוליית לוחמים יהודים בפיקודו של מישה ("דיאדיא") גינדלמן, סרן בצבא האדום. חוליה קטנה זו - שמונה גברים ושתי נשים - פשטו על מחסני מזון של הגרמנים, חיבלו בקווי התחבורה שלהם ובאמצעות כרוזים האדירו את כוחם, כאילו היו כוח חלוץ של יחידת פרטיזנים גדולה יותר. מול לחץ הגרמנים הם נאלצו לסגת והצטרפו לקבוצת חיילים סובייטים שברחו מהשבי הגרמני, אלא שחיילים אלה

הוא סירב להתהדר בדרגות הקצונה של הצבא האדום, ובצה"ל התעקש לעבור קורס קצינים. הוא נעשה מומחה לתזונת בעלי חיים ואחראי על המחקר הווטרינרי בחברת "טבע" ובחברה הבת "אביק". "חברת טבע חייבת את הצלחתה המרשימה לעובדים כמו אינג'ינר אלכסנדר קוך, שהיה לי הכבוד להכירו", כתב עליו אלי הורביץ, יו"ר "טבע". בנו, העיתונאי גדעון קוך, אומר כי שורה נהג לסייר בלילות בשכונתו רמת אביב, במסגרת המשמר האזרחי, יחד עם הרמטכ"ל לשעבר חיים לסקוב, "בקצב מואץ, כששני הלוחמים לשעבר שומרים על שפתיים קפוצות".

היה היהודי היחיד, אך חייליו האוקראינים העריצוהו, ונהגו לישון סביבו ביער, כהגנה מהתנכלות של אנטישמים. ב-5 בפברואר 1944 הוא היה הראשון שנכנס לרובנו המשוחררת.

אחרי המלחמה התמנה שורה - והוא בן 25 בלבד - כאחראי על חידוש החיים האזרחיים בפלך ווהלין. הוא הכיר את מרים, שהסתתרה כל המלחמה, והתחתן עמה. אחר כך עבר לפולין, התמנה למנהל תעשיית הטקסטיל במדינה ואף הקים את מרכז הטקסטיל בלודז' - גורד השחקים הראשון בפולין שאחרי המלחמה. הוא עבר לוורשה, טיפס בהיררכיית השלטון הפולני, אך ב-1957 הגשים את חלומו ועלה לארץ.

זר קהילת לאחווה,
יום הזיכרון לשואה תשע"ו

זר קהילת קוסטופול,
יום הזיכרון לשואה תשע"ו

מסעות אווהלין - אוקראינה

סיור חטוף בווהלין (חלק ב') - רומנוב (כפר בין אוליקה ללוצק) מאת: ענת פרלמוטר-שבו

למרות שהגענו ללא הודעה מוקדמת, פגש אותנו ויקטור בחביבות. בשיחה עמו, באמצעות המדריך אלכס, התברר שאינו יודע דבר על משפחת פרידמן - הוא נולד אחרי המלחמה - אבל הוא מכיר את טחנת הקמח שאנו מחפשים.

לאחר שעזבנו את אוליקה, המשכנו אל הכפר רומנוב. כאן היו לדודתנו חייקה ולבעלה, חיים-צבי פרידמן, טחנת קמח ומשק חקלאי. משפחת פרידמן נהגה לבלות שם את החגים ואת חופשות הקיץ וגם אבא שלנו, דוד פרלמוטר, התארח שם בחופשות הקיץ הארוכות.

קיווינו שטחנת הקמח עדיין קיימת. לא הייתה בידינו כתובת הטחנה בתוך הכפר. נעזרנו בכמה תמונות שקיבלנו משיקגו, מנכדתם של חייקה וחיים-צבי פרידמן. התמונות צולמו בידי אביה, יוסף פרידמן, בביקורו ברומנוב בשנת 1993.

המלווה שלנו, אלכס, נכנס עם התמונה לבית הראשון שראינו בכניסה לכפר ובעל הבית זיהה את דמידוביץ ואמר שהוא נפטר מזמן, אבל נכדו, ויקטור, מתגורר בכפר. עקבנו אחר ההוראות שקיבלנו והגענו לביתו של ויקטור דמידוביץ.

יוסף (יחין) עם מריאן דמידוביץ,
חבר נעורים ארוחנים

ויקטור דאידוביץ' (שאלס) עס אלכס
המלווה שלנו ועס מנה (מנחם) דודלון,
חבר הקבוצה שלנו.

ויקטור הוביל אותנו אל טחנת הקמח
והמשק הצמוד אליה. הייתה לנו
תמונה של הטחנה מהימים שלפני
מלחמת העולם השנייה:

פנקס אוליקה/ספר ילכור ע"מ 128

הקבוצה שלנו ליד הטחנה -
ספטמבר 2012

ותמונה של הטחנה שצילם יוסף פרידמן
ב 1993

הטחנה שמצאנו נראתה שונה מזו שבתמונה מפנקס אוליקה, אבל תאמה לתמונה שצילם יוסף פרידמן ב 1993. ההבדל בין המבנים בשתי התמונות נוצר כתוצאה משריפה שפרצה במקום לפני כחמישים שנה. ויקטור דמידוביץ אמר שהטחנה הפועלת כיום על חשמל, שייכת לתושבי הכפר ומנוהלת על ידי תושב מקומי. ביקשנו לראות את פנים הטחנה. ויקטור צלצל אל המנהל, גם שמו ויקטור, שהגיע למקום יחד עם בנו ואפשר לנו לערוך סיור מקיף בתוך שטחי הטחנה.

בעודנו ממתנינים להגעתו של מנהל הטחנה, ערכנו סיור קצר במשק, זוכרות שאבא שלנו, דוד פרלמוטר, בילה במקום הזה בילדותו ובנעוריו קיצים רבים, עם אחותו חייקה פרידמן ומשפחתה. וזה מה שראינו:

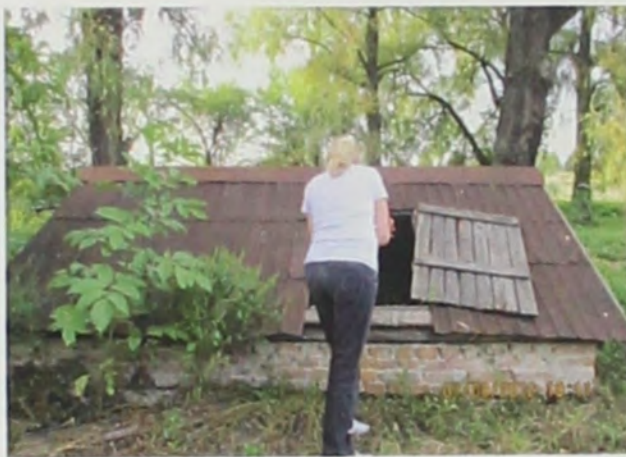
רותי וענת בתוך הטחנה, עם ויקטור המנהל ובנו

בריכת האווזים

הרפת

חרת לאחסון (בשימוש בחודשי החורף כנראה) בקיץ החרת ריק

מבט אל צידה האחורי של הטחנה

בית המזורים של בעלי המסק הנוכחיים

"עצלה עם סוסה",
ציד בית המזורים שמחוקם מול הטחנה

של סבתא בתיה צס), כשנה לאחר ביקורנו ברומנוב. וגם הוא נהנה ממי הבאר.

כשעמדנו ליד הבאר, יצאה אישה מהבית, ניגשה אל הבאר והחלה לשאוב מים. לבקשתנו, הביאה ספל והשקתה את רותי ואותי ממימי הבאר. המים היו קרים וטעימים מאוד.

זוהי הבאר המקורית שחפרו בני משפחת פרידמן שנים רבות לפני כן, כפי שמעידה בתו של יוסף פרידמן, שרשמה את הדברים הבאים על גב תמונה מביקורו ברומנוב ב-1993.

לצערך, מרוב התרגשות ורשמים, לא עלה בדעתנו לבקש רשות להיכנס אל הבית. הייתי מחפשת סימני מזוזה על משקוף הדלת. אין ספק שבמקום הזה עמד הבית המקורי של משפחת פרידמן, אבל אינני יודעת אם משפחת פרידמן גרה במבנה הקיים היום, או שזהו מבנה אחר שהוקם באותו מקום אחרי המלחמה. רותי הצטלמה נשענת על הבאר שליד הבית.

למטה, תמונת הבית שצולמה בשנת 2014, כאשר ביקר במקום מרכוס פלדמן, (בנו של יוספלה, נכד של חוה, נין של חייקה, חימש

7/93 Romanov
At the site of old flour mill
This well still in use & good
water
This well was built & installed
in 1920's by Joe & 2 friends

עם בני הנוער ולקחו חלק בפעילות של התנועות הציוניות. בחגים אירחו חייקה וחיים-צבי בביתם מניין שהיה מורכב מתושבי אוליקה והסביבה. וכך נכתב עליהם בספר זיכרון אוליקה:

ביתם של חייקה וחיים-צבי פרידמן היה הבית היהודי היחיד ברומנוב, ובני המשפחה הרבו לבקר בעיירה אוליקה הסמוכה, שם גרו בני משפחתם המורחבת, משפחת צם. הם קשרו קשרים חברתיים

אוליקה. כפרים סביב לה

געוועזען געטריי זייער שול אין ראמאנאו און סלעגן זיך אהין צוזאמען קומען צו יעדן יארצייט. און דאס אין יעדן וועטער. פרעסט אדער זאוויערונגע. פון שמחת-תורה איז דאך שוין אפגערעדט, בפרט און די סאמיליע פרידמאן סלעגן צושטעלן פון אלדאס-גוטס, געבראטענע קאסטיקעס

משה פרידמן חיים-צבי (הירש) פרידמן יוסף פרידמן
חיים פרידמן ובניו

עם הזמן הוקם בית כנסת נפרד ברומנוב אחד ממכניסי האורחים הידועים ברומנוב היו ר' חיים פרידמן (רומנובר) וחייקה אשתו כך הפך בית הכנסת ברומנוב למרכז ליהודים שראו עצמם ליברלים והיו נאמנים לבית הכנסת ברומנוב. היו מגיעים לכל "יארצייט", בכל מזג אוויר... בשמחת תורה - אין מה לדבר - במיוחד כאשר משפחת פרידמאן דאגה להגיש את כל הדברים המשובחים ואת המשקאות הטובים ביותר ר' חיים פרידמאן נהג לומר שהוא "חטף" את המציאה הגדולה ביותר "איזה יהודי זוכה כמוני, לשמחה יהודית?" "גדולה כל כך בביתו"

בצאתנו מרומנוב עם שקיעה, בכיוון לוצק, הייתה לנו הרגשה טובה. האמנו שמיצינו את הביקור במקום, אבל בלוצק חיכתה לנו הפתעה. ויקטור דמידוביץ הציע לנו, לפני עזיבתנו את רומנוב, לפגוש בלוצק את דודו, וולודמיר דמידוביץ (בן מרואן דמידוביץ הנזכר לעיל). וולודמיר גר בלוצק, אמר ויקטור, וברשותו אלבום תמונות מן התקופה שלפני המלחמה. אולי נוכל לקבל מוולודמיר עוד תמונות ופרטים נוספים על משפחת פרידמן. הסכמנו ובשיחה טלפונית קבענו פגישה עם וולודמיר ליום המחרת, בבית המלון בלוצק.

התמונה מעזבונו של יוספלה פלדמן
סחנת הקמח בשנות ה 1930

אשר ודבורה פרידמן

אישית את חיים פרידמן ותמה על כך שויקטור לא היפנה אותנו אליה כשהיינו ברומנוב. בו במקום החלטנו שלמחרת, בדרכנו ללבוב, ניכנס שוב לרומנוב ונבקר את גלינה. לבקשתנו, וולודמיר בירר עם ויקטור את כתובתה וביקש שיודיע לה על כוונתנו לבקרה לאחר שצילמנו את התמונה, נפרדנו מוולודמיר בהבעת תודה. בהמשך היום טיילנו בלוצק ולמחרת, בדרכנו ללבוב, נכנסנו לרומנוב והגענו לביתה של גלינה.

וולודמיר, יליד רומנוב, זכר את שמו של חיים פרידמן ואת משפחתו, אבל לא ידע פרטים עליהם. מכיוון שהביא לפגישה את אלבום התמונות הישן שלו, דפדפנו באלבום ולאכזבתנו, רוב התמונות לא היו רלבנטיות עבורנו, אבל תמונה אחת סיפקה לנו הפתעה בלתי צפויה. בתמונה, שצולמה כנראה במקום עבודתו, נראה וולודמיר כשהוא יושב ומחזיק תינוקת כבת שנה.

התמונה עוררה את סקרנותנו ולשאלתנו הסביר וולודמיר שזוהי קרובת משפחה שלו, שאביה היה פועל בטחנת הקמח של משפחת פרידמן והוסיף ששמה גלינה טיכונובנה ושהיא גרה ברומנוב. הוא הביע את בטחונו שגלינה הכירה

וולודמיר דמידוביץ עם
גלינה טיכונובנה
תמונה 1930

משמחה, כשסיפרתי שחייקה פרידמן וילדיה - חוה ובנה יוספלה פלדמן, יוסל פרידמן, עם אלמנתו ובתו של משה פרידמן, היגרו כולם לארה"ב (שיקגו וניו יורק) ושיקמו שם את חייהם. הבן הבכור, שלמה פרידמן, עלה לארץ ישראל ולאחר כמה

שנים הצטרף גם הוא אל חייקה בשיקגו. נגעה ללבי שמחתה של גלינה לשמע הידיעה שחיים פרידמן זכה, לאחר מותו

הטרגי, לנכדים בארה"ב. ביקשנו רשות להיכנס לביתה של גלינה והיא התנצלה שאין לה במה לכבד אותנו.

שאלנו את גלינה על עצמה והיא סיפרה שאין לה ילדים ובעלה נפטר לפני שנים אחדות ומאז היא חיה בגפה. התרשמנו מהבית שהיה מסודר, צבעוני ואסתטי, בהתאם למקובל באוקראינה.

הפגישה עם גלינה, שהכירה את חיים-צבי פרידמן כילדה הייתה

הפגישה עם גלינה הייתה נקודת השיא של הסיוע. גלינה פגשה אותנו בהתרגשות ובדמעות. התרפקה בדבריה על זכרו של חיים פרידמן, שלדבריה ביקר בבית הוריה לעתים מזומנות והיה מביא מכל טוב. אביה עבד בטחנת הקמח. גלינה זכרה את כל בני המשפחה, אך לא ידעה דבר על גורלם מיום שעזבו את רומנוב. הצטערתי שאינני יכולה לשוחח אתה ישירות. אלכס המדריך תיגרם ותיווך בינינו ועשה מלאכה נאמנה. גלינה בכתה כששמעה את קורות המשפחה במלחמה. סיפרתי שחיים פרידמן נאסר עם כניסת הסובייטים לוהלין ב-1940, נכלא במצודת לוברט בלוצק ונרצח שם עם האסירים האחרים בזמן נסיגת הסובייטים ביוני 1941. סיפרתי לגלינה שמשפחת פרידמן גורשה ב-1940 לסיביר על ידי הסובייטים, משה פרידמן נהרג כחייל בצבא האדום, דבורה נפטרה ב-1943 ממחלה בדז'אמביל שבקזחסטן, לשם הגיעה המשפחה לאחר שהורשתה לצאת מסיביר. סיפרתי גם שאשר פרידמן נשאר בקזחסטן לאחר תום המלחמה, שהקשר אתו נותק ואיננו יודעים דבר על הקורות אותו אחרי 1945.

בדחילו ורחימו שאלה גלינה אם מישוה מבני המשפחה שרד ובכתה שוב, הפעם

בבחינת נגיעה בהיסטוריה המשפחתית שהייתה ואיננה. כולנו היינו נרגשים. גלינה סיפרה שקרוב משפחה נוסף שלה, שעבד כמסיק דוד הקיטור בטחנה של הפרידמנים, חי עדיין בוהלין, בעיר נובו-וולינסק, כמה חבל שלא היה לנו זמן להגיע אליו. לפרידה, הסרתי מעלי צעיף ושמתיו אותו על כתפיה למזכרת. וכך נשארה, מלווה אותנו בהינף יד ובמבט, בשעה שהתחלנו לנסוע לכיוון ברודי ולבוב.

זר קהילת לוצק,
יום הזיכרון לשואה תשע"ו

זר קהילת רוב"ש,
יום הזיכרון לשואה תשע"ו

ספרים חדשים

ילדה שחורת שפתיים

מלכה נתנזון, עקד, 2015

מלכה נתנזון היא משוררת וסופרת מחוננת ומוערכת.

היא נולדה שנה לאחר מלחמת העולם השנייה, במחנה פליטים בגרמניה.

משפחתה, מהעיירה לודביפול שבווהלין, הגיעה לישראל והשתקעה בבת-ים.

ספרה "ילדה שחורת שפתיים" מביא את איימי השואה והגיהנום שעברו בני

משפחתה ומקומם הקבוע בחיים שבנו בארץ בניסיון לקום מן האפר והאבדן.

מלכה מדברת בשם אימה, זועקת את כאב אביה, מספרת את סיפורם ואת ייסוריהם

ואת עצמה כבת לשורדים שזיכרונות האימה מעולם לא הרפו מהם והם חלק

מחיהם ומחיה.

"ילדה שחורת שפתיים" נכתב תוך מאבק אמיץ במחלת הסרטן.

מלכה נפטרה טרם צאת ספרה לאור.

יהי זכרה ברוך!

ספריה:

רעלת פתאים: שירים (תל-אביב: ירון גולן, 1989)

בובה שחורת שפתיים: שירים (תל אביב: ספרית פועלים, תשנ"ב 1992)

בטבעת הים: שירים (תל אביב: ספרית פועלים, תשנ"ג 1993)

אוכמניות בגשם: שירים (תל אביב: ספרי עתון 77, 1995) פרס האשה

היוצרת בספרות תשנ"ח

ללב יש היגיון משלו: (תל אביב: עקד, תשע"ג 2013)

ציפור מכונסת כנף: שירים (תל אביב: ספרא, 2014)

זר קהילות לודביפול,
יום הזיכרון לשואה תשע"ו

ילדה קטנה הולכת לבד ביער

כתב ד"ר יואב שומר בהשראת סיפור העדות של מאשה וולפסטל

ילדה קטנה הולכת לבד ביער
מסביב עצים גבוהים ורחבים וחושך גדול של לילה.
הימים הם ימי סוף הסתיו,
וקור הליל של מזרח אירופה לעצמות מחלחל.
הימים הם ימי שלטון אופל בעולם.

אופל קר ואכזר, מפין תוהו ובוהו נורא סביבו...
הרוח נושבת בין עלי העצים הגדולים, משמיעה רחשים.
שכמו שריקה או לחישה את הילדה שואלים...

"ילדה קטנה לא קר לך?"

"אבא נותן לי את מעילו הגדול שאותי מחמם",
"ואיפה אבא כעת?"
"הלך הוא לפני ימים רבים, את אמא ואחיי לחפש, הלך ולא חזר..."
"ואמא ואחיך היכן הם?"
"בגטו נשארו, אולי ברחו, אולי כבר מתו."

"ילדה קטנה, נשארת לבד ביער... אינך פוחדת?"
"פוחדת אני פחד גדול
אך לא לבד אני הולכת.
הולכים איתי דבריו של אבא, שאמר לי שוב ושוב כי אחיה....
הולך איתי זיכרון החלום על סבתי האהובה, שאמרה לי כי מלמעלה תשמור.
הולכת איתי התקווה שבהמשך הדרך אפגוש עוד אנשים טובים, גם אם מעטים,
שיעזרו לי בדרך להמשיך..."

ילדה קטנה חצתה יער של אופל נורא,
והפכה אישה קטנה, מאירה חוכמה, חום ואהבה.
בקשת חיים של אבא, הבטחת חלום של סבתא, להבת תקווה קטנה,
הפכו לנס מופלא,
והאירו דרך חיים בתוך חושך אינסופי של שנאה.

ובסופו של יום ניצחה האהבה.

אני דמעה של אושר ותוגה

מאשה וולפסטול, כתיבה ועריכה: נאוה גיבורי, עיצוב ועריכה: נורית פגי

למאשה וולפסטול לבית דרייצן מקאמין-קושירסקי, לא מלאו אחת עשרה שנים, כשנותרה לבדה ביער, בחושך. ילדה מטופחת, שגדלה בבית חם ואוהב, מחזרת פתאום על פתחי בתייהם של האיכרים, מבקשת אוכל, מחסה והם מגרשים אותה ומאיימים עליה. היא כמעט גוועט ברעב וקופאת מקור, עד שהיא פוגשת נפש אחת שמוכנה לדאוג לה:

"היא הביטה בי כאילו תהתה בליבה
מה הדבר הכי דחוף לעשות איתי.
"קודם כל תעשי שלא יגרד לי." אמרתי לה.

"אז אצטרך לגזור לך את הצמות.."

"טוב, תגזרי לי את הצמות.. עניתי. היא גזרה את צמותי, הצמות שאימא סרקה בפעם האחרונה לפני שיצאתי מהגטו, ועטפה אותן בנייה" (עמ' 48)

מאשה פוגשת את בן דודה, אבא קלורמן, שעוזר לה, את פניה בס שהצילה את חייה, מצטרפת למחנה הפרטיזנים ביער, כמעט מתה ממחלת הטיפוס ומנצחת גם אותה. היא הילדה היחידה שנותרה בחיים מילדי העיירה קאמין-קושירסקי, אחרי שכולם נורו אל הבורות.

"חבל ששתקתי כל השנים... אמרתי לעצמי, חבל שלא נתתי לזיכרונות לבוא לידי ביטוי.. חבל שמעולם לא סיפרתי כמה חשוב היה לי להישאר יהודיה" (עמ' 90)

נאמנה לדחף הפנימי שלה לספר על העבר מאשה משתפת את הקורא בזיכרונות ילדותה המאושרת, בסיפור המופלא של הישרדותה כשצוואתו של אביה מלווה אותה:

"את צריכה לחיות ואת תחיי!"

אם אבא מסתכל עלי מלמעלה

ורואה אותי-

גאוותו בי מלאה!

אני חיה!

אני זוכרת, לא שוכחת, יש חיים!

ויש המשך לדורות הבאים!

זר קהילת קאמין-קושירסקי יום הזיכרון
סאטא תש"ו

תחנות חיי, מסארני ליפו

שולמית בייגל זכאי,

עריכה: דבורה גדות, סטודיו אפקט-זיו

שולמית זכאי לבית בייגל נולדה בסארני בשנת 1939, בהיותה בת שנה וחצי, עם הגעת הרוסים לאיזור ווהלין נאסר אביה על ידי השלטונות, בטענה לא ברורה, והתינוקת ואימה הוגלו לסיביר. שולמית מספרת על סארני, עיירת הולדתה גורל היהודים בה תחת המשטר הנאצי, על דודותיה ובני משפחתה בקהילות שונות בוהלין ועל שש שנות ההישרדות שעברו עליה ועל אימה בערבות סיביר. עם תום המלחמה, החלו שולמית ואימה את דרכן חזרה לפולין והיא מתארת את המכשולים והקשיים בדרך, השהייה במחנה פליטים ועד העלייה והקליטה בארץ. פרק מיוחד מקדישה שולמית לאביה החורג, משה טויבין, איש יקה, שגידל אותה כבת.

זר קהילת מצ'ווה,
יום הזיכרון לשואה תשע"ו

זר קהילת יו"ב
יום הזיכרון לשואה תשע"ו

זר קהילת טורצ'ין
יום הזיכרון לשואה תשע"ו

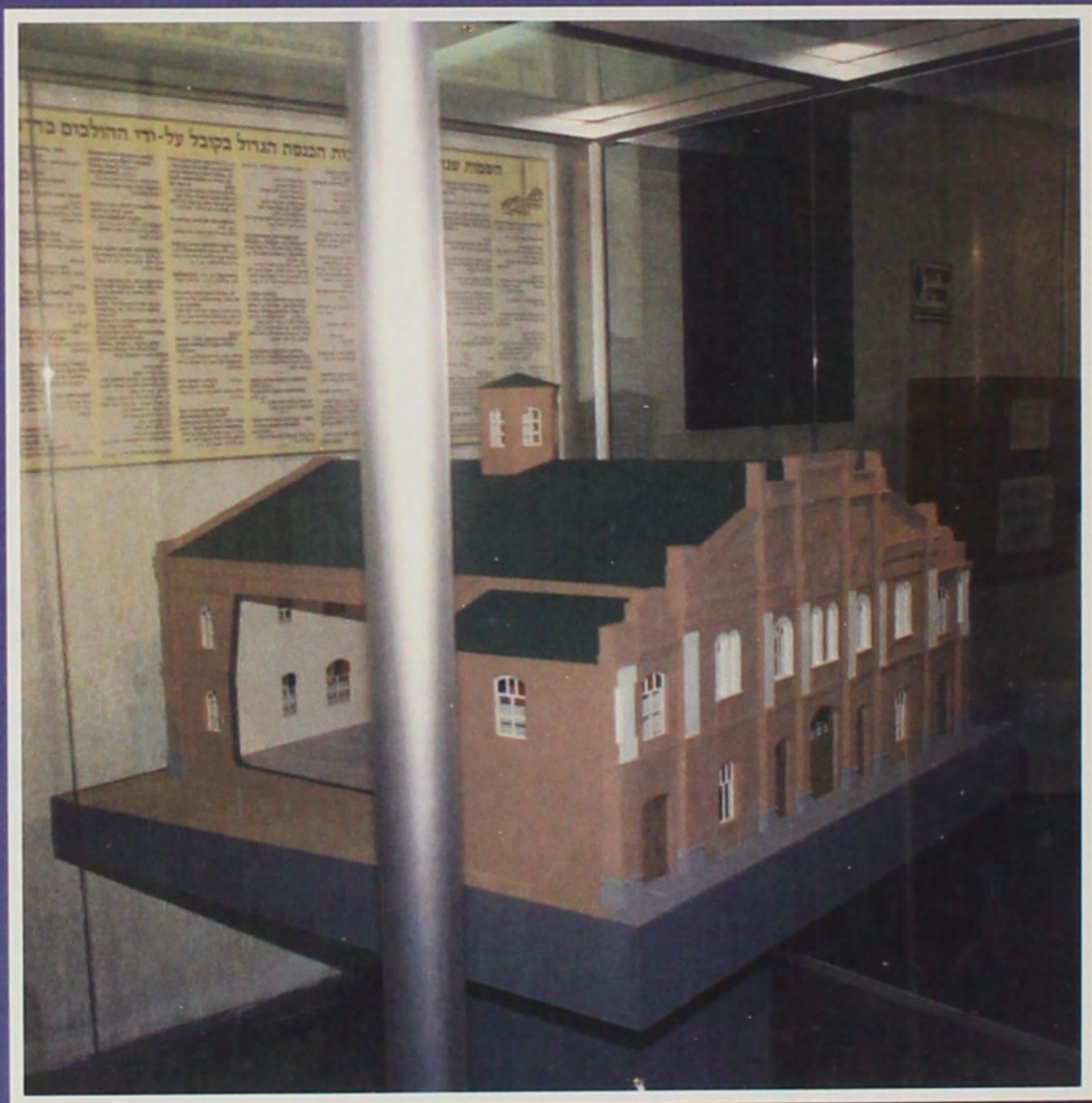
זר קהילת מזירי
יום הזיכרון לשואה תשע"ו

זר קהילות ורקוביץ-אוזיראן
והסביבה
יום הזיכרון לשואה תשע"ו

זר קהילת אוסטיה,
יום הזיכרון לשואה תשע"ו

דגם בית הכנסת הגדול בקובל